

Józefa Famielec, Małgorzata Kożuch, Krzysztof Wąsowicz

EKOLOGIZACJA

ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

Ekologizacja
rozwoju społeczno-gospodarczego

Józefa Famielec, Małgorzata Kozuch, Krzysztof Wąsowicz

EKOLOGIZACJA
ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

KRAKÓW 2025

Zespół autorski:

prof. dr hab. Józefa Famielec

dr hab. Małgorzata Kożuch, prof. UEK

dr Krzysztof Wąsowicz

Recenzent:

prof. dr hab. Andrzej Szplit

© Copyright by Józefa Famielec, Małgorzata Kożuch, Krzysztof Wąsowicz,
Kraków 2025

ISBN 978-83-67620-38-3

ISBN 978-83-67620-39-0 (on-line pdf)

Wydawnictwo:

Attyka s.c. J. Jagła, W. Skrzypiec

ul. W. Żeleńskiego 29, 31-353 Kraków

www.attyka.net.pl

Spis treści

WSTĘP	7
I. Ekologizacja – od egoizmu do ekohumanizmu	12
1.1. Rozwój społeczno-gospodarczy z paradygmatem rozwoju zrównoważonego	12
1.2. Ekologizacja – proces działań na rzecz rozwoju zrównoważonego ...	19
1.3. Ekologizacja ładu gospodarczego	24
II. Rozwój zrównoważony jako cel i przejaw ekologizacji we współczesnej gospodarce nadmiaru	37
2.1. Gospodarka nadmiaru jako przesłanka rozwoju zrównoważonego i gospodarki inkluzywnej	37
2.2. Istota i założenia rozwoju zrównoważonego w aspekcie ekologizacji gospodarki	44
2.3. Wdrażanie rozwoju zrównoważonego i działania na rzecz ekologizacji gospodarki	49
2.4. Kompas zmian systemowych – nowe propozycje dla ekologizacji gospodarki	59
III. Ekologizacja biznesu – szansa czy zagrożenie dla rozwoju zrównoważonego	69
3.1. Biznes i przedsiębiorczość – perspektywa ekonomii i prawa	69
3.2. Społeczna odpowiedzialność atrybutem ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego	77
3.3. Wolność, sprawiedliwość, efektywność, zysk jako kryteria społecznej odpowiedzialności w procesach ekologizacji	81
3.4. Edukacja na rzecz ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego ...	87
IV. Ekologizacja usług użyteczności publicznej na przykładzie lokalnego transportu zbiorowego	94
4.1. Istota i znaczenie usług użyteczności publicznej we współczesnej gospodarce	94
4.2. Ekoinnowacyjne rozwiązania stosowane w przedsiębiorstwach świadczących usługi użyteczności publicznej z branży komunikacji miejskiej	100
4.3. Ocena wpływu zastosowania proekologicznych rozwiązań w przedsiębiorstwach użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego na jakość świadczonych usług	107
USTALENIA I WNIOSKI	115
Literatura	123
Spis tabel	136
Spis rysunków	136

WSTĘP

*W dzisiejszej rzeczywistości istotne odkrycia następują w wyniku zespołowej pracy twórczej*¹ – pisze Bazyl Poskrobko² w *Warsztacie naukowym ekonomisty* (2020). Dalej wyjaśnia: *Tworzenie nowego dzieła naukowego polega na przedstawieniu w myśli obrazu, który nie kojarzy się z żadnym uprzednio doznany postrzeżeniem, lub założenia, idei czy koncepcji, której nikt przedtem nie sformułował.*

Niniejsza monografia jest skromną próbą realizacji nowego dzieła naukowego, które zagospodarowuje współpracę i wyniki badań podzespołu byłej Katedry Polityki Przemysłowej i Ekologicznej. Jej autorzy są obecnie zatrudnieni w Katedrze Finansów Rozwoju Zrównoważonego oraz w od dawna zaprzyjaźnionej Wyższej Szkole Zarządzania i Bankowości w Krakowie.

Omawiana w monografii koncepcja rozwoju społeczno-gospodarczego nie jest wprawdzie nowa, ale ekologizacja oznaczająca podporządkowanie rozwoju paradygmatowi zrównoważenia i trwałości nie została w systemowym ujęciu zdefiniowana i zoperacjonalizowana.

Rozwój społeczno-gospodarczy, bardzo różnie definiowany – w praktyce kreowany w sferze gospodarki realnej, ma swoje uwarunkowania makroekonomiczne i mikroekonomiczne. Najważniejsze z tych uwarunkowań tworzy sfera finansów, w szczególności: organizacje, instytucje, podmioty, przepływy finansowe³.

W licznych badaniach i publikacjach dominuje paradygmat rozwoju w postaci osiągania coraz większego dobrobytu materialnego. Tamar Frankel pisze: *Prawdziwą miarą prawego i produktywnego społeczeństwa nie jest to, co społeczeństwo osiągnęło, lecz to, do czego dąży*⁴. J.C. Bogle, założyciel

¹ *Warsztat naukowy ekonomisty*, red. T. Borys, B. Poskrobko, S. Czaja, T. Poskrobko, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2020, s. 11–12.

² Pan Profesor Bazyl Poskrobko był twórcą Białostockiej Szkoły Rozwoju Zrównoważonego, której uczniami oraz beneficjentami – w różnym czasie i w różnym zakresie – są autorzy niniejszej monografii. Wielokrotnie w naszym tworzeniu korzystaliśmy z bezpośredniego kontaktu, dyskusji, komentarzy, recenzji Pana Profesora. Niestety w końcowym etapie prac nad niniejszą monografią nadeszła wiadomość o odejściu Pana Profesora. W tej monografii mamy odwagę i obowiązek przyznać się do bycia Jego uczniami w rozumieniu rozwoju, paradygmatu zrównoważonej gospodarki oraz wiedzy o niej.

³ *Finanse w rozwoju społeczno-gospodarczym*, red. J. Czekaj, S. Owsiak, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014, s. 7 i dalsze.

⁴ T. Frankel, *Trust and Honesty: America's Business Culture at a Crossroads*, Oxford University Press, New York 2006, cyt. za: J.C. Bogle, *Dość. Prawdziwe miary bogactwa biznesu i życia*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2009, s. 232–233. Tamar Frankel jest profesorem prawa w Boston University School of Law od 1968 roku. Jest

i były prezes Vanguard Mutual Fund Group, zaleca *przywracanie miejsca należnego w kapitalizmie idei odpowiedzialności i zasadom troski o dobro klienta*⁵. Odpowiedzialność przywódców i liderów wyjaśnia jako zainteresowanie budowaniem potencjału tych, którym przewodzą, i wywieranie na nich dobrego wpływu, bardziej niż samo posiadanie władzy, pieniędzy i prestiżu. Za szczególną wartość tego potencjału uznaje trwałe relacje z innymi.

Przywołane zachowania i wartości zastępują egoizm, w tym finansowy, w rozwoju społeczno-gospodarczym humanizmem, który – dość powszechnie w badaniach i praktyce gospodarczej – traktuje się jako ideę rozwoju zrównoważonego. Paradygmat ten jest poznawany i rozwijany przez autorów niniejszej monografii.

Publikacja zawiera wyniki kontynuowanych przez autorów badań nad ekologizacją. W dotychczasowym podejściu dominowały pytania o ekologizację struktury technicznej, ekonomicznej oraz finansowej gospodarki. Badano ją i opisywano raczej statycznie – poszukując pojawiania się nowych gałęzi, branż, technologii, organizacji, źródeł finansowania z punktu widzenia spełniania przez nie kryteriów zrównoważenia. Podtrzymujemy założenie – paradygmat, iż równoważenie to działania adresowane nie tylko do ochrony środowiska, lecz do wszystkich obszarów życia gospodarczego i społecznego, politycznego, militarnego. W niniejszej publikacji wzbogacamy to podejście o dynamiczne procesy zmian, które określamy przejawami rozwoju społeczno-gospodarczego.

Dynamika rozwoju społeczno-gospodarczego jest w publikacji opisana kilkoma nowymi elementami. W szczególności są to:

- kształtowanie ładu społeczno-gospodarczego oraz zagrożenia związane z jego dryfem zarówno w gospodarce krajowej, jak i międzynarodowej;
- kompas zmian systemowych ze szczególnym zadaniem ograniczania dysproporcji w rozwoju – zarówno nadmiarów, jak i deficytów;
- inkluzywność rozwoju i ograniczanie wykluczeń: ekonomicznych, społecznych, finansowych, technologicznych, cyfrowych;
- podporządkowanie rozwoju przedsiębiorczości rynkowej (biznesu) fundamentalnym regułom filozofii i ekonomii: wolności, sprawiedliwości, odpowiedzialności;
- próba weryfikacji empirycznej dynamiki rozwoju najbardziej wrażliwych ekologicznie sektorów w rozwoju miast, którymi są – z racji indywidualnych zainteresowań autorów – gospodarka odpadami komunalnymi oraz lokalny transport zbiorowy.

autorką wielu książek. Urodzona w Tel Awiwie, od 1998 roku członek Internet Corporation for Names and Numbers (ICANN).

⁵ J.C. Bogle, *Dość. Prawdziwe miary bogactwa biznesu i życia*, op. cit., s. 231 i dalsze.

Ponownie podkreślamy, że monografia stanowi rozwinięcie wcześniejszych badań własnych jej autorów nad integracją rozwoju gospodarczego z problemami wykorzystywania zasobów środowiska przyrodniczego i jego degradacji w perspektywie rozwoju zrównoważonego, a także ewolucją świadczenia usług użyteczności publicznej. Problematyka ekologizacji gospodarki została podjęta w badaniach i opisana w monografii *Ekologizacja gospodarki* z 2015 roku oraz w jej odświeżonej anglojęzycznej wersji *Greening of Economy. Selected Issues* z 2016 roku⁶. Z kolei problematyka usług użyteczności publicznej znalazła się w książce *Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej*⁷. Przesłankami do zajęcia się ponownie tą tematyką były nowe wyzwania rozwojowe gospodarki oraz nowe doświadczenia badawcze autorów. Poszukiwanie paradygmatu rozwoju społeczno-gospodarczego – zwłaszcza obecnie, gdy świat jest dotknięty przez kryzys zdrowotny, kryzys gospodarczy i kryzys klimatyczny – wymaga integracji nauk i działań praktycznych na rzecz usuwania przyczyn zagrożeń cywilizacyjnych oraz utrwalania dobrych skutków dotychczasowych osiągnięć gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Z kolei nowe doświadczenia badawcze autorów dotyczą m.in. poznania warunków i możliwości zamykania obiegów materiałowych w gospodarce, ze szczególnym uwzględnieniem w nich przedsiębiorstw i usług użyteczności publicznej, oraz wykorzystywania nowych narzędzi rozwoju Przemysłu 4.0 w podnoszeniu sprawności funkcjonowania przedsiębiorstw użyteczności publicznej i ekologizacji ich działalności w kontekście zrównoważonego rozwoju miast.

Poszukując wzorców, modeli rozwojowych, którym można byłoby podporządkować ekologizację procesów rozwoju społeczno-gospodarczego, już od co najmniej dwóch dekad wpisujemy je w na nowo odkrywaną obecnie *Spoleczną gospodarkę rynkową* oraz studia nad działalnością polityczną i naukową Ludwiga Erharda i Waltera Euckena⁸. To jej ramy pozwoliły rozwinąć problematykę ładu społeczno-gospodarczego oraz jego główne atrybuty: wolność, sprawiedliwość, odpowiedzialność rozwojowych aktywności gospodarczych

Spośród nowych podejmowanych przez autorów problemów badawczych dotyczących problematyki ekologizacji udało się (w kolejnych rozdziałach):

⁶ *Ekologizacja gospodarki*, op. cit.; *Greening of Economy. Selected Issues*, ed. J. Famielec, M. Kożuch, Pub. Foundation of the Cracow University of Economics, Cracow 2016.

⁷ J. Famielec, M. Kożuch, K. Wąsowicz, *Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2019.

⁸ Przykładem takich poszukiwań jest m.in. J. Famielec, *Ekologizacja społecznej gospodarki rynkowej to innowacja terminologiczna czy humanistyczna?*, w: *Spoleczna Gospodarka Rynkowa – Ordoliberalizm a nieład współczesnego świata*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, M. Urbaniec, Konrad Adenauer Stiftung, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2023, s. 95–108.

- rozwinąć kategorię ekologizacji w odniesieniu do ładu gospodarczego jako najważniejszego warunku trwałego rozwoju (rozdział I);
- określić warunki przekształcania gospodarki nadmiaru w gospodarkę inkluzywną poprzez zasady i instrumenty rozwoju zrównoważonego (rozdział II);
- włączyć ekologizację w procesy przedsiębiorczości i społecznej odpowiedzialności biznesu (rozdział III);
- uzasadnić znaczenie edukacji dla poznania i wdrażania procesów ekologizacji (rozdział III);
- przeprowadzić weryfikację znaczenia nowoczesnych rozwiązań proekologicznych w gospodarce komunalnej na przykładzie pasażerskiego transportu miejskiego jako podstawowej branży komunalnej (rozdział IV);
- wskazać proekologiczne kierunki zmian w przedsiębiorstwach użyteczności publicznej świadczących usługi w zakresie zbiorowego transportu miejskiego z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań ekonomicznych, społecznych i technicznych (rozdział IV);
- uzupełnić bazę wiedzy wykorzystywanej w decyzjach poszczególnych podmiotów funkcjonujących i tworzących branżę komunikacji miejskiej we współczesnych miastach (rozdział IV);
- ocenić wpływ przedsiębiorstw użyteczności publicznej, ich ekoinnowacji oraz świadczonych usług na jakość życia społeczności lokalnych (rozdział IV).

Klasyczne metody badawcze – studia literaturowe, analiza nowych regulacji prawnych, poznawanie standardów społecznych w procesach produkcji, konsumpcji oraz w usługach użyteczności publicznej – zostały wzbogacone o oceny ewaluacyjne studentów dotyczące rozumienia celów polityki klimatycznej oraz kompasu zmian systemowych Klubu Rzymskiego z listopada 2020 roku. To pierwsze próby takich badań (rozdział III), ale przekonują do potrzeby ich kontynuacji, zgodnie z tezą, że świadomość i wiedza studentów będzie kształtować wdrażanie zasad rozwoju zrównoważonego w praktyce gospodarczej. W rozdziale IV przedstawiono metodykę badania i oceny jakości świadczenia usług użyteczności publicznej oraz stopnia nasycenia stosowaniem nowoczesnych technologii proekologicznych (ekoinnowacji) w obszarze lokalnego transportu zbiorowego. Do oceny mierników jakości dla systemów świadczenia usług komunalnych w branży lokalnego transportu zbiorowego wykorzystano wielokryterialny ranking. Aby utworzyć ranking miast charakteryzowanych wielokryterialnie, zastosowano zmienną syntetyczną, której konstrukcję oparto na unitaryzacji zerowanej (MUZ). Równocześnie utworzono ranking badanych miast według stopnia wykorzystania ekoinnowacyjnych technologii. Aby zbadać, czy uporządkowania miast według jakości oraz nasycenia proekologicznymi rozwiązaniami są zgodne,

obliczono współczynnik korelacji rangowej Spearmana, przedstawiono diagram korelacyjny i wyznaczono równanie funkcji regresji.

Podjęta w pracy kategoria ekologizacji gospodarki jest dyskusyjna i wymaga integracji wielu dziedzin wiedzy i nauki oraz dalszych badań empirycznych. Autorzy niniejszego opracowania wyrażają przekonanie, że stanowi ono ciekawy przyczynek do dalszej dyskusji akademickiej i praktyki gospodarczej nad kierunkami ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego w perspektywie rozwoju zrównoważonego.

I. Ekologizacja – od egoizmu do ekohumanizmu

*Szybki rozwój społeczno-gospodarczy to cel polityki,
czy jedynie nieodzowny środek do satysfakcjonującego
aspiracje ludzkie zaspokajania potrzeb społecznych?
Otóż to drugie – to środek do celu⁹.*

Kołodko, 2021

1.1. Rozwój społeczno-gospodarczy z paradygmatem rozwoju zrównoważonego

Rozwój społeczno-gospodarczy to kategoria od dawna wypełniająca wiele dyscyplin naukowych i obszarów procesów gospodarki oraz funkcjonowania społeczeństwa. Jej definiowanie, próby pomiaru i adaptacja do praktyki gospodarki, konsumpcji, polityki wyraźnie wzmagają się w okresach kryzysów. Kryzysy gospodarcze, a obecnie także kryzys pandemiczny, skłaniają do stawiania pytań oraz poszukiwania skutecznych rozwiązań zapobiegania kryzysom i łagodzenia ich skutków. Powszechnym, uznanym i docenianym wskazaniem nauki i praktyki staje się paradygmat rozwoju zrównoważonego.

Paradygmat rozwoju zrównoważonego ma wiele ograniczeń teoretycznych i implementacyjnych. Warto przywołać dwa podstawowe: 1) dominację ilościowego, a nie jakościowego, traktowania wzrostu gospodarczego, 2) związaną z nim równowagę oraz traktowanie granic wzrostu.

Równowaga jest kategorią wielu obszarów nauki i życia społeczno-gospodarczego i stale znajduje coraz to nowe obszary swego zastosowania. Występuje w chemii, fizyce, biologii. Wykorzystuje ją teoria systemów, a także polityczna i wojskowa teoria władzy. Z tego powodu wpisanie rozwoju zrównoważonego, wymagającego holistycznego ujęcia procesów społeczno-gospodarczych, jest inkluzywne. Brak społeczno-gospodarczej miary dobrobytu i dobrostanu dla obecnych i przyszłych pokoleń utrudnia tę inkluzywność.

W ekonomii znana jest przede wszystkim równowaga rynkowa. Do ekonomicznych kategorii zalicza się tzw. ogólną równowagę, która oznacza dostosowanie zagregowanego popytu do zagregowanej podaży wszystkich rynków cząstkowych, co określa się także stanem porządku (ładu) rynkowego. Geneza równowagi w gospodarce wywodzi się z klasycznej mechaniki i znajduje swoje rozwinięcie w teorii wzrostu gospodarczego. W odniesieniu do procesów gospodarczych przyjęła się walrasowska koncepcja równowagi statycznej, która zakłada zrównanie się ceny popytu i ceny podaży, czyli równość popytu i podaży. Leon Walras jest jednym z trzech twórców eko-

⁹ G. Kołodko, *Merytokracja demokratyczna i autokratyczna a rozwój gospodarczy*, „Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria nowa”, 2021, nr 1 (14).

nomii dobrobytu. Makroekonomia walrasowska bada i akceptuje istnienie unikalnego punktu równowagi na poziomie zagregowanym, do którego zdąża gospodarka. W tej koncepcji przyjmuje się istnienie czynników (sił) oddziaływujących na ceny oraz wolumen popytu i podaży, takich jak wzrost liczby ludności, potrzeb ludzi, wiedzy i wynikający stąd wzrost wydajności pracy, a także inne czynniki dynamizujące produkcję – wojny, zmiany klimatyczne, zmiany ustawodawstwa gospodarczego. Siły te wymuszają szoki po stronie popytu oraz podaży i wytrącanie gospodarki ze stanu równowagi statycznej. W rezultacie siły te sprawiają – według zwolenników tej koncepcji i autorów oraz zwolenników modeli wzrostu gospodarczego – że istnieje jakaś ścieżka wzrostu produkcji (wzrostu gospodarczego), która charakteryzuje się cechami walrasowskimi, czyli gwarantującymi równowagę w sensie oscylovania produkcji wokół równowagi między popytem a podażą. Ekonomia walrasowska zadaje pytanie: „dlaczego gospodarka w skali makro charakteryzuje się fluktuacjami, które biorąc pod uwagę analizę ogólnej równowagi, nie powinny mieć miejsca”. W odpowiedzi można przytoczyć stwierdzenie, że „równowaga może być właściwością systemów podlegających rozwojowi”. W odniesieniu do takiej równowagi mówi się raczej o trwałości rozwoju¹⁰.

Pytanie o granice wzrostu zajmuje ważne miejsce w rozwoju myśli ekonomicznej. Adam Smith zapoczątkował nową erę optymizmu co do szans rozwoju i wzrostu dobrobytu, wydając w 1776 roku *Bogactwo narodów*. Geniusz Smitha i jego francuskich następców – Monteskiusza, Saya, Bestiata – polegał na pokazaniu, że system naturalnej wolności mógł przynieść światu pokój, sprawiedliwość i powszechną obfitość. Ten optymizm zburzyli nieoczekiwanie dwaj uczniowie Smitha, Thomas Robert Malthus i David Ricardo, których nadal uznaje się za twórców współczesnej teorii zasobów. Malthus przyjmuje, że istnieje pewna absolutna granica zasobów, poza którą nie mogą one być dostępne. Ricardo zaś twierdzi, że podstawowym problemem jest niejednorodność zasobów, nie zaś zjawisko ich nieograniczoności¹¹.

W miarę rozwoju człowiek sięga po nowe, znacznie uboższe zasoby, co podnosi koszty wzrostu gospodarczego i przez to wyznacza jego granice. Malthus – mimo że pominął w swojej teorii postęp technologiczny w rolnictwie oraz inne innowacyjne pomysły człowieka wobec zasobów ziemi, tempa ich zużycia, roli cen – wywarł ogromny wpływ na myśl XVIII i XIX wieku i na myśl współczesną. Warto przywołać dwa jego prawa – prawo ludności i prawo rzadkości zasobów. Populacja ma skłonność do wzro-

¹⁰ Problematykę rozwija J. Famielec, *Rozwój zrównoważony a ordoliberalna koncepcja ładu gospodarczego*, w: *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 197–210.

¹¹ Zob. ibidem.

stu geometrycznego (prawo ludności), a produkcja żywności (zasoby) ma skłonność do wzrostu arytmetycznego (groźba braku wystarczającej ilości ziemi, dostarczającej zasoby niezbędne do życia ludzi). Wzrost liczby ludności – w ujęciu Malthusa – akceptowali inni badacze, ale nie zgadzano się z tezą o wroście produkcji żywności. Tym niemniej uznaje się jego wkład w kwestię przeludnienia świata jako bariery wzrostu gospodarczego i wzrostu dobrobytu społecznego. Pod jego wpływem zapoczątkowano spisy ludności. Uznaje się go za patrona inżynierów społecznych, którzy są zwolennikami ścisłej kontroli ludności (np. rygorystyczna chińska polityka jednego dziecka) i ograniczeń wzrostu gospodarczego).

Wizja Malthusa została przyjęta m.in. przez współczesnych ekologów, którzy w przeludnieniu widzą przyczynę głodu, niedoborów, wojen i zanieczyszczenia środowiska. To nie polityka rządu i brak rozwoju, ale strach przed przeludnieniem i degradacją środowiska były przyczyną wielu alarmistycznych publikacji i ostrzeżeń w latach 70. XX wieku. Bardziej znane są w tej sprawie dwa raporty Klubu Rzymskiego – pierwszy z nich, *Granice wzrostu*, opublikowano w 1972 roku¹². Grupy reformatorów społecznych głosiły potrzebę kontroli populacji i ograniczenia konsumpcji w krajach przemysłowych, takich jak Stany Zjednoczone, co uznano za jedyną drogę ocalenia świata przed globalnym kryzysem ekologicznym. Większość wariantów tego raportu zakładała stałą wielkość zasobów i przewidywała katastroficzną wizję braku surowców w ciągu kilkudziesięciu lat. Raport spotkał się z krytyką środowisk ekonomistów i praktyki gospodarczej, ale był pozytywnie odbierany przez większość ekologów i zwrócił uwagę opinii społecznej na zagrożenia, jakie niosą ze sobą uprzemysłowienie i rozwój gospodarczy.

Dlaczego książka *Limits to Growth* nie wywarła zakładanego wpływu na światową politykę rozwojową? Nie we wszystkich środowiskach została przyjęta z aprobatą: krytykowano jej powiązania ze statyczną teorią zasobów Malthusa, zakładającą istnienie górnej granicy maksymalnej podaży. Prognozy wyczerpania się zasobów przedstawione przez Meadowsów i Randersa były bardzo mocno niedoszacowane i nie w pełni uwzględniały postępujące uniezależnianie się ludzkości od rzadkich surowców. Można powiedzieć, że przecież to nie konkretne prognozy ilościowe miały być sednem *Granice wzrostu*. Niestety także i w sferze postulatów z 1972 roku znaleźć można kontrowersyjne założenia – stuprocentowo skuteczna kontrola urodzeń,

¹² D.H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W.W. Behrens III, *The Limits to Growth*, 1972; H.D. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W.W. Behrens III, *Granice wzrostu*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1973.

na której miał się oprzeć trwały rozwój, to również temat bardzo wrażliwy światopoglądowo¹³.

Paradygmaty autorów raportów Klubu Rzymskiego znalazły akceptację i rozwinięcie w tzw. dynamicznej teorii zasobów. Według niej nie ma problemu z fizycznym ograniczeniem zasobów naturalnych, pojawia się natomiast kwestia kosztu ich dostępności.

W październiku 2020 roku pojawił się kolejny dokument Klubu Rzymskiego – *A System Change Compass – Kompas zmian systemowych*¹⁴. Zalecone kierunki zmian powinny polegać na redefiniowaniu takich kategorii jak dobrobyt, wykorzystanie zasobów, postęp, wskaźniki, konkurencyjność, zachęty, konsumpcja, finanse, zarządzanie, przywództwo¹⁵. Wymienionym kierunkom zmian systemowych autorzy monografii przypisali charakter celów: E-F – cele ekonomiczno-finansowe; S – cele społeczne; E – cele ekologiczne, co zawiera tabela 1. Zwraca uwagę, że wskazania ekologiczne (E) są nieliczne (ekosystem gospodarczy, kapitał naturalny). Oznacza to, że omawiany kompas zmian na rzecz rozwoju zrównoważonego ma się dokonywać – słusznie – przez działania ekonomiczne i społeczne¹⁶. Jednakże ich skorelowanie z celami wymienianymi dla rozwoju zrównoważonego nie jest proste i wymaga pogłębionej analizy teoretycznej i empirycznych związków wpływu skutków podejmowanych działań, aplikujących do finansowania (zwłaszcza z udziałem środków publicznych) na osiągnięcie celów wskazanych w dokumentach stosowania strategii ESG¹⁷.

¹³ <https://ptsp.pl/za-te-wszystkie-zmarnowane-lata> (23.05.2022).

¹⁴ Takie tłumaczenie tytułu raportu *A System Change Compass* zawiera omówienie w: <https://pch24.pl/klub-rzymski-opracowal-dla-komisji-europejskiej-kompas-wdrazania-zielonego-ladu/>. Raport opublikowany 23 października 2020 roku przez Klub Rzymski i firmę doradcą SYSTEMIQ opisuje, w jaki sposób Unia Europejska może przeprowadzić dekarbonizację i do roku 2050 osiągnąć cel neutralności węglowej. Klub Rzymski bazuje na wypracowanych już kilkadziesiąt lat temu założeniach dotyczących przeludnienia i tzw. zrównoważonego rozwoju. *A System Change Compass – Implementing the European Green Deal in a Time of Recovery*, The Club of Rome, Oktober 2020.

¹⁵ Te kryteria rozwinięto w rozdziale II.

¹⁶ Szersze omówienie Kompas zmian systemowych w rozdziale II.4.

¹⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające Rozporządzenie (UE) 2019/2088. Dz. Urz. UE 2020, L189/13.

Tabela 1. Kompas zmian systemowych Raportu Rzymskiego 2020

Kompas zmian systemowych dla rozwoju zrównoważonego		Charakter celu E, E-F, S
1.	Nowa definicja dobrobytu: uwzględnienie sprawiedliwości społecznej dla prawdziwego dobrobytu	E-F, S
2.	Nowa definicja konkurencyjności: cyfryzacja i inteligentny (mądry) dobrobyt istotą europejskiej konkurencyjności	E-F, S
3.	Nowa definicja konsumpcji – zużycia: od posiadania do używania	E, S
4.	Nowa definicja zarządzania: dzielenie się suwerennością i współpraca	E-F, S
5.	Ponowne definiowanie wskaźników: zaktualizowanie pomiaru wydajności	E-F, S
6.	Ponowne zdefiniowanie postępu: zaspokajanie potrzeb społecznych jako cel modelu opartego na ekosystemach gospodarczych	E, E-F, S
7.	Przedefiniowanie finansów: wszechstronne wspieranie procesu organizacyjnego w osiąganiu celów	E-F, S
8.	Przedefiniowanie przywództwa: porozumienie międzypokoleniowe liderów zmian systemowych	E-F, S
9.	Przedefiniowanie wykorzystania zasobów naturalnych: oddzielenie dobrobytu od wykorzystania zasobów naturalnych	E-F, S
10.	Przedefiniowanie zachęt: wprowadzenie realności wartości kapitału społecznego i naturalnego	E-F, S
	Razem	X

Oznaczenia: E-F – cele ekonomiczno-finansowe; S – cele społeczne; E – cele ekologiczne

Źródło: opracowanie własne na podstawie *A System Change Compass – Implementing the European Green Deal in a Time of Recovery*, The Club of Rome, Oktober 2020.

Spośród wielu argumentów o słuszności tej tezy warto przywołać autora motta do tego rozdziału – G. Kołodkę: *Przez rozwój społeczno-gospodarczy [...] rozumieć będziemy zrównoważone dźwiganie w górę całego układu, w którym funkcjonuje gospodarka i społeczeństwo, dzięki czemu materialne i kulturowe potrzeby są z umiarem kreowane i coraz lepiej zaspokajane w warunkach jak najszerszego udziału ludności w partycypacji w dochodzie narodowym. Zrównoważony rozwój wymaga inkluzywności, dbałości o naturalne środowisko człowieka i o warunki życia następnych pokoleń. W odróżnieniu od wzrostu gospodarczego, traktowanego głównie w kategoriach ilościowych, rozwój jest zasadniczo procesem jakościowym*¹⁸.

Autorzy monografii, zgadzając się z tym opisem rozwoju społeczno-gospodarczego, nie podejmując się jego dopełniania, rozwijania wobec

¹⁸ G. Kołodko, *Merytokracja demokratyczna i autokratyczna a rozwój gospodarczy*, „Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria nowa”, 2021, nr 1 (14).

trafnego ujęcia holistycznego i powiązania ilościowego oraz jakościowego (humanitarnego) gospodarki i społeczeństwa, widzą potrzebę dalszego uczenia się rozumienia istoty i instrumentów, zasad rozwoju zrównoważonego. Przy czym rozwój zrównoważony traktują jako tożsamy z dynamicznym, zintegrowanym rozwojem społeczno-gospodarczym, wyrażającym główny paradygmat rozwoju w ogóle.

Rozwój zrównoważony to kategoria obecna już w wielu dziedzinach wiedzy i nauki, w tym w ekonomii. Według uznanego ekonomisty S. Czai na przełomie XX i XXI wieku ekonomia zrównoważonego rozwoju nie tylko się wykształcała, ale dokonała swoistej ekspansji. Oznacza to, że wyzwania rzeczywistości gospodarczej, a zwłaszcza problemy ekologiczne współczesności wzmacniają ewolucję paradygmatu ekonomii w tym właśnie kierunku¹⁹.

Ekonomia neoklasyczna sprowadza zdolność do przywracania równowagi mechanizmowi konkurencji przy założeniu ogólnej racjonalności podmiotów gospodarujących *homo oeconomicus*. Racjonalność taka przejawia się w indywidualizmie poznawczo-światopoglądowym i metodologicznym, powiązany z subiektywizmem. Paradygmat rozwoju zrównoważonego wywodzi się niewątpliwie z teorii wielu szkół ekonomicznych i myślicieli, ale można się zgodzić ze S. Czają, że rywalizuje z paradygmatem ekonomii neoklasycznej. Narzędziami tej rywalizacji są takie elementy, jak: model rozsądnego rynku, dynamiczna, atraktorowa równowaga uwzględniająca prawo entropii, koncepcja człowieka współpracującego *homo cooperativus*, oparta na humanizmie, ekologizmie i neoetyzmie, a także holizm poznawczy i metodologiczny, uwzględniający perspektywę globalną.

Te dojrzałe, naukowo sformułowane kategorie oraz ich rozwinięcie w dorobku S. Czai i nie tylko świadczą, że rozwój zrównoważony jest coraz mocniej osadzony w teorii ekonomii i ekonomii ekologicznej²⁰. Rosnący dorobek naukowy w formie publikacji, konferencji międzynarodowych, seminariów, debat, dokumentów instytucji międzynarodowych i agend rządowych eksponuje trzy cechy rozwojowe: równoważenie rozwoju, jego trwałość i samopodtrzymywanie. Jeszcze bardziej rośnie liczba i różnorodność procesów, działań praktycznych²¹, którym przypisuje się przymiotnik „zrównoważony” lub – traktowany jako synonim – „proekologiczny”, „prośrodowiskowy”. Ta swoista „moda” na tę kategorię – także w większości prac aplikacyjnych, zwłaszcza promocyjnych uczelni wyższych, w tym rozpraw doktorskich,

¹⁹ S. Czaja, *Paradygmaty ekonomii głównego nurtu i ekonomii zrównoważonego rozwoju*, w: *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 28–50.

²⁰ H. Rogall, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-Ka, Poznań 2010.

²¹ Por. np. *Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym*, red. M. Burchard-Dziubińska, A. Rzeńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.

habilitacyjnych – prowadzi do chaosu terminologicznego zmęczenia samym pojęciem zrównoważenia jako koncepcji narzuconej politycznie (konstytucyjnie), z którą trzeba w związku z tym coś zrobić (jakoś dopisać do starych schematów myślenia), bez stosownej analizy teoretycznej.

Koncepcja rozwoju zrównoważonego ma charakter uniwersalny z uwagi na to, że jej paradygmat adresowany jest nie tylko do ekonomii ale też – jak to już podkreślono – do wielu innych dyscyplin naukowych w naukach społecznych, technicznych, biologicznych, także ścisłych i nie tylko. Uznania wymaga propozycja nazwania rozwoju zrównoważonego rozwojem zintegrowanym, wskazującym na holistyczny/ interdyscyplinarny charakter tego paradygmatu.

Możliwości konkretyzacji tej koncepcji rozwoju i szanse jej implementacji do konkretnych dyscyplin naukowych są – zdaniem T. Borysa – ograniczone dwoma czynnikami²²:

- syndromem odrzucenia idei jako narzuconej z zewnątrz środowiska naukowego²³;
- traktowaniem koncepcji rozwoju zrównoważonego – mimo ogromnego dorobku naukowego – jako niedojrzałej, dodatkowej zasady przyklejanej do starych paradygmatów²⁴; w ekonomii głównego nurtu, w ekonomii neoklasycznej w ekonomii instytucjonalnej – poprzez pewne modyfikacje *homo oeconomicus*.

Takiemu myśleniu sprzyja m.in. niefortunny (zdaniem T. Borysa) zapis konstytucyjny mówiący o zasadzie zrównoważonego rozwoju, a także dokonane przed laty praktyki „doklejania” koncepcji zrównoważonego rozwoju do strategii lizbońskiej poprzez przypisanie większej wagi do ochrony środowiska oraz dość częste jeszcze wąskie rozumienie tej koncepcji jako tzw. próśrodkowego rozwoju gospodarczego.

Kontrowersyjność i różnicowane podejścia do definiowania oraz implementacji rozwoju zrównoważonego pozwala się jednak zgodzić, że kompleksowe ujęcie celów społeczno-gospodarczych, tak jak to czyni nowy pragmatyzm, podkreślając integralność dynamicznego, potrójnie (ekonomicznie, społecznie i ekologicznie) zrównoważonego rozwoju – to imperatyw

²² T. Borys, „Warunki brzegowe” ekonomii zrównoważonego rozwoju, w: *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok, 2011, s. 51–68.

²³ Por. T. Borys, S. Czaja, *Badania nad zrównoważonym rozwojem w polskich ośrodkach naukowych*, w: *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2009, s. 51–75 oraz W. Szumski, *Refleksja na temat zrównoważonego rozwoju – czy rozwój zrównoważony jest fikcją, utopią, iluzją czy oszustwem?*, „Problems of Sustainable Development”, 2008, No. 2.

²⁴ L. Zacher, *Trwały rozwój – utopia czy realna możliwość*, „Problems of Sustainable Development”, 2008, No. 2.

XXI wieku. Przybywa badań podstawowych, które przenikają do polityki, gospodarki, społeczeństwa²⁵.

1.2. Ekologizacja – proces działań na rzecz rozwoju zrównoważonego

Ekologizacją gospodarki nazwaliśmy w monografii z 2015 roku²⁶ zmiany strukturalne w całej gospodarce oraz przekształcenia poszczególnych jej gałęzi w celu zmniejszenia zużycia energii, surowców i wody, ilości wytwarzanych zanieczyszczeń i ich uciążliwości. W ekologizacji gospodarki chodzi przede wszystkim o zmianę celów polityki gospodarczej oraz podporządkowanie tym celom przedsięwzięć organizacyjnych, technicznych, inwestycyjnych (długoterminowych). W niniejszej monografii wzbogaca się te działania o wymóg inkluzywności oraz równoważenia (likwidacji niedoborów, ale i unikania nadmiarów).

Ekologizacja wpływa na wszystkie sektory gospodarki, na społeczeństwo oraz na makro- i mikroekonomiczne zjawiska. Polega ona bowiem na wykorzystaniu naturalnych mechanizmów dla wzmocnienia oraz ukształtowania procesów gospodarczych. Ocenia się, że ekologizacja gospodarki jest skutecznym sposobem wprowadzenia w życie zasad trwałego, według innych zrównoważonego rozwoju. Dokonuje się to poprzez wykorzystanie w polityce gospodarczej instrumentów administracyjno-prawnych ochrony środowiska i standardów społecznych.

Poprawnie rozumiana ekologizacja to nie tylko uwzględnianie ograniczeń ekologicznych – konieczności ochrony przyrody, ale także uwzględnianie wszelkich aspektów społecznych związanych z człowiekiem. Wymaga rezygnacji z produkcji opartej na zasadzie „weź-zrób-wyrzuć”. Stwarza nowe wyzwania rozwojowe we wszystkich sektorach. Powstaje popyt na innowacje w zakresie projektowania i produkcji, gdyż dąży się do opracowania nowej generacji produktów/usług o wydłużonym cyklu eksploatacji/trwałości skutków, które będzie można wykorzystywać wielokrotnie, naprawiać i demontować, a ich elementy wykorzystywać ponownie lub poddawać recyklingowi. Administracja publiczna i przedsiębiorcy motywowani są do pomocy pracownikom w zdobyciu nowych umiejętności niezbędnych do sprostania wymogom tzw. gospodarki ekologicznej.

Ekologizacja – najczęściej utożsamiana z przyrodniczymi uwarunkowaniami procesów gospodarczych – jest kategorią znacznie pojemniejszą.

²⁵ Więcej: J. Famielec, *Ocena celów i działań rozwoju zrównoważonego – wyniki autorskiego eksperymentu wśród studentów*, w: *Spoleczna Gospodarka Rynkowa w dobie pandemii i postpandemii*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Fundacja Konrada Adenauera, Warszawa 2021, s. 181–195.

²⁶ *Ekologizacja gospodarki*, red. M. Kożuch, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.

Stanowi ona najważniejszy wyróżnik rozwoju cywilizacji, integrując ekonomiczne, społeczne i przyrodnicze czynniki go określające. W tym ujęciu definiuje się kategorię ekohumanizmu. Oznacza on partnerskie współdziałanie dla dobra wszystkich ludzi, zarówno bogatych, jak i biednych, społeczności wysokorozwiniętych i w rozwoju opóźnionych, ich następców oraz środowiska przyrodniczego.

Nowe doświadczenia badawcze autorów dotyczą zwłaszcza poznania uwarunkowań i możliwości zamykania obiegów materiałowych w gospodarce, ze szczególnym uwzględnieniem przedsiębiorstw świadczących usługi użyteczności publicznej²⁷. Ekologizacja, zgodnie z wymogami nowego paradygmatu rozwoju społeczno-gospodarczego, wymaga ograniczania nadmiaru – marnotrawstwa, wykluczania społecznego i ekonomicznego przez wykorzystanie usług użyteczności publicznej w gospodarce, zapewniających jej inkluzywny (partnerski, relacyjny) charakter.

Ekologizacja może zapewniać skuteczność zmian strukturalnych w rozwoju społeczno-gospodarczym w całej gospodarce oraz przekształceń poszczególnych jej gałęzi w celu zmniejszenia zużycia energii, surowców i wody, zmniejszenia ilości wytwarzanych zanieczyszczeń i ich uciążliwości. Ekologizacja wpływa na wszystkie sektory oraz na makro- i mikroekonomiczne zjawiska.

Pojęcie ekologizacji jest starą kategorią związaną z gospodarką leśną, łowiecką, rybacką, pszczelarską, a nawet z rolnictwem. Polega ona bowiem na wykorzystaniu naturalnych mechanizmów dla wzmocnienia procesów gospodarczych. Jako taka nazywana jest ekologizacją pierwotną. Obecne ruchy ekologiczne wykorzystują reguły ekologizacji wypracowane w przeszłości, ponad 200 lat temu, gdy były one reakcją na bezprecedensowe płądownicze i rabunkowe użytkowanie lasów, grożące ich całkowitym wyniszczeniem, gdyż już wtedy były dalekie od stanu naturalnego. Nowożytne leśnictwo europejskie było więc nie tyle gospodarczym zawłaszczaniem naturalnych lasów (co się niekiedy zdarzało), ile racjonalną próbą uporządkowania (i ratowania) samej zasady – trwałości lasu.

Poprawnie rozumiana ekologizacja to nie tylko uwzględnianie ograniczeń ekologicznych – konieczności ochrony przyrody, ale także uwzględnianie wszelkich aspektów społecznych związanych z człowiekiem. Wykształca się kategoria tzw. gospodarki ekologicznej – systemu, który optymalizuje przepływ towarów i usług, aby maksymalnie wykorzystać surowce i zmniejszyły do minimum ilość odpadów.

Gospodarka ekologiczna traktowana jest jako poprawa dobrostanu człowieka i ograniczanie nierówności rozwoju w perspektywie długotermi-

²⁷ Por. m.in. J. Famielec, M. Kozuch, K. Wąsowicz, *Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2019.

nowej bez narażania przyszłych pokoleń na znaczne ryzyko środowiskowe i niedobory zasobów naturalnych.

Uznaje się, że gospodarka ekologiczna nie narusza praw ekologii, obsługuje nasze potrzeby bez narażania szans przyszłych pokoleń na zaspokojenie ich potrzeb, przed czym ostrzegała swego czasu komisja Brundtland²⁸. Gospodarka ekologiczna jest utożsamiana z gospodarką zrównoważoną ekologicznie.

Przywołane kategorie i ich różne odmiany mają swoją specyfikę, ale i się dopełniają. Autorzy niniejszej monografii traktują je jako przykłady terminologicznej różnorodności, która często utrudnia zrozumienie i wdrażanie danej kategorii²⁹. Różnicowanie kategorii związanych z ekologizacją wynika z faktu, że termin ten nie jest autonomiczny. Jako rzeczownik konkretyzuje działania, procesy określane przymiotnikami „ekologiczny”, „proekologiczny”, „środowiskowy”, „prośrodowiskowy”, stosowanymi swobodnie przez wielu badaczy, autorów, polityków przy wielu różnych kategoriach ekonomicznych, finansowych, technicznych, technologicznych, politycznych, behawioralnych. W powszechnym odbiorze „ekologiczny” oznacza „niezanieczyszczony” (np. znana powszechnie kategoria produkcja czysta, czystsza produkcja), ale też określa ochronę środowiska przyrodniczego, likwidację odpadów w środowisku naturalnym, w którym człowiek jest tylko jego elementem. W praktyce użytkownicy kategorii ekologiczny odwołują się do ekologii, ale ekologia to znacznie więcej niż czyste środowisko czy zielona gospodarka.

Pojęcie ekologii³⁰ jako „gospodarstwa przyrody” (gr. *oikos* – dom, środowisko + *logos* – nauka) zostało wprowadzone przez niemieckiego zoologa, przyrodnika, filozofa oraz ewolucjonistę Ernsta Haeckla w 1869 roku jako nazwa określająca naukę, której podstawowym założeniem było badanie i wyjaśnianie zależności między organizmami i środowiskiem ich życia, wzajemnych interakcji między osobnikami jednego bądź różnych gatunków oraz zjawisk i procesów zachodzących w środowisku. Początki ekologii sięgają czasów starożytnych. Ekologia współczesna narodziła się w XVIII i na początku XIX wieku. Jej prekursorami byli szwedzki przyrodnik Karol Linneusz,

²⁸ <https://irme.pl/gospodarka-zrownowazona-ekologicznie> (23.05.2022).

²⁹ Problemy z kategoryzacją mieli i mają wielcy badacze i myśliciele. Friedrich A. Hayek pisze: *Spróbowałem [...] zbudować najlepszą, na jaką mnie stać, argumentację na korzyść ideału „sprawiedliwości społecznej”. Dopiero wtedy spostrzegłem [...], że termin „sprawiedliwość społeczna „jest całkowicie pusty i pozbawiony znaczenia”*. F.A. Hayek, *Prawo, legislacja i wolność*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020, s. 16.

³⁰ Ekologia występuje często z innymi rzeczownikami, przymiotnikami, np. ekologia człowieka, ekologia zwierząt, ekologia behawioralna, ekologia roślin, ekologia człowieka, ekologia kliniczna, a nawet medycyna środowiskowa, <https://www.ekologia.pl/wiedza/slowniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/ekologia> (04.06.2022).

zajmujący się m.in. badaniem zależności występujących w przyrodzie, sukcesji zespołów roślinnych, preferencji siedliskowych roślin i zwierząt, wzorców rozmieszczenia oraz sposobów rozprzestrzeniania się organizmów, angielski ekonomista Thomas Malthus (wspomniany w rozdziale I), prekursor ekologii populacyjnej oraz twórca opublikowanej w 1798 roku teorii przeludnienia (maltuzjanizmu), głoszącej konieczność ograniczenia przyrostu populacji ludzkiej, i niemiecki przyrodnik Alexander von Humboldt, który wyodrębnił i opisał formacje roślinne oraz zajmował się badaniem zależności między rozmieszczeniem gatunków i warunkami klimatycznymi³¹.

Domeną ekologii są także zjawiska i procesy zachodzące w obrębie układów ekologicznych – biocenozie, ekosystemie, biomie oraz biosferze (m.in. dynamika liczebności populacji, powstawanie adaptacji i kształtowanie się strategii życiowych organizmów, tworzenie się i dynamika biocenoz, rozmieszczenie przestrzenne organizmów, procesy sukcesji, powstawanie i utrzymywanie się różnorodności gatunkowej, funkcjonowanie i stabilność ekosystemów, przepływ energii i obieg materii w ekosystemach i biosferze).

Ekologia jest nauką interdyscyplinarną (a nie tylko zazielenianiem gospodarki), wykorzystującą wiedzę z zakresu botaniki, zoologii, mikrobiologii, etologii, fizjologii, genetyki, ewolucjonizmu, biogeografii oraz geochemii; poszczególne jej działy są wyróżniane na podstawie przedmiotu badań, metodologii bądź poziomów organizacji biologicznej organizmów żywych. Główne działy ekologii stanowią ekologia populacyjna (badająca wpływ biotycznych i abiotycznych czynników środowiska na zagęszczenie, rozmieszczenie przestrzenne, liczebność oraz strukturę wiekową populacji), ekologia biocenoz (badająca wpływ interakcji międzygatunkowych na strukturę i organizację biocenoz), ekologia ekosystemów (badająca przepływ energii i krążenie materii pomiędzy biotycznymi i abiotycznymi składnikami ekosystemu) i ekologia biosfery (badająca wpływ przepływu energii i obiegu materii na funkcjonowanie i rozmieszczenie organizmów żywych w biosferze).

W tym opisie warto zwrócić uwagę na kategorię ekosystemów, często niesłusznie traktowanych jako synonim środowiska, a zwłaszcza przyrody³². Zarówno ekologia, jak i ekosystem (przepływ energii i krążenie materii, w których ma miejsce świadczenie usług dla gospodarki i dla ludzi³³) nie

³¹ Więcej: ibidem.

³² Por. m.in. A. Michałowski, *Informacja w ekosystemach*, Ekopress, Białystok 2007.

³³ Energia słoneczna docierająca do ekosystemu pobierana jest przez rośliny i przekształcana w procesie fotosyntezy w energię chemiczną, która magazynowana jest następnie w związkach organicznych. Większa część energii chemicznej wykorzystywana jest w procesach oddychania roślin, pozostała jej część zostaje wbudowana w tkanki roślinne i stanowi źródło energii dla zwierząt roślinożernych (konsumentów I rzędu) i żyjących się nimi zwierząt drapieżnych (konsumentów wyższych rzędów). Energia ta przekształcana jest przez te organizmy w ciepło w procesie oddychania i nie wraca do obiegu w ekosystemie. Prawid-

zastępują ani nie wyczerpują znacznie węższych pojęć „ekologiczny”, „ekologizacja”, „środowisko”, „prośrodowiskowy”. Co więcej – specjalizacja wiedzy autorów badań i publikacji oraz ich prawo do różnicowania (i mody odmienności) badanych kategorii nie zwalniają ich z odpowiedzialności za terminologiczny chaos i poczucie braku wiedzy czytelników³⁴.

W gospodarce ekologicznej wyróżnia się materiały biologiczne oraz techniczne. Materiały biologiczne to żywność, odpady roślinne, drewno i włókna tekstylne, które są konsumowane, po czym wracają do środowiska jako kompost lub nawóz, aby odtwarzać składniki odżywcze w glebie, i/lub są przetwarzane w celu produkowania energii ze źródeł odnawialnych. Materiały techniczne są zachowywane, wykorzystywane ponownie, odnawiane lub wielokrotnie poddawane recyklingowi w systemie zamkniętego obiegu. System ten jest energooszczędny i w maksymalnym stopniu wykorzystuje odnawialne źródła energii, co powoduje obniżenie emisji gazów cieplarnianych. Gospodarka ekologiczna wymaga rezygnacji z produkcji opartej na zasadzie „weź-zrób-wyrzuć”. Stwarza to nowe wyzwania rozwojowe we wszystkich sektorach. Powstaje popyt na innowacje w zakresie projektowania i produkcji, gdyż dąży się do opracowania nowej generacji produktów o wydłużonym cyklu eksploatacji, które będzie można wykorzystywać wielokrotnie, naprawiać i demontować, a ich elementy używać ponownie lub poddawać recyklingowi. Administracja publiczna i przedsiębiorcy motywowani są do

łowe funkcjonowanie ekosystemu wymaga więc stałego dopływu energii z zewnątrz. Por. m.in. F.S. Chapin III, P.A. Matson, P. Vitousek, *Principles of Terrestrial Ecosystem Ecology*, Springer, New York 2011. Sterowanie procesami gospodarowania, które uwzględnia zasoby informacji w ekosystemach, jest jedną z podstaw gospodarki opartej na wiedzy, uwarunkowanej osiągnięciem zrównoważonego rozwoju. Analizę informacji wewnątrzsystemowej powinno się traktować jako metodologię postępowania naukowego, wspomagającego procesy gospodarowania w warunkach rozwoju trwałego i zrównoważonego. W takim ujęciu polega ona na poznawaniu struktury zjawisk, procesów i strumieni informacyjnych we wnętrzu ekosystemów i w układzie cybernetycznym ekosystemy–gospodarka. Obejmuje także swoim zakresem czynności badawcze mające na celu wyjaśnienie, czy dane procesy gospodarowania zaistniały bądź będą realizowane zgodnie z zasadami rozwoju trwałego i zrównoważonego. A. Michałowski, *Gospodarze znaczenie informacji w ekosystemach*, „Nauka i Gospodarka” 2009, nr 1.

³⁴ Najbardziej uciążliwe bywa stosowanie synonimów „proekologiczny”, „prośrodowiskowy” i „zielony”. Zdaniem autorów monografii „zielony” jest symbolicznym określeniem wszelkich działań ekologizacyjnych. Rozróżnianie ich w teorii, w polityce może być uzasadnione, ale w praktyce gospodarczej, w projektowaniu i wdrażaniu jest trudne. Np. D. Michalak, K. Rosiek, P. Szyja, *Gospodarka niskoemisyjna, gospodarka cyrkularna, zielona gospodarka. Uwarunkowania i wzajemne powiązania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021. Powszechnie stosowane jest odrębne określanie działań/programów/inwestycji tymi kategoriami. Jeszcze trudniejszy jest problem oceny takich działań, zawsze bowiem powstaje niepewność do jakiej kategorii je zaliczyć. Stąd też zawarta w tabeli 1 próba łączenia charakteru celów różnych działań. Więcej o przykładach działań ekologizacyjnych w dalszej części monografii.

pomocy pracownikom w zdobyciu nowych umiejętności, niezbędnych do sprostanania wymogom gospodarki ekologicznej.

Współcześnie ekologizacja stanowi paradygmat rozwoju gospodarki rynkowej. Ekologizacja gospodarki rynkowej polega na³⁵:

- kreacji rynków,
- integracji działań z innymi politykami,
- kooperacji z innymi politykami,
- obserwacji kształtowania się rynków,
- stymulacji/wspierania środowiskowego przekształcania rynku,
- świadomego zaniechania działań.

Wybory oraz działania rynkowe są zawsze uwarunkowane – chodzi o istnienie korzystniejszych alternatyw, w tym ekologicznych. Nie ma wystarczających badań opłacalności procesów ekologizacji, a problemy z tym związane wykraczają poza ramy niniejszego opracowania. Warto jednak dodać, że ekologizacja może prowadzić do wyższej efektywności procesów gospodarowania za sprawą tzw. *mnożnika cztery*. Został on opisany w raporcie dla Klubu Rzymskiego w 1999 roku³⁶. Określa się go nawet mianem rewolucji efektywności. Zgodnie z tym mechanizmem realizacja działań ekologizacyjnych umożliwi podwojenie dobrobytu i dwukrotne zmniejszenie zużycia zasobów przyrody. Opisano 50 przykładów i pokazano paradoksy cywilizacji i gospodarki. Przedstawiono także projekty alternatywnych rozwiązań ekologicznych.

1.3. Ekologizacja ładu gospodarczego

Teorię ładu gospodarczego zalicza się do niedocenianego dorobku szkół myślenia ekonomicznego³⁷. Ład gospodarczy odróżnia od keynesizmu uwzględnianie mikroekonomicznego wymiaru procesu gospodarowania. Przez ład gospodarczy badacz ordoliberalizmu P. Pysz rozumie *warunki ramowe, względnie reguły gry, obowiązujące podmioty gospodarcze w ich działalności na rynku*³⁸. Badania integrujące ład gospodarczy i przebieg procesu gospodarowania w ich wzajemnych, dwustronnych współzależnościach odpowiadają w pełni współczesnym wymogom wobec nauki ekonomii. -Podstawowy

³⁵ A. Graczyk, *Instrumenty rynkowe polityki ekologicznej. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013, s. 376 i dalsze.

³⁶ E.U. Weizsäcker, A.B. Lovins, L.H. Lovins, *Mnożnik cztery. Podwójny dobrobyt – dwukrotnie mniejsze zużycie zasobów naturalnych*, Raport dla Klubu Rzymskiego, Wydawnictwo Rolewski, Toruń 1999.

³⁷ A. Grabska, M. Moszyński, P. Pysz, *Stanowiony i spontaniczny ład gospodarczy w procesie transformacji systemowej Polski i bylej NRD*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego Oddział w Toruniu, Toruń 2014, s. 29.

³⁸ P. Pysz, *Spoleczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 36–38.

paradygmat tych badań sprowadza się do stwierdzenia, że *efektywnie i sprawiedliwie ze społecznego punktu widzenia funkcjonujący rynek możliwy jest tylko w sytuacji istnienia ładu gospodarczego, który stwarza ku temu sprzyjające warunki ramowe*³⁹.

Teoria ładu stanowi swoisty pomost między ekonomią tradycyjną, do której zalicza się ekonomię neoklasyczną i neoliberalną, a nową ekonomią, której głównym nurtem jest ekonomia instytucjonalna, w tym ekonomia zrównoważonego rozwoju. Ekonomia tradycyjna słabo interesuje się zasobami naturalnymi i sprawiedliwym podziałem wewnątrz- i międzypokoleniowym. Krytyka tej słabości ekonomii pozwoliła wypracować ekonomię zrównoważonego rozwoju, która – oprócz pracy i kapitału – za równoprawny czynnik produkcji uznaje także zasoby naturalne⁴⁰ oraz ich ochronę.

Ochrona środowiska interesuje zarówno ekonomię rynkową, jak i ekonomię rozwoju zrównoważonego, ale ich stanowiska są odmienne. Zwolennicy wolnego rynku (m.in. Gary Becker, Milton Friedman, Albert O. Hirschman) zajmują w tym względzie ostrożne stanowisko. Zagrożenia związane z emisją zanieczyszczeń, w tym wpływ na globalny kryzys, uznają za przesadzone, nie podziеляją obarczania kapitalizmu główną winą za zanieczyszczenia środowiska, podkreślając, że w gospodarkach socjalistycznych sytuacja jest o wiele gorsza⁴¹. Natomiast „environmentaliści” są często przesadnie zaniepokojeni przyszłością planety, budują niekiedy utopijne idee, których sami nie rozumieją. Nie ponoszą odpowiedzialności za wiedzę o funkcjonowaniu społeczeństwa, przyrody i gospodarki. Na przykład teoria i polityka ochrony klimatu jest zbudowana na wątpliwym założeniu, że to gospodarka i konsumenci są głównym źródłem emisji gazów cieplarnianych⁴².

³⁹ G.A. Akerlof, *Diese Krise zeigt, dass Keynes recht hatte*, „Neue Zürcher Zeitung”, 2009, nr 5/6, cyt. za: A. Grabska, M. Moszyński, P. Pysz, *Stanowiony i spontaniczny ład gospodarczy*, op. cit., s. 33.

⁴⁰ H. Rogall, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zyski S-ka, Poznań, 2010, s. 84–85.

⁴¹ M. Skousen, *Narodziny współczesnej ekonomii. Życie i idee wielkich myślicieli*, Wydawnictwo Fijorr Publishing Company, Warszawa 2012, s. 611.

⁴² Przyczyny zmian klimatu na Ziemi są przedmiotem intensywnych badań. Kolejne raporty międzynarodowych organizacji, takich jak IPCC, NAS, grupy G8, stwierdzają, że większość zmian temperatury obserwowanych w ostatnich 50 latach należy przypisać działalności człowieka, czyli efektom antropogenicznym. Wykorzystują to bezkrytycznie twórcy i regulacje porządku ekologicznego, zwłaszcza w stanowieniu międzynarodowego prawa ochrony środowiska, a także projektanci działań naprawczych w tym względzie, stanowiących zobowiązania międzynarodowe poszczególnych państw. Tymczasem istnieje wiele innych badań i hipotez, które jako główną przyczynę zmian klimatu wskazują czynniki naturalne. W zakresie gazów cieplarnianych hipoteza mówi, że *bepośredni efekt absorpcji promieniowania ziemskiego przez dwutlenek węgla jest mały. Jednak efekty wtórne związane ze zwiększoną ilością pary wodnej w atmosferze, ze względu na większą temperaturę troposfery, mogą spowodować zmianę w pokrywie chmur i w efekcie spowodować znacznie większe zmiany klimatyczne.*

Ochrona środowiska stała się przedmiotem badań i dyskusji uniwersyteckich, a także działań rządów i ugrupowań państw, w tym Unii Europejskiej (UE), poprzez kreowanie polityki gospodarczej i ekologicznej. Zmierzają one do udzielania odpowiedzi na pytanie o to, w jaki sposób możemy korzystać ze wzrostu gospodarczego i wyższego poziomu życia, nie zanieczyszczając jednocześnie powietrza, nie zatruwając wody, nie zaśmiecając ziemi, nie zakłócając spokoju w przyrodzie i w otoczeniu społecznym. Pojawiają się też pytania o odwrotną zależność, czyli o świadczenia ekosystemów na rzecz gospodarki i konsumpcji. W tej perspektywie poszanowanie i ochrona środowiska przyrodniczego jawi się nie tylko jako przejaw troski państwa i społeczeństwa o środowisko przyrodnicze z powodów cywilizacyjnych, ale też jako konieczność pozyskania niedocenianego dotąd czynnika wytwórczego – usług ekosystemów, warunkujących wszelkie procesy gospodarcze i życiowe.

Podstawowym sposobem operacjonalizacji działań państwa i UE w zakresie ochrony środowiska są strategie i programy krajowe, międzynarodowe oraz globalne. Jednym z najbardziej docenianych i rozwijanych obszarów jest ochrona klimatu adresowana zwłaszcza do emitentów gazów cieplarnianych, w tym dwutlenku węgla (CO₂), a jednocześnie beneficjentów dóbr i usług ekosystemów, w tym źródeł paliw, tlenu, powietrza, wody.

Wzajemne oddziaływania środowiska i gospodarki, odbywające się samoistnie na zasadzie prawa naturalnego, nie mogą być pozostawione własnemu losowi. Niezbędny jest ustrój – plan kształtowania procesów gospodarczych w otoczeniu przyrodniczym i społecznym, mający swój wyraz zwłaszcza w tworzeniu i wdrażaniu polityki gospodarczej. Uaktywnia ona te formy ustrojowe, które odpowiadają naturze rzeczy i naturze człowieka, sensownie łącząc ich różnorodność w całość. Ta idea określana jest mianem ładu, zwanego także *Ordo*, co opisuje zdefiniowany już ład gospodarczy. Ustrój gospodarczy, a zwłaszcza dążenie do niego, wymaga integracji i synergii zarówno ładu naturalnego, jak i ładu stanowionego. Człowiek żyje w konkretnym ustroju, z którego często nie jest zadowolony. Nieustająco poszukuje lepszego ładu, bardziej użytecznego i sprawiedliwego – godnego ustroju, uczestnicząc w jego tworzeniu i zmianach, ale także korzystając ze zmian kreowanych przez państwo, grupy społeczne, instytucje międzynarodowe, w tym stanowione prawo.

T.T. Kaczmarek, *Globalna gospodarka i globalny kryzys*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009, s. 101–107. Nie zmienia to faktu, że cele redukcji gazów cieplarnianych w polityce klimatyczno-energetycznej UE zostały ustalone jako obligatoryjne dla państw UE – jako porządek stanowiony, nie uwzględniając tej przyczyny, co rozwinięto w innym rozdziale niniejszego raportu.

Kwestie ekologiczne, a zwłaszcza ochrona środowiska przyrodniczego, wymagają ładu gospodarczego i są jego elementami. Ład ten nie ma szans kształtować się tylko spontanicznie (konflikty w interesach jednostki i grup społecznych, konflikty w interesach państw, syndrom tragedii wspólnego pastwiska). Coraz częściej jest on stanowiony przez państwo i organizacje międzynarodowe, które deklarują (ale nie gwarantują) poszanowanie ładu naturalnego, czyli obiektywnych procesów zachodzących bez woli i udziału człowieka w przyrodzie, w jej ekosystemach.

Powstaje pytanie o to, czy stanowienie prawa ochrony środowiska i jego operacjonalizacja, podejmowanie i zalecanie różnych działań proekologicznych (nazywanych powszechnie „zielonymi”⁴³), co określać można mianem stanowionego porządku ekologicznego (m.in. w formie norm prawnych, strategii i programów ochrony środowiska), kształtuje przemiany ładu gospodarczego, a zwłaszcza zachowania spontaniczne, których przybywa w warunkach coraz większego zakresu swobody – wolności gospodarczej. Ład stanowi zasady ogólne, którym powinien być podporządkowany zespół instytucji formalnych i nieformalnych, regulujących cele i instrumenty kształtujące zachowanie podmiotów i człowieka wobec przyrody w procesach produkcji i konsumpcji.

Poszanowanie przyrody, ochrona środowiska przyrodniczego – jako potrzeba człowieka, przedsiębiorcy, konsumenta i państwa – może oddziaływać na zmiany ładu gospodarczego poprzez wymuszanie i wdrażanie nowych zasad funkcjonowania i rozwoju (np. zasady ekologizacji gospodarki). Ale i nowe ustroje gospodarcze – np. gospodarka rynkowa, prywatyzacja środków produkcji, w tym niektórych zasobów środowiska, np. lasów – może wymuszać zmiany regulacji, nowe instrumenty, nowe instytucje polityki ekologicznej. Relacje między gospodarką a środowiskiem bywają źródłem licznych i trudnych nieprawidłowości, konfliktów, zakłóceń tych relacji, co może prowadzić do dryfu (zagrożeń globalnych) we wszystkich elementach ładu gospodarczego, w tym w szczególności do ograniczenia swobody gospodarczej i/lub braku dostępu do czystego środowiska czy też do świadczeń ekosystemów.

Konieczność podejmowania działań poszanowania środowiska, jego zasobów i świadczeń ekosystemów, stwarza obiektywne przesłanki zmian we wszystkich elementach ładu gospodarczego (zmiany praw własności, standardów produkcji, norm prawnych itp.). Wiele wskazuje na to, że tworzony

⁴³ *Zielona gospodarka jest koncepcją najszerszą w stosunku do [...] gospodarki niskoemisyjnej i gospodarki cyrkularnej*, por. D. Michalak, K. Rosiek, P. Szyja, *Gospodarka niskoemisyjna, gospodarka cyrkularna, zielona gospodarka. Uwarunkowania i wzajemne powiązania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, s. 167. Merytorycznie – zdaniem autorów niniejszej monografii – kategorie te są inkluzywne i wypełniają istotę oraz strukturę procesów ekologizacji w rozwoju społeczno-gospodarczego.

ustrój w zakresie ochrony środowiska jest zbyt biurokratyczny, kosztowny dla podatnika, pozbawiony podstaw wiedzy, przez co stwarza nadmierne i bezsensowne wymagania, ogranicza wolność przez liczne przepisy i sprzyja korupcji. Czy więc przypuszczenie, że stanowiony porządek ekologiczny ogranicza zachowania spontaniczne w gospodarce i osłabia możliwe w tym zakresie efekty synergii ładów i porządków – ekologicznego i gospodarczego, jest słuszne? Można to przedstawić na przykładzie obecnych wyzwań związanych z rozwojem zrównoważonym, dotyczących m.in. zagrożeń rozwoju cywilizacyjnego, polityki gospodarczej czy też polityki klimatyczno-energetycznej.

Ład zaprowadza porządek⁴⁴, porządkowanie według wzorców, które mogą być spontaniczne, samorzutne lub narzucone z zewnątrz (stanowione). Wzorce – normy – standardy – obejmują zespół instytucji nieformalnych i formalnych powiązanych ze sobą w procesie regulowania określonej domeny życia społeczno-gospodarczego lub określonego jej aspektu⁴⁵. W niniejszym opracowaniu aspektem tym są ekologiczne uwarunkowania ładu⁴⁶ gospodarczego, który jest kategorią ogólniejszą – społeczną (nadrzędną wobec porządku ekologicznego, a nawet wobec porządku gospodarczego)⁴⁷. Generalny ład na poziomie państwa (czy też grupy państw) decyduje o tym, jak poszczególne porządki w społeczeństwie są organizowane i w jaki sposób mają być realizowane i koordynowane. Ład ten nawiązuje do znanego już w filozofii starożytnej architektonicznego planu ukształtowania świata, który pozwalał na sensowne połączenie różnorodności w całość⁴⁸. Ta idea, nazywana *Ordo*, powstała w średniowieczu i miała znaczny wpływ na konstrukcję całej średniowiecznej kultury.

Ekonomiści poszukują wykorzystania ładu w modelach i strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego. Podstawy teoretyczne zmierzają w głównej

⁴⁴ Ład i porządek są kategoriami wieloznacznymi, raz są traktowane jako synonimy, innym razem jako odrębnie definiowane terminy. Brakuje wzorców opisu tych i innych kategorii. Ale warto się tu odwołać do ujęcia porządku przez Hayeka: *Przez „porządek” będziemy rozumieli stan rzeczy, w którym mnogość różnego rodzaju elementów jest ze sobą tak powiązana, że możemy się nauczyć formułowania na podstawie znajomości pewnej przestrzennej lub czasowej części całości, poprawnych oczekiwań dotyczących reszty, a przynajmniej oczekiwań, które ze sporym prawdopodobieństwem mogą się okazać poprawne*. Por. F.A. Hayek, *Prawo, legislacja i wolność*, op. cit., s. 70.

⁴⁵ M. Miszewski, Ład gospodarczy dryf cywilizacyjny – relacje pojęć i realne konsekwencje relacji zjawisk, w: *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryf ładu czy jego doskonalenie?*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2014, s. 69–70.

⁴⁶ Autorzy niniejszej monografii traktują ład jako strukturę porządków – elementów systemu społeczno-gospodarczego i ich powiązań, wymagających prawa i koordynacji.

⁴⁷ T.T. Kaczmarek, *Globalna gospodarka i globalny kryzys*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009, s. 37.

⁴⁸ W. Eucken, *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005, s. 412.

mierze do wyjaśnienia mechanizmu przedsiębiorczości w tworzeniu dobrobytu społeczeństw, granic wolności gospodarczej i rynku oraz ingerencji państwa w podejmowaniu i realizacji przedsiębiorczych działań w gospodarce. Nie ma zgodnych poglądów ekonomistów co do roli państwa i rynku w gospodarce. Poznanie poglądów wybitniejszych naukowców, dawnych i współczesnych, stanowi jeden z najważniejszych kluczy zrozumienia ekonomii, w tym także umiejętności omijania najczęściej spotykanych pułapek metodologicznych w interpretacji teorii i dokumentów ekonomicznych. Do takich niemieckich ekonomistów, żyjących na przełomie XIX i XX wieku, należą Ludwig Erhard i Walter Eucken⁴⁹.

Erhard wypracował autorską politykę gospodarczą i wykorzystał ją w odbudowie kraju i zniszczonej gospodarki niemieckiej po II wojnie światowej. U podstaw tej polityki leży ordoliberalny ład gospodarczy, wypracowany m.in. przez Waltera Euckena. Doświadczenia Erharda i dorobek naukowy oraz sformułowane zasady polityki gospodarczej Euckena okazały się skuteczne dla gospodarki niemieckiej i to w trudnych czasach. Tezą opracowania jest uznanie przedsiębiorczości w polityce Erharda i w teoretycznych zasadach polityki gospodarczej Euckena za siłę sprawczą rozwoju, skuteczną nie tylko w okresie powojennym, ale i w obecnych pokryzysowych gospodarkach.

Zadaniem polityki gospodarczej jest dobór instrumentów przywracania i utrzymywania równowagi rynkowej. Dla Erharda były to reforma walutowa i warunki pełnego zatrudnienia, gwarantowanie stabilności cen, sprawny obieg ubezpieczeń. Inflację oceniano w czasach Erharda jako niemoralny środek przywracania równowagi rynkowej. Sprowadzanie producentów i użytkowników na trwały grunt realizmu gospodarczego może być osiągnięte przez wprowadzenie zachęt do oszczędzania, w tym wyraźnie odczuwalnych korzyści podatkowych. W koncepcji SGR Erharda celem jest pełne zatrudnienie, które wymaga równowagi produkcji, równowagi pracy, równowagi inwestycji i oszczędności oraz równowagi rynkowej (popytu i podaży). Praktyka działań gospodarczych często odbiega od tego modelowego ujęcia i przysparza wielu przejawów nierównowagi, która w dłuższym okresie stanowi poważne zagrożenie rozwoju społeczno-gospodarczego.

Opracowana przez Euckena teoria ładu gospodarczego stanowi ponadczasowe osiągnięcie naukowe, udało mu się bowiem – zdaniem P. Pysza – przezwyciężenie istniejącego dualizmu między historyczną szkołą myślenia ekonomicznego a teorią neoklasyczną⁵⁰. Zgodnie z myślą szkoły historycznej,

⁴⁹ Więcej: J. Famielec, *Rola przedsiębiorczości w społecznej gospodarce rynkowej (wzorce Erharda i Euckena)*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2018.

⁵⁰ P. Pysz, *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 52.

ekonomia – według Euckena – powinna posiadaną wiedzę służyć gospodarującemu społeczeństwu.

Dla Euckena, zwłaszcza w tłumaczeniach jego tekstów, kategoria porządku (*Ordnung*) oznacza ustrój, czyli formy, w których przebiega proces gospodarczy. Ale podkreśla się, że tak rozumiane historyczne znaczenie ustroju Eucken „ożywił” nowym sensem – ładu, który odpowiada istocie człowieka i rzeczy (idei, wartości), posiada miarę i równowagę.

Polityka gospodarcza musi się liczyć z tym, że jeśli państwo włącza do własności prywatnej dużą część aparatu produkcyjnego, to jest ono tym samym zmuszone do centralnego sterowania procesem gospodarczym. Państwo nie jest więc wtedy wolne.

Własność zbiorowa daje okazję do powstawania o wiele większej i ostrzejszej nierówności społecznej, niż to czyni własność prywatna. Własność kolektywna aparatu produkcyjnego jest instrumentem dominacji. Pogląd, że własność zbiorowa przynosi rozwiązanie kwestii społecznych, jest skuteczną bronią ideologiczną w walce o władzę. Połączenie centralnego sterowania procesem gospodarczym opartym na własności zbiorowej stanowi – według Euckena – najbardziej niebezpieczny typ ustroju gospodarczego.

Ustanawianie ładu gospodarczego odbywa się poprzez wyodrębnianie zasad ustrojowych. Eucken sformułował dwie grupy zasad konkurencyjnego ustroju gospodarczego: zasady konstytuujące oraz zasady regulujące. Podstawą przedsiębiorczości opartej na ładzie są zasady konstytuujące, które mogą stanowić podstawę ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego (tabela 2).

Stanowiony porządek ekologiczny, podobnie jak i inne stanowione i spontaniczne porządki w społeczeństwie, kreuja i/lub są narażone, zwłaszcza w dłuższej perspektywie, na zagrożenia rozwoju. Współczesne zagrożenia są powszechne, intensywne, wizualizowane, a przez to mają charakter globalny. Zagrożenia globalne dzieli się na trzy grupy: światowe (brak ładu światowego), podstawowe (kryzys polityczno-ustrojowy, kryzys ekonomiczny, kryzys społeczny, zmiany demograficzne) i te związane z przetrwaniem (niedostatek określonych dóbr, brak pracy, złe warunki bytowania). Zagrożenia o charakterze ekologicznym są cechą w szczególności zagrożeń przetrwania i – można dodać – zagrożeń związanych z „testamentem” dla przyszłych pokoleń. Warto przywołać sześć grup tych zagrożeń⁵¹.

- problemy związane z podażą żywności, wody pitnej, surowców (dostępność i rywalizacja, wojny, np. o ropę, gaz), niszczenie środowiska;

⁵¹ J. Kleer, *Globalne zagrożenia rozwoju (koncept teoretyczny i obszary badawcze)*, w: *Kryzysy systemowe*, red. E. Mączyńska, J.J. Michałek, J. Niżnik, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2013, s. 25–41.

Tabela 2. Zasady konstytuujące konkurencyjny ład gospodarczy Euckena i próba ich wykorzystania w koncepcji rozwoju zrównoważonego

Zasada	Autorskie wskazania dla koncepcji rozwoju zrównoważonego
Podstawowa zasada – racjonalizacja mechanizmu cen	Rozwój zrównoważony można traktować jako cel konkurencyjnego ładu gospodarczego Nie ma podstaw teoretycznych i ustrojowych, aby rozwój zrównoważony traktować jako osobny ład ekologiczny, kształtowany poza globalnym ładem gospodarczym państwa, przedsiębiorstw, społeczeństwa Definiowanie rozwoju zrównoważonego jako integracji trzech ładów: gospodarczego, społecznego i ekologicznego mieści się w jednym konkurencyjnym ładzie gospodarczym Stabilność cen jest ważnym czynnikiem pomiaru trwałości wzrostu jako cechy rozwoju zrównoważonego Eucken traktuje politykę budowania ustroju gospodarczego jako politykę społeczną Polityka społeczna i polityka ekologiczna stanowią elementy struktury ładu gospodarczego Rozwój zrównoważony nie jest zdefiniowany w teorii ekonomii i nie ma sformułowanej podstawowej zasady konstytuującej Definiuje się oddzielnie wiele różnych równowag, np. rynkową, makroekonomiczną, budżetową Rozwój zrównoważony jako kategoria empiryczna, opisywana trwałością wzrostu gospodarczego, wymaga stabilności wartości pieniądza (w tym kursów walut)
Prymat polityki walutowej	Sterowanie procesem rozwoju zrównoważonego nie ma jeszcze ujednoliconego aparatu pojęciowego ani instrumentów Źródła finansowania rozwoju zrównoważonego (zwłaszcza inwestycji ekologicznych) są – niesłusznie – wydzielane w osobny system, ze subsydiami publicznymi, co lokuje te działania poza konkurencyjnym ładem gospodarczym Decyzje inwestycyjne w ochronie środowiska są podejmowane najczęściej bez rachunku ekonomicznego, na podstawie analizy kosztów–korzyści, ale zniekształconej subsydiami i brakiem rynku na dobra i usługi środowiska Skłonność do inwestowania w ochronę środowiska wynika z preferencyjnego kosztu kapitału i dotacji publicznych, a nie z zapotrzebowania na środki produkcji dóbr i usług środowiskowych Funkcjonuje „zielony rynek finansowy” (banki, fundusze inwestycyjne), w tym w Polsce fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej, które dostarczają inwestorom pieniądza pożyczkowego, ale i bezzwrotnego, co lokuje te działania poza konkurencyjnym ładem gospodarczym Brak stabilizatora polityki ekologicznej i jej finansowania w Polsce i w całej UE – nieustająca zmienność dokumentów i procedur ich wdrażania w państwach członkowskich Opóźnienia w regulacji procedur względem horyzontu inwestowania

Rynki otwarte	Przedsięwzięcia ekologiczne realizowane są najczęściej poza rynkiem dóbr i usług środowiska, których te przedsięwzięcia przysparzają W procedurach pozyskiwania wykonawców – mimo obowiązującego trybu zamówień publicznych – jest wiele wykluczania, jawnego i utajonego Dominująca zasada wyboru wykonawcy z najniższą ceną nie pozwala na korzystanie z wykonawców lepszych, ale droższych jak i publicznych Państwo jest coraz mniej znaczącym inwestorem, wzrasta znaczenie samorządu terytorialnego, w tym gmin w inwestowanie w lokalny ład przestrzenny i środowiskowy Postępuje proces prywatyzacji środków produkcji i kapitału przedsiębiorstw funkcjonujących w ochronie środowiska i gospodarce komunalnej W zakresie dostarczania mediów i dóbr publicznych środowiskowych istnieją monopole naturalne, z interwencją cenową państwa (np. ustalanie cen na energię, gaz, wodę) Ocenia się, że samorządy terytorialne ograniczają konkurencję, spełniają nieuzasadnione polityczne życzenia wyborców, stosując preferencje niezgodne z warunkami konkurencji rynkowej Przykład reformy gospodarki odpadami komunalnymi realizowanej od 2013 roku- Brak konsekwencji w stosowaniu praw i zasad polityki lokalnej i sektorowej podważa konkurencyjny ład gospodarczy
Własność prywatna	W Polsce istnieje powszechny system umów regulowanych przez prawo cywilne W sektorze publicznym w istnieje obowiązek (poza nadzwyczajnymi przypadkami) wyboru wykonawcy poprzez przetarg Procedury przetargowe są niekiedy łamanie prawa, dokonywaniem nadużyć finansowych oraz przestrzennych Zasada wyboru wykonawcy z najniższą ceną nie pozwala na zachowanie zasad uczciwej konkurencji Partnerstwo publiczno-prywatne w realizacji zamówień publicznych w sektorze publicznym nie spełnia oczekiwań Institucje kontroli umów i procedur zamówień publicznych nie egzekwują prawa i zasad dobrej oraz odpowiedzialnej roboty (np. budowa autostrad w Polsce)
Swoboda zawierania umów	

Państwo jest konstytucyjnie odpowiedzialne za ochronę środowiska zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju Zasady zrównoważonego rozwoju nie są zdefiniowane Przedsiębiorstwa i procesy produkcyjne są objęte systemem norm i certyfikatów środowiskowych Zasada unijna „zanieczyszczający płaci”, wymagająca ponoszenia obciążeń za emitowane zanieczyszczenia albo usuwania ich skutków, nie jest w pełni egzekwowana Oplaty i kary ekologiczne za korzystanie ze środowiska i wprowadzanie w nim zmian nie pokrywają kosztów zewnętrznych zanieczyszczeń Procesy internalizacji kosztów zewnętrznych do rachunku sprawców są ograniczone do opłat i kar ekologicznych Oplatami ekologicznymi nie są w pełni objęte gospodarstwa domowe (np. pobór wody z własnej studni, do określonej głębokości i ilości czerpanej wody), co powoduje nierówne (niekonkurencyjne) traktowanie niektórych podmiotów Rynkowe instrumenty odpowiedzialności finansowej za zanieczyszczenia są nieliczne i obejmują ceny za zakup prawa do emisji dwutlenku węgla – na początku jest to darmowy przydział państwa Przedsiębiorstwo korzystające ze środowiska i odprowadzające do niego zanieczyszczenia musi pozyskać zintegrowane pozwolenie według określonej procedury Rozwijane są programy i działania przedsiębiorstw w ramach tzw. społecznej odpowiedzialności biznesu, ale mają one najczęstszą charakter marketingowy Nie istnieje procedura ani sposób egzekwowania odpowiedzialności za wykorzystanie dotacji publicznych na przedsięwzięcia rozwojowe i ekologiczne w postaci efektów rzeczowych lub ekologicznych, dominują rozliczenia finansowe, wydanie środków jest wystarczającym kryterium Programy i procedury pozyskiwania i wykorzystania funduszy publicznych (w tym UE) nie są spójne, są za to kosztowne, bez koordynacji i zasad kontroli, dominują finansowe, a nie gospodarcze motywacje ich pozyskiwania przez inwestorów, zaś względy polityczne decydują o staraniach rządu Państwo nie chroni dobrze wolności ani nie egzekwuje odpowiedzialności za ochronę środowiska Kategoria odpowiedzialności ma terminologiczny charakter, sposób ponoszenia konsekwencji za szkody wyrządzone przez podmioty wobec środowiska nie są zdefiniowane, a z badań wynika, że klasyczne z nich, np. kary ekologiczne, są niesięgające (np. za zasolenie wód przez kopalnie węgla kamiennego)	Odpowiedzialność

Stalność polityki gospodarczej	Tzw. zasada rozwoju kapitalizmu, z dominacją zysku jako kryterium podejmowania decyzji, obecna powszechnie w rankingach i przewodnikach do oceny sektorów i podmiotów, zwłaszcza na rynkach finansowych nietworzących PKB (oczekiwane wysokie notowania i stopy zwrotu), składają do niezrównoważonych inwestycji, powodują marnowanie kapitału i nie poprawiają zaopatrzenia w dobra konsumpcyjne ani w dobra i usługi środowiska, wywierając niekiedy presję inflacyjną Polityka ekologiczna, klimatyczna i energetyczna Polski i UE ciągle zmieniają się, niespójna, brak koordynatora i regulatora – państwo nie spełnia tej funkcji Znaczną zmienność systemu podatkowego, w tym opłat ekologicznych (istotnym przykładem jest wzrost tzw. opłaty marszałkowskiej za składowanie odpadów, mimo wprowadzenia nowej opłaty za gospodarowanie odpadami komunalnymi), opłat od kopalini
Spójność zasad konstytuujących	Rozwój zrównoważony nie ma wypracowanego swojego ustroju (porządku instytucjonalnego) Rozwój zrównoważony nie jest elementem struktury polityki gospodarczej ani wyraznie polityki ekologicznej państwa Niektóre formułowane zasady rozwoju zrównoważonego nie są spójne ze sobą ani z innymi dokumentami strategicznymi UE i Polski Prawo ochrony środowiska nie jest spójne z prawem o utrzymaniu czystości w gminach ani z prawem o przetargach publicznych Polityka ekologiczna nie jest zintegrowana z polityką gospodarczą ani z licznymi politykami sektorowymi Spoleczna gospodarka rynkowa już w 1997 roku została wpisana do Konstytucji RP (art. 20) Zapowiada ochronę wolności, swobody gospodarczej, prywatnej własności, solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych, tworząc podstawy do gospodarczego porządku (ładu) RP, a więc to wszystko, co stanowi istotę i strukturę ordoliberalnego ładu gospodarczego Nic więcej z tego zapisu nie wynika dla działań gospodarczych i politycznych; politycy nie są oceniani z realizacji tej zasady W sprawozdaniach finansowych jednostek bada się tylko opisy (słowa) związane ze zrównoważonym rozwojem i odpowiedzialnością, a nie konsekwencje finansowe, np. spadek/wzrost wynagrodzeń pracowników, spadek/wzrost zysku, odszkodowania za nadmierną emisję, hałas Ceny uprawnień zbywalnych na emisję zanieczyszczeń, mimo stopniowego ich urynkowienia, także przez aukcje na giełdach, nie rekompensują finansowej i społecznej odpowiedzialności za korzystanie ze środowiska i z ekosystemów.

Źródło: rozwinięto opracowanie J. Famielec, *Równowaga a zasady polityki gospodarczej* WALTERA Euckena, w: *Nauki ekonomiczne: stylizowane fakty a wyzwania współczesności*, IX Kongres Ekonomistów Polskich red. B. Fiedor, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2015, s. 170–189.

- problemy rynku pracy (nierównowaga, bezrobocie, postęp techniczny wypierający pracę ludzi – np. robotyzacja, opóźniony efekt edukacyjny – cykle nadmiaru i niedoboru specjalistów);
- zagrożenia ze strony nowej techniki (niebezpieczne wynalazki), imitacyjny sposób rozwoju – nieuczciwa rywalizacja między państwami oraz działalność ponadnarodowych korporacji, marginalizacja nauki krajowej;
- duża skala procesów migracyjnych, co zakłóca krajowe rynki pracy, pogarsza sytuację kulturową, prowadzi do konfliktów społecznych;
- rywalizacja między istniejącymi mocarstwami wywodzącymi się z cywilizacji euroatlantyckiej a niektórymi państwami z grona gospodarek wschodzących, co zaostrza walkę o surowce, rynki zbytu, nowe technologie;
- możliwość konfliktów wojennych – w tym w cyberprzestrzeni, podbój kosmosu, konflikty regionalne.

U podstaw tych wszystkich zagrożeń leży wzajemne oddziaływanie państw (gospodarek) przynależnych do różnych poziomów gospodarczych, odmiennych cywilizacji ekonomiczno-technicznych. Rodzi to źródło konfliktów z powodu zróżnicowanych interesów (w tym także w zakresie poszanowania środowiska przyrodniczego i odpowiedzialności za jego niszczenie) graczy dominujących, narzucających swoje rozwiązania. Świat pozostaje w ciągłej i pogłębiającej się nierównowadze, co oznacza brak ładu i wymaga nieustającego dążenia do przywracania porządku i równowagi. Brak takich dążeń narusza wszystkie porządki społeczno-gospodarcze, w tym porządki ekologiczne, często bowiem rezygnuje się z nich na rzecz ekstensywnego wzrostu gospodarczego czy też rywalizacji o cenowe przewagi konkurencyjne (niszczenie surowców, w tym paliw, np. wypalanie ropy na polach naftowych, topienie żywności w oceanach, aby utrzymać wysoki poziom ich cen).

Stanowiony porządek ekologiczny to kategoria kontrowersyjna. Ta kontrowersja dotyczy wszystkich analizowanych pojęć, które M. Miszewski nazywa „zbitką” i próbuje je uczynić zrozumiałymi i użytecznymi względem siebie. W wielu publikacjach i debatach dotyczących ładu są one traktowane zamiennie, jako synonimy, stosownie do okazji, a nie do problemu i jego treści oraz miejsca w procesie gospodarczym. *Opracowanie konceptualnych podstaw dla polityki kształtowania lub też samokształtowania się ładu gospodarczego wymaga dalszych badań oraz konkretyzacji, gdyż założenia teorii ładu stanowionego (Eucken) i ładu spontanicznego (von Hayek) dostarczają dla polityki jedynie ogólne wskazówki, bez określenia kształtu jej programów czy też realizowanych na ich podstawie działań*⁵². Ten wniosek potwierdza

⁵² M. Urbaniec, *Rola przedsiębiorstwa w procesie kształtowania ładu gospodarczego*, w: *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji*, red. P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2014, s. 335.

trudności w operacjonalizacji kategorii ładów w różnych dziedzinach nauki i wiedzy, w tym filozofii, socjologii i ekonomii, a także matematyce⁵³, chemii⁵⁴, fizyce czy biologii. Warto dodać, że w wielu dyscyplinach naukowych kategoria ładu odgrywa coraz bardziej doniosłą rolę paradygmatu procesów transformacji i restrukturyzacji.

⁵³ Przykład: M. Krämer, *Matematyka na zielono*, Wydawnictwo Fundacja mBanku, Warszawa 2022.

⁵⁴ Przykład: Cz. Puchała, *Zielona chemia i możliwości wykorzystania jej zasad*, „Chemistry, Environment, Biotechnology”, 2013, nr XVI.

II. Rozwój zrównoważony jako cel i przejaw ekologizacji we współczesnej gospodarce nadmiaru

2.1. Gospodarka nadmiaru jako przesłanka rozwoju zrównoważonego i gospodarki inkluzywnej

Poszukiwanie ładu i nowych wzorców rozwoju wynika w dużej mierze z turbulentności otoczenia gospodarczego, w którym funkcjonuje społeczeństwo, a podmioty gospodarcze prowadzą swoją działalność. Turbulentność tę charakteryzują nie tylko częste, a czasem nieprzewidywalne zmiany oraz związana z nimi niepewność i rosnące ryzyko, ale też kryzysy gospodarcze (światowy kryzys wywołany pandemią COVID 19 oraz wynikający z rosnących cen surowców energetycznych), chaos informacyjny i kulturowy, bardzo dynamiczny postęp technologiczny i digitalizacja, kryzys demograficzny czy migracyjny. Wszystko to wpływa na rodzaj i zakres działalności prowadzonej przez przedsiębiorców, a także na zmiany stylu życia i wartości, jakimi kierują się konsumenci⁵⁵. G. Kołodko wskazuje na pięć ważnych megatrendów zmieniających świat. Są to: przemiany demograficzne (starzenie się społeczeństw), zmiany w środowisku przyrodniczym (zwłaszcza ocieplenie klimatu), rewolucja naukowo-technologiczna (cyfryzacja gospodarki i kultury), nieinkluzywna globalizacja i nierówności dochodowe, ogólny kryzys neoliberalnego kapitalizmu oraz towarzysząca mu polaryzacja społeczeństw⁵⁶.

Dynamika współczesnego, nowoczesnego świata bierze się z szybkiego rozwoju nauki i niespotykanego dotąd napływu nowych rozwiązań technicznych i technologicznych. Zmiany, jakich doświadczają obecnie żyjące pokolenia, są zdecydowanie bardziej intensywne w porównaniu z wcześniejszymi epokami choćby ze względu na łatwiejszy dostęp do powstających przełomowych innowacji. Przemiany objęły działalność zarówno przetwórczą, jak i administracyjną, transport, konsumpcję, szkolnictwo, prace domowe oraz sposób spędzania wolnego czasu. Zmieniają się relacje między domem a miejscem pracy (pandemia wymusiła pracę zdalną, z której część pracodawców i pracowników nie chce rezygnować nawet po zniesieniu obostrzeń i ograniczeń). Zmianie ulega także sposób podróżowania, a świat staje się bardziej dostępny.

Postęp techniczny i innowacje obok wielu korzystnych rozwiązań niosą także zagrożenia. Na rynku dochodzi do sytuacji, gdy zwiększającym się możli-

⁵⁵ J. Pieriegud, *Wykorzystanie megatrendów do analizy przyszłościowego rozwoju sektorów gospodarki*, w: *Megatrendy i ich wpływ na rozwój sektorów infrastrukturalnych*, red. J. Gajewski, W. Paprocki, J. Pieriegud, Wydawnictwo Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2015, s. 8.

⁵⁶ G. Kołodko, *Ekonomia nowego paradygmatu: tożsamość, cele metoda*, Centrum Badań i transformacji, Integracji i Globalizacji TIGER, Akademia E. Koźmińskiego, Warszawa, www.tiger.edu.pl/kolodko/kolodko/referaty/pl/X_Kongres_Ekon.pdf, s. 5 (8.09.2021).

wościom produkcyjnym przedsiębiorców towarzyszy ustabilizowany (a w niektórych segmentach rynku nawet słabnący) popyt odbiorców/konsumentów. Prowadzi to do dysproporcji, które J. Kornai nazywa gospodarką nadmiaru. Szeroka oferta towarów i usług oraz dynamika podaży nie są dostosowane do rozmiarów i dynamiki zapotrzebowania na nie. Taka asymetria sprzyja nie tylko nadprodukcji, ale także marnotrawstwu zasobów, w tym zasobów naturalnych. Pojawia się nadwyżka podaży – co ciekawe, jest to nadwyżka zarówno wartości, jak i śmieci⁵⁷. Zdaniem J. Kornaia gospodarka nadmiaru i rywalizacja sprzedawców o konsumentów to prawie zamienne pojęcia eksponujące dwie strony tego samego zjawiska. Pierwsze odnosi się do niewykorzystywania w pełni dostępnych zasobów, a drugie do relacji między producentami/sprzedającymi a nabywcami. Producenci kreując podaż manipulują konsumentami⁵⁸.

Gospodarce nadmiaru towarzyszy konsumpcjonizm szkodliwy dla ludzi i dla środowiska przyrodniczego. E. Mączyńska nazywa go bezrefleksyjnym konsumpcjonizmem powiązanim ze *swego rodzaju obsesją ilości*⁵⁹. Z jednej strony społeczeństwo – coraz bardziej świadome – chce chronić przyrodę i zachować zasoby dla następnych pokoleń, z drugiej w roli konsumentów korzysta z wielu (niekiedy nawet zbędnych) urządzeń zanieczyszczających ekosystem. Nierzadko kupowane są produkty, które są wytworzone w krajach rozwijających się, w fabrykach zatruwających wodę, powietrze lub glebę, gdzie prawa człowieka nie są przestrzegane. Jak słusznie zauważa A. Lewicka-Strzałecka, jako konsumenci zwykle zwalniamy się od odpowiedzialności, przypisując ją producentom i sprzedawcom⁶⁰. G. Kołodko dodaje, że w *skażonych konsumeryzmem społeczeństwach bezsporny jest przerost potrzeb, podczas gdy jednocześnie ewidentny jest niedobór ekonomicznych możliwości ich zaspokajania*⁶¹, a wielu przedsiębiorców boryka się z problemem nadmiaru mocy wytwórczych, których nie mogą opłacalnie eksploatować. Popyt na dobra jest więc sztucznie kreowany przez producentów i media, by skłonić nabywców do większej konsumpcji produktów, których producenci wytwarzają za dużo w stosunku do potrzeb. Tylko w gospodarce nadmiaru występuje tak silna konkurencja między oferentami. Z drugiej strony, to dzięki tej konkurencji rośnie jakość dóbr, ich różnorodność, pojawiają się nowe produkty, a jednocześnie spadają

⁵⁷ J. Kornai, *Dynamizm, rywalizacja i gospodarka nadmiaru. Dwa eseje o naturze kapitalizmu*, Wydawnictwo Fundacji Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2014, s. 15.

⁵⁸ Ibidem, s. 171–176.

⁵⁹ E. Mączyńska, *Gospodarka nadmiaru versus doktryna jakości*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, 2017, nr 1, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KNNoP/article/view/1501/1358>, s. 4 (16.08.2021).

⁶⁰ A. Lewicka-Strzałecka, *Rynek a charakter moralny*, w: *Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu*, red. J. Sójka, E. Mączyńska, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2017, s. 171.

⁶¹ G. Kołodko, *Od ekonomicznej teorii do politycznej praktyki*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2020, s. 80.

ceny. Taka dynamika prowadzi do zmiany piramidy potrzeb, szybkiego ich zaspokajania i kreowania nowych. Gospodarka nadmiaru pobudza pragnienia i zachcianki, które coraz trudniej odróżnić od potrzeb⁶².

W gospodarce nadmiaru popyt jest sztucznie stymulowany przez intencjonalne zachowania producentów, polegające m.in. na zamierzonym postarzeniu produktów w celu skrócenia ich cyklu życia⁶³. Takie działania prowadzą do nadmiernego zużycia surowców, w tym zasobów nieodnawialnych, oraz do wytwarzania większej ilości odpadów – zarówno produkcyjnych, jak i konsumpcyjnych – co ostatecznie obciąża środowisko przyrodnicze. A. Matysiak i M. Raftowicz-Filipkiewicz zwracają uwagę, że gospodarka nadmiaru jest ukrytym procesem degeneracyjnym, ponieważ *ceny zasobów nieodnawialnych i środowiska przyrodniczego nie są odzwierciedlane adekwatnie w kosztach produkcji i wydatkach konsumentów. Poziom cen zależy od strumienia podaży i popytu, a nie od wielkości zasobów*⁶⁴.

Także G. Rist zauważa, że świat ogarnęła obsesja wzrostu gospodarczego i dążenia do jego powiększania poprzez m.in. przeobrażanie przyrody i stosunków społecznych w towary, tak by miały one cenę i mogły podlegać transakcjom kupna-sprzedaży, czy też przez kreowanie nowych produktów jako „niezbędnych” bądź popytu efektywnego na różne ekstrawagancje. Działania takie prowadzą do wzrostu zysków, ale jednocześnie do wzrostu nierówności społecznych⁶⁵.

K. Polanyi przestrzegał, że przyzwolenie na to, aby losem ludzkim i jego otoczeniem kierowały wyłącznie mechanizm rynkowy i rywalizacja, doprowadzi do rozpadu społeczeństwa. Postrzegał on rynek jako część szerszej pojętej gospodarki, a tę z kolei jako element jeszcze szerszego społeczeństwa. Zgodnie z koncepcją „zakorzenia” Polanyi’ego gospodarka nie stanowi niezależnego organizmu, lecz powinna być podporządkowana społeczeństwu (relacjom społecznym)⁶⁶. Zarówno Rist, jak i Polanyi w swoich publikacjach podkreślają, że życie ekonomiczne jest integralnie związane z życiem społecznym i z życiem przyrody. Jest to możliwe poprzez szeroko rozumianą instytucjonalizację relacji między gospodarującymi ludźmi oraz między nimi a środowiskiem przyrodniczym⁶⁷. Na negatywne konsekwencje

⁶² A. Matysiak, M. Raftowicz-Filipkiewicz, *Wpływ procesów endogenicznych na rozwój zrównoważony*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2017, nr 311, s. 43.

⁶³ P. Furgacz, *Planowe postarzenie produktów jako wyzwanie dla gospodarek i społeczeństw XXI wieku*, w: *Ekonomia umiaru – realna perspektywa? Nowy paradygmat Grzegorza W. Kołodko*, red. J. Pach, K. Kowalska, P. Szyja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016, s. 464.

⁶⁴ A. Matysiak, M. Raftowicz-Filipkiewicz, *Wpływ procesów*, op. cit., s. 43.

⁶⁵ M. Bład, *Między snami a kłamstwami, czyli o urojeniach ekonomii Gilberta Rista*, „Studia Ekonomiczne”, 2016, nr 3 (XC), s. 516.

⁶⁶ K. Polanyi, *Wielka transformacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 70.

⁶⁷ G. Rist, *Urojenia ekonomii*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2015.

koncentrowania się ekonomii na wzroście gospodarczym, przy ignorowaniu następstw społecznych i negatywnych następstw dla środowiska przyrodniczego, zwracał uwagę także K. Boulding w latach 60. minionego wieku.

E. Mączyńska pisze o *zjawiskach asymetrii i braku harmonii w kształtowaniu globalnej rzeczywistości społeczno-gospodarczej*⁶⁸. Świat doświadcza czwartej rewolucji przemysłowej, a dzięki jej zdobyczom rozwija się gospodarka, w tym gospodarka współdzielenia, sieci społecznościowe, Internet Rzeczy. Jednocześnie pogłębiają się nierówności społeczne – zarówno dochodowe, jak i edukacyjne, zdrowotne, komunikacyjne itp.⁶⁹ G. Kołodko dodaje, że *świat zamieszkały przez blisko osiem mld ludzi, wytwarzających produkt brutto o wartości ponad 130 bln dolarów i kreujących masę problemów ekonomiczno-społecznych, jest strukturalnie niezrównoważony i przez to konfliktogenny aż do pułapu wytrzymałości*⁷⁰. Dysfunkcje współczesnego świata związane są zatem zarówno z nadmiarem, jak i z niedoborem, z syndromem marnotrawnej gospodarki nadmiaru i jednocześnie z obszarami ubóstwa, z pogłębianiem społeczno-gospodarczego nieładu.

Negatywne konsekwencje gospodarki nadmiaru skłaniają do poszukiwania nowego paradygmatu, nowego inkluzywnego wzorca kształtowania rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Jak zauważa E. Mączyńska, wzorca bardziej zakorzenionego społecznie, ukierunkowanego na godzenie celów gospodarczych, społecznych i środowiskowych przy jednoczesnej optymalizacji wykorzystania potencjału społeczno-gospodarczego⁷¹. W raporcie *Reforma Kulturowa 2020–2030–2040. Sukces wymaga zmian* inkluzywność definiuje się jako cechę rzeczywistości *sprzysługującej społecznej spójności, wielowymiarowe zaangażowanie wszystkich członków życia społeczno-gospodarczego na rzecz optymalnego kreowania oraz wykorzystania potencjału rozwojowego i przeciwdziałania jego marnotrawieniu*⁷². Dzięki „włączaniu”

⁶⁸ E. Mączyńska, *Asymetrie społeczno-gospodarcze w kontekście ekonomii i etyki*, w: *Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu*, red. J. Sójka, E. Mączyńska, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2017, s. 195.

⁶⁹ E. Mączyńska, *Odrobieralizm i społeczna gospodarka rynkowa jako podstawa inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2018, s. 164.

⁷⁰ G. Kołodko, *Ekonomia nowego paradygmatu: tożsamość, cele metoda*, Wydawnictwo Centrum Badań Transformacji, Integracji i Globalizacji TIGER, Akademia E. Koźmińskiego, Warszawa, www.tiger.edu.pl/kołodko/kołodko/referaty/pl/X_Kongres_Ekon.pdf, s. 3 (8.09.2021).

⁷¹ E. Mączyńska, *Asymetrie społeczno-gospodarcze w kontekście ekonomii i etyki*, w: *Etyka i ekonomia* op. cit., s. 5.

⁷² *Reforma Kulturowa 2020–2030–2040. Sukces wymaga zmian*, Krajowa Izba Gospodarcza, Warszawa. [https://www.nck.pl/upload/attachments/317212/Reforma%20kulturowa .pdf](https://www.nck.pl/upload/attachments/317212/Reforma%20kulturowa.pdf) (18.08.2021).

i „niepozostawianiu na marginesie” jednostek i grup możliwe jest uwalnianie kreatywności, przedsiębiorczości, wzmacnianie pozytywnych postaw m.in. poprzez zagwarantowanie bezpieczeństwa, zaufania i wspólnoty interesów. A zatem inkluzja społeczna stanowi warunek innowacyjności, konkurencyjności i efektywności gospodarczej. Strategia wzrostu sprzyjającego włączeniu społecznemu jest zarówno pro-biznesowa, jak i pro-pracownicza⁷³. Sprzyja także rozwojowi zrównoważonemu.

Fundamentami inkluzywnego rozwoju społeczno-gospodarczego są: instytucje inkluzji społecznej (ukierunkowane na rozwój i umacnianie zdobyczy cywilizacyjnych, tj. powszechne zabezpieczenia społeczne, ochrona zdrowia, powszechny dostęp do edukacji, dobra wspólne itp.), inkluzywne przedsiębiorstwa (nastawione na optymalną absorpcję wiedzy, innowacyjność oraz efektywne godzenie interesów pracodawców z interesami pracowników i społeczeństwa), inkluzywny rynek (działający na podstawie optymalnych, społecznie akceptowalnych reguł wejścia i wyjścia, będący gwarantem kultury kontraktu i symetrii praw kontrahentów), inkluzywne państwo i prawo oraz instytucje samorządowe⁷⁴. Rozwój powinien być oparty na możliwie dużej liczbie suwerennych i równoprawnych uczestników, połączonych więzami partnerstwa i świadomej współzależności, a nie hierarchii i podporządkowania w relacjach państwo–obywatel–biznes–grupy społeczne. Wymienione elementy stworzą inkluzywną gospodarkę, *która uwalnia i napędza kreatywność oraz przedsiębiorczość, zwiększając skłonność do podejmowania racjonalnego ryzyka przez wzmocnienie pozytywnych więzi opartych na zaufaniu, poszanowaniu zasad, poczuciu współodpowiedzialności, bezpieczeństwa i wspólnoty*⁷⁵.

Warto przypomnieć, że już w 2007 roku w Traktacie z Lizbony zmieniającym Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską zapisano, że Unia działa *na rzecz trwałego rozwoju Europy, którego podstawą jest zrównoważony wzrost gospodarczy oraz stabilność cen, społeczna gospodarka rynkowa o wysokiej konkurencyjności, zmierzająca do pełnego zatrudnienia i postępu społecznego oraz wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego*. Zapisy te – zdaniem E. Mączyńskiej – świadczą o dążeniu do inkluzywności przyjętego modelu ustrojowego⁷⁶. Inkluzywność, rozumiana jako mechanizm ograniczający marnotrawstwo

⁷³ *The Inclusive Growth and Development*, World Economic Forum, Report 2017, www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf (19.08.2021).

⁷⁴ *Reforma Kulturowa 2020–2030–2040*, op. cit., s. 122.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 10.

⁷⁶ E. Mączyńska, *Polska transformacja a kapitalizm inkluzywny*, „Mazowsze. Studia Regionalne”, 2014, nr 15, s. 26; *Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. Zmiany wprowadzone do traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 2007, C 306, tom 50, art. 2 p. 3.

zasobów materialnych i kapitału ludzkiego, przeciwdziałający degradacji środowiska przyrodniczego, jest podstawą rozwoju społeczno-gospodarczego zorientowanego na optymalizację wykorzystania zasobów wytwórczych oraz zmniejszenie rozpiętości między rzeczywistym a potencjalnym poziomem wzrostu gospodarczego i rozwoju społecznego⁷⁷.

O konieczności poszukiwania nowych wzorców rozwojowych piszą także J. Kleer oraz G. Kołodko⁷⁸. Kleer zwraca uwagę na zagrożenia globalne. Zauważa, że globalizacja i powiązania gospodarek różnych krajów, możliwe dzięki postępowi technicznemu i narzędziom rewolucji informacyjnej (tzw. Przemysł 4.0), z jednej strony sprzyjają wzrostowi gospodarczemu, z drugiej jednak tworzą nowe obszary konfliktów, wynikające z koncentracji władzy ekonomicznej w rękach wielkich graczy – zarówno niektórych państw, jak i instytucji międzynarodowych, ale głównie wielkich ponadnarodowych korporacji i grup finansowych⁷⁹. Z kolei G. Kołodko wskazuje, że obecny system gospodarki rynkowej koncentruje się na jej marnotrawnym charakterze, pogłębia rozwarstwienie dochodowe i koliduje z obiektywną ograniczonością wyczerpujących się zasobów naturalnych. Podkreśla potrzebę wypracowania i wdrażania nowego paradygmatu opartego na postulatcie „gospodarki umiaru”, konieczność tworzenia mechanizmów równoważenia strumieni i zasobów gospodarczych przy wyważonej roli państwa⁸⁰. Osiągnięcie szeroko rozumianego dobrobytu, będącego celem procesu gospodarowania w nowym paradygmacie, wymaga rozwoju zrównoważonego ekonomicznie (w odniesieniu do rynków towarów i kapitału oraz inwestycji i finansów, a także siły roboczej), społecznie (w odniesieniu do akceptowanego przez ludność sprawiedliwego podziału dochodów, w tym sprzyjającego akumulacji kapitału oraz dostępu do usług publicznych), ekologicznie oraz przestrzennie (w odniesieniu do zachowania odpowiednich relacji między działalnością gospodarczą człowieka a środowiskiem przyrodniczym, z uwzględnieniem aspektu przestrzennego zapewniającego harmonię przyrodniczą, architektoniczną i urbanistyczną)⁸¹.

Już chiński filozof Mencjusz w IV wieku p.n.e. twierdził, że natura jest w stanie zapewnić ludziom materialne utrzymanie tak długo, jak długo ludzie nie nadużywają jej poprzez działania z nią niezgodne. Pisał: *jeżeli ludzie*

⁷⁷ E. Mączyńska, *Asymetrie społeczno-gospodarcze w kontekście ekonomii i etyki*, op. cit., s. 14.

⁷⁸ G. Kołodko, *Od ekonomicznej teorii do politycznej praktyki*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2020; M. Bałtowski, *Ekonomia przyszłości. Wokół nowego pragmatyzmu Grzegorza W. Kołodko*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2016; J. Kleer, *Dobra publiczne: wczoraj – dziś – jutro*. Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2015.

⁷⁹ J. Kleer, *Dobra publiczne: wczoraj – dziś – jutro*, op. cit., s. 182.

⁸⁰ G. Kołodko, *Od ekonomicznej teorii do politycznej praktyki*, op. cit., s. 66, 80.

⁸¹ Ibidem, s. 154.

przynoszą swoje siekiery do górskiego lasu wyłącznie w odpowiedniej porze, zasoby drewna będą niewyczerpywalne⁸².

G. Szulczewski przypomina, że postulaty ochrony środowiska i większego zwrócenia uwagi na ład przestrzenny oraz problemy rozwoju aglomeracji znajdują ważne miejsce w koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej A. Müllera-Armacka i w jego założeniach całościowego ładu życiowego. O tym, że wartością, która nabrała znaczenia, staje się środowisko i jego ochrona, Müller-Armack pisał już w latach 70. minionego wieku. Uważał, że należy starać się propagować wśród przedsiębiorców świadomość ekologiczną. Państwo powinno natomiast bardziej zdecydowanie działać na rzecz poprawy warunków pracy⁸³.

M. Miszewski zauważa, że zmian wymaga struktura zarówno podaży dóbr i usług, jak i potrzeb jednostkowych oraz społecznych. W przypadku środków zaspokajania potrzeb konieczne staje się stopniowe wypieranie dóbr materialnych przez usługi. Z kolei zmiana struktury potrzeb w różnych kontekstach kulturowych będzie musiała uwzględniać zmniejszenie intensywności eksploatacji zasobów naturalnych. Można to osiągnąć przez rozszerzenie zakresu gospodarki współdzielenia, do zaspokojenia potrzeb nie zawsze bowiem jest potrzebne posiadanie określonych dóbr, coraz częściej wystarczy prawo dostępu do nich i możliwość korzystania⁸⁴.

Zakłócenia i deficyty towarzyszące współczesnej gospodarce zmuszają do poszukiwania nowych rozwiązań i wypracowania nowych wzorców zachowań. Modyfikowanie procesów gospodarczych w celu ograniczania i przewyżczania nierówności (asymetrii) można osiągnąć przez wyrównywanie różnic rozwojowych i dochodowych między krajami, ograniczanie intensywności i tempa eksploatacji zasobów naturalnych oraz podejmowanie działań na rzecz przywrócenia równowagi ekologicznej. W warunkach gospodarki nadmiaru coraz częściej pada postulat rozwoju zrównoważonego i zielonego ładu gospodarczego (o czym szerzej w kolejnej części rozdziału). Coraz powszechniej dostrzega się potrzebę odejścia od wzrostu gospodarczego jako głównego celu polityki gospodarczej na rzecz gospodarki relacyjnej, opartej na wartościach nie tylko ekonomicznych, ale również etycznych i na społecznej odpowiedzialności.

⁸² Za: K. Poznański, *Ekonomia jako etyka: podejście konfucjańskie*, w: *Etyka i ekonomia*, op. cit., s. 90; B. Norden, *The Essential Mengzi. Selected Passages with Traditional Commentary*, Hackett Publishing, Indianapolis 2009.

⁸³ G. Szulczewski, *Filozoficzno-aksjologiczne podstawy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej Alfreda Müllera-Armacka*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2018, s. 33.

⁸⁴ M. Miszewski, *Ekonomia przyszłości – jej potrzeba i zarys założeń*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa*, op. cit., s. 62–63.

2.2. Istota i założenia rozwoju zrównoważonego w aspekcie ekologizacji gospodarki

Zmiany cywilizacyjne, jakich doświadczamy współcześnie, uwypukliły dysproporcje między krajami wysokorozwiniętymi a krajami dopiero wchodzącymi na ścieżkę wzrostu. Z jednej strony gospodarce nadmiaru towarzyszy brak szacunku dla środowiska przyrodniczego i optymalizacji wykorzystania jego zasobów, z drugiej zaś są kraje borykające się z problemem głodu i ubóstwa. Coraz częściej pojawiają się głosy ostrzegające, że nadprodukcja dóbr negatywnych (zanieczyszczeń w różnej postaci), nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych i ich wyczerpywanie, a także zmiany klimatyczne powodują, że gospodarka nadmiaru szybciej staje się gospodarką niedoboru, zwłaszcza w zasoby naturalne wykorzystywane w procesach wytwórczych oraz w bieżącej konsumpcji. Współcześnie nie da się podtrzymywać założenia o nieograniczoności zasobów materialnych, ludzkich i przestrzennych. Doświadczamy z różnym natężeniem i w różnych częściach świata nie tylko nadmiernej konsumpcji zasobów naturalnych (surowców), ale także rosnącej ich ekonomicznej niedostępności. Jak zauważa M. Miszewski, *przez tysiąclecia istnienia ludzkiej cywilizacji gospodarowanie polegało na sukcesywnym zawłaszczaniu zasobów naturalnych i eksploatacji zasobów ludzkich. Powtarzalność działań składających się na eksploatację przyrody spowodowała powstanie i utrwalenie się swoistej instytucji – instytucji zawłaszczania. Ekologiczne konsekwencje powszechnego funkcjonowania tej instytucji są od dawna przedmiotem analiz i są dostrzegane w teorii ekonomii, leżąc u podłoża m.in. koncepcji rozwoju zrównoważonego*⁸⁵.

Odpowiedzią na dysfunkcje współczesnych gospodarek jest zatem koncepcja rozwoju zrównoważonego. Warto przypomnieć, że swym początkiem sięga lat 60. XX wieku, kiedy była reakcją na rosnące zagrożenia związane z szybkim rozwojem państw Europy Zachodniej, wyczerpywaniem się zasobów naturalnych, degradacją środowiska przyrodniczego, gwałtownym wzrostem demograficznym oraz zwiększającym się dystansem między gospodarkami krajów wysokorozwiniętych a rozwijających się⁸⁶. We wstępnej fazie formułowania koncepcji i zasad rozwoju zrównoważonego w latach 70. ubiegłego wieku krąg interesariuszy był ograniczony do społeczności wiejskich oraz do rolnictwa, czyli do sektora, który w największym stopniu jest powiązany ze środowiskiem przyrodniczym⁸⁷. W kolejnych dekadach zarówno pojęcie, jak i koncepcja rozwoju zrównoważonego ewoluowały⁸⁸.

⁸⁵ M. Miszewski, *Ekonomia przyszłości*, op. cit., s. 57.

⁸⁶ W. Lutek, Z. Pastuszek, J. Banaś, *Innowacyjny system zarządzania logistyką zwrotną w gospodarce odpadami komunalnymi*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2019, s. 11.

⁸⁷ A. Plachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia”, 2011, nr 5 (17), s. 17.

⁸⁸ J.A.Elliot, *An Introduction to Sustainable Development, Routledge Perspectives on Development Series*, Routledge, London–New York 2006.

W literaturze krajowej można odnaleźć kilkadziesiąt jego definicji, a także liczne polemiki i dylematy związane zarówno z tłumaczeniem na język polski, jak i z założeniami samej koncepcji oraz jej umiejscowieniem w teorii ekonomii i polityce gospodarczej (o czym wspomniano już w rozdziale I). Początkowo rozwój zrównoważony określany był jako *ecodevelopment* – ekorozwój. Pojęcie ekorozwoju i związanej z nim społecznej akceptacji nadrzędności wymogów ekologicznych w rozwoju cywilizacyjnym wprowadzono na konferencjach i w dokumentach ONZ w latach 70. XX wieku⁸⁹. W sposób bardziej sformalizowany pojawiło się ono po raz pierwszy w Deklaracji Konferencji Narodów Zjednoczonych w Sztokholmie w 1972 roku, ale doprecyzowane zostało na II sesji Rady Zarządzającej Programu Narodów Zjednoczonych ds. Ochrony Środowiska w 1975 roku. Ekorozwój definiowano jako przebieg nieuchronnego i pożądanego rozwoju gospodarczego, który nie naruszałby w sposób istotny i nieodwracalny środowiska życia człowieka, nie doprowadzałby do degradacji biosfery, który godziłby prawa przyrody, ekonomii i kultury⁹⁰. Funkcjonującą wówczas definicję ekorozwoju kojarzono z koniecznością priorytetowego traktowania kwestii środowiskowych kosztem rozwiązywania problemów społecznych i ekonomicznych, co wywoływało niepokój i stawiało pod znakiem zapytania gotowość do powszechnej akceptacji postulowanych działań.

W toku dyskusji w kolejnych latach termin *ecodevelopment* został zastąpiony określeniem *sustainable development* – rozwój zrównoważony. Po raz pierwszy w oficjalnych dokumentach użyto go w 1980 roku w Światowej Strategii Ochrony Przyrody. Warto przypomnieć, że w polskim tłumaczeniu tego dokumentu prof. R. Olaczek użył sformułowania „trwały rozwój”⁹¹. Definicja rozwoju zrównoważonego została sformułowana przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 1983 roku W raporcie *Nasza Wspólna Przyszłość (Our Common Future)* z 1987 roku zapisano, że rozwój nosi znamiona zrównoważenia i trwałości, jeśli zaspokajanie potrzeb współczesnych społeczeństw nie zmniejsza możliwości zaspokajania potrzeb przyszłym pokoleniom⁹². Zwieńczeniem dyskusji nad rozwojem zrównoważonym była konferencja ONZ „Środowisko i Rozwój”, zorganizowana w 1992 roku w Rio

⁸⁹ M. Redclift, *Sustainable Development. Exploring the Contradictions*, Routledge, London–New York 1987, s. 34–35.

⁹⁰ United Nations, *The State of the Environment. United Nations Environment Programme*, UNEP [https:// STE1975.pdf](https://STE1975.pdf) (unep.org) (14.03.2021).

⁹¹ M. Burchard-Dziubińska, *Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju – kłopotliwy owoc decyzji politycznych*, w: *Ekonomia a rozwój zrównoważony*, red. F. Piontek, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001, s. 65.

⁹² United Nations, *The Secretary General, Development and International Economic Cooperation: Environment. Report of the World Commission on Environment and Development. Our Common Future. 1987*, <https://digitallibrary.un.org/record/139811> (2.09.2021).

de Janeiro, nazwana Szczytem Ziemi. Opracowany wówczas dokument Globalny Program Działań (zwany Agendą 21) na stałe wprowadził pojęcie *sustainable development*. Zapisano w nim, że *rozwój zrównoważony jest strategią przekształceń ekologicznych, społecznych, techniczno-technologicznych i organizacyjnych, których celem jest osiągnięcie racjonalnego i trwałego poziomu dobrobytu społecznego, umożliwiającego przekazanie go następnym pokoleniom bez obawy zagrożenia destrukcją zasobów przyrody i ekosystemów*⁹³. Program zawiera podstawowe zalecenia dotyczące ochrony i kształtowania środowiska życia, zwracając uwagę na szereg jego uwarunkowań społecznych i ekonomicznych oraz ochronę zasobów naturalnych, a także racjonalne nimi gospodarowanie w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju, przez który należy rozumieć gospodarowanie dopuszczalne ekologicznie, pożądane społecznie i uzasadnione ekonomicznie⁹⁴.

W literaturze krajowej funkcjonują – jak już wspomniano – różne tłumaczenia terminu *sustainable development*, takie jak ekorozwój, zrównoważony i trwały rozwój, rozwój samopodtrzymywany, rozwój trwały, rozwój ekologicznie zrównoważony, rozwój zrównoważony, co od lat wywołuje dyskusje. W innych krajach, jak Francja, Niemcy, Hiszpania czy Włochy, takich kontrowersji nie ma⁹⁵. Zdaniem B. Poskrobki różnorodność terminologiczna wynika z rozbieżności postrzegania samej idei. Jeśli opisywana jest przez pryzmat gospodarki, to użycie nazwy „trwały rozwój” jest zasadne, *ponieważ musi być zapewniona ciągłość funkcjonowania gospodarki, z kolei gospodarka w stanie równowagi przestaje się rozwijać. Jeśli postrzegany jest przez pryzmat środowiska to zasadne jest używanie pojęcia ekorozwój. Natomiast spojrzenie na ideę w szerokim ujęciu, jakim jest zrównoważone gospodarowanie makrosystemem społeczeństwo-gospodarka-środowisko wskazuje, że najlepiej istotę problemu oddaje pojęcie trwały i zrównoważony rozwój, co w praktyce oznacza postrzeganie procesów gospodarczych jako elementu procesów przyrodniczych i rozwoju społecznego*⁹⁶.

F. Piontek uważa, że *przez rozwój zrównoważony i trwały rozumie się trwałą poprawę jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez właściwe kształtowanie proporcji między poszczególnymi rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym*⁹⁷. Z kolei A. Papuziński pisze,

⁹³ A. Plachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia”, 2011, nr 5 (17), s. 244.

⁹⁴ M. Keating, *Szczyt Ziemi. Globalny Program Działań*, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa 1994.

⁹⁵ M. Łuszczuk, *Kazimierza Górki niedźwiedź brunatny, czyli rzecz o terminologii rozwoju trwałego*, „Studia i Prace WNEiZ US”, 2016, nr 46/2, s. 347–348.

⁹⁶ B. Poskrobko, *Paradygmat zrównoważonego rozwoju jako wiodący kanon w badaniu nowych obszarów ekonomii*, „Ekonomia i Środowisko”, 2013 nr 3 (46), s. 21.

⁹⁷ F. Piontek, *Kontrowersje i dylematy wokół rozwoju zrównoważonego i trwałego*, w: *Ekonomia a rozwój*, op. cit., s. 22.

że przez zrównoważony rozwój pojmuje się rozwój społeczno-gospodarczy pożądaný społecznie, dopuszczalny ekologicznie i uzasadniony ekonomicznie, który wyklucza zagładę cywilizacji, zapewnia godziwy byt wszystkim mieszkańcom globu (zarówno obecnym, jak i przyszłym pokoleniom) i przyczynia się do samodoskonalenia jednostki zgodnie z ideałami społeczeństwa obywatelskiego⁹⁸.

Część naukowców uważa jednak, że nazwą lepiej odzwierciedlającą istotę jest „rozwój samopodtrzymywany”⁹⁹. Początkowo dosyć często w przekładach stosowano termin „rozwój samopodtrzymujący się”, przyjmując, że jest to *dynamiczny proces produkcji i konsumpcji charakteryzujący się wielkością emisji zanieczyszczeń mieszczącą się w granicach samoistnej zdolności środowiska do ich asymilacji, czyli że jest to wzrost gospodarczy przy zachowaniu stałej emisji, co oznacza, że poziom stężeń zanieczyszczeń pozostaje bez zmian, a jakość środowiska nie ulega pogorszeniu*¹⁰⁰.

Zdaniem K. Górki *sustainable development* zapisany w dokumencie Agenda 21 oznacza rozwój trwały, którego osiągnięcie zapewni ład ekologiczny i właściwy stan środowiska oraz odpowiednią jakość życia także dla przyszłych pokoleń. K. Górka zaznacza, że inną kategorią jest rozwój ekologicznie zrównoważony, który oznacza utrzymanie funkcji przyrodniczych (ekologicznych), czyli zapewnienie bioróżnorodności środowiska przyrodniczego, oraz stały zasób kapitału naturalnego, co z kolei wymaga inwestycji kompensujących straty ekologiczne, substytucji zasobów nieodnawialnych i zwiększonej produktywności zasobów¹⁰¹.

Autorzy niniejszej publikacji oraz K. Górka¹⁰² zwracają uwagę, że między pojęciami „zrównoważony rozwój” i „rozwój zrównoważony” istnieje różnica i nie należy ich stosować zamiennie. Wyrażenie „zrównoważony rozwój” oznacza pełne zrównoważenie, stabilizację a nawet stagnację, natomiast „rozwój zrównoważony” jako kategoria ekonomiczna odnosi się

⁹⁸ A. Papuziński, *Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju*, w: *Etyka wobec współczesnych dylematów*, red. K. Kalika, A. Papuziński, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2006, s. 335.

⁹⁹ K. Górka, M. Łuszczuk, A. Thier, *Powiązanie rozwoju zrównoważonego i trwałego z ekonomią umiaru*, w: *Ekonomia umiaru – realna perspektywa? Nowy paradygmat Grzegorza W. Kołodko*, red. J. Pach, K. Kowalska, P. Szyja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016, s. 54.

¹⁰⁰ K. Górka, *Rozwój gospodarczy ekologicznie zrównoważony*, w: *Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*, red. S. Wrzosek, Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok 1996, s. 36.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Inicjator i pierwszy kierownik Katedry Polityki Przemysłowej i Ekologicznej w Akademii Ekonomicznej w Krakowie, zamienionej w Katedrę Finansów Rozwoju Zrównoważonego Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

do wewnętrznej zgodności czy proporcjonalności elementów i przejawów rozwoju – rozumianych w tej publikacji jako zmiany strukturalne, jakościowe, transformacje systemowe. Zatem kolejność następujących po sobie wyrazów (rzeczownika i przymiotnika) ma znaczenie. Jak uważa M. Łuszczuk (za K. Górką, J. Famielec), przymiotnik pełniący funkcję kategoryzacyjną w połączeniu z poprzedzającym go rzeczownikiem określa konkretne pojęcie w danej dyscyplinie naukowej, np. rozwój trwały, rozwój zrównoważony¹⁰³.

Paradygmat rozwoju zrównoważonego ma charakter uniwersalny, na co zwrócono uwagę w rozdziale I. Adresowany jest do wielu dyscyplin w naukach społecznych, technicznych, biologicznych, także ścisłych i nie tylko. Zdaniem autorów niniejszej publikacji na akceptację zasługuje propozycja określania rozwoju zrównoważonego mianem „rozwój zintegrowany, inkluzywny”, wskazującym na holistyczny, interdyscyplinarny charakter tego paradygmatu¹⁰⁴.

B. Fiedor zauważa, że kategorii rozwoju zrównoważonego (nazywanej też rozwojem trwałym) można przypisać kilka znaczeń. Jako kategoria teoretyczna formułowana bywa w kontekście teorii i modeli wzrostu gospodarczego, będąc przeciwstawną wobec szeroko rozumianej neoklasycznej i keynesowskiej teorii wzrostu. Jest to kategoria normatywna, czyli pewien postulowany wzorzec wzrostu gospodarczego i dobrobytu społecznego budowany na podstawie obserwacji i krytyki dotychczasowych trendów rozwoju, prowadzących do kryzysu surowcowo-energetycznego i ekologicznego. Rozwój zrównoważony czy trwały to także pewna idea społeczno-filozoficzna, opisująca w nowym ujęciu relacje człowiek–środowisko przyrodnicze–gospodarka, wraz z postulatami radykalnej zmiany systemu wartości co do miejsca człowieka w systemach przyrodniczych. Jest to też kategoria odnosząca się do polityki gospodarczej (polityki wzrostu gospodarczego)¹⁰⁵.

Warto przypomnieć, że B. Fiedor odnosząc się do koncepcji *sustainable development*, pisze o wzroście trwałym (długotrwałym, permanentnym). Podkreśla, że w powszechnym rozumieniu trwały rozwój oznacza nie tylko to, że osiąga się poszczególne cele składające się na wektor dobrobytu społecznego i że wzrost jest „samopodtrzymywalny”, co oznacza, że nie zmniejsza zasobów kapitału przyrodniczego i antropogenicznego dostępnego dla przyszłych

¹⁰³ Szerzej w: M. Łuszczuk, *Kazimierza Górki niedźwiedź brunatny, czyli rzecz o terminologii rozwoju trwałego*, „Studia i Prace WNEiZ US”, 2016, nr 46/2.

¹⁰⁴ J. Famielec, K. Wąsowicz, *Cele oraz działania zrównoważonego rozwoju i zrównoważonego finansowania – wyniki ewaluacji przez studentów*, Posiedzenie Komisji Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Umiejętności oraz Komisji Nauk Ekonomicznych i Statystyki PAN Oddział w Krakowie w dniu 17.06.2021 (materiały konferencyjne).

¹⁰⁵ B. Fiedor, *Ekologiczny wymiar trwałego rozwoju a koncepcja społecznej gospodarki rynkowej*, w: *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2014, s. 211.

pokoleń, spełniając w ten sposób warunek sprawiedliwości międzygeneracyjnej. Aby rozwój społeczno-ekonomiczny był trwały, niezbędna jest integracja czterech głównych dziedzin, w ramach których ma miejsce ludzkie życie i jego aktywność. Jest to porządek ekologiczny, społeczno-instytucjonalny, ekonomiczny i przestrzenny¹⁰⁶. Uważa, że trwałości i samopodtrzymywaniu się rozwoju powinno towarzyszyć jego równoważenie, ale raczej w wymiarze jakościowym, a nie ilościowym. Chodzi o zapewnienie jednoczesnej realizacji w procesie wzrostu celów ekonomicznych i społecznych z jednej strony, a jakości środowiska i dostępności jego zasobów z drugiej, z uwzględnieniem wymiaru czasowego i przestrzennego, a więc międzypokoleniowego i międzyregionalnego czy międzynarodowego aspektu¹⁰⁷.

Istotą rozwoju zrównoważonego jest poszukiwanie rozwiązań umożliwiających trwałą integrację trzech jego wymiarów – dobrobytu gospodarczego, sprawiedliwości społecznej oraz wysokiej jakości środowiska przyrodniczego – co w konsekwencji pozwoli na sformułowanie nowej strategii rozwoju gospodarczego w skali lokalnej i globalnej oraz zmianę celów polityki gospodarczej w kierunku jej ekologizacji, czyli ograniczania nadmiaru (marnotrawstwa) i wykluczania społecznego i ekonomicznego.

2.3. Wdrażanie rozwoju zrównoważonego i działania na rzecz ekologizacji gospodarki

W literaturze wskazuje się na kilka etapów ewolucji koncepcji rozwoju zrównoważonego i wdrażania jej założeń¹⁰⁸. Etap pierwszy, który bywa określany jako okres inspiracji, przypadał na lata 60. i 70. XX wieku i był związany – jak już wspomniano – z powstaniem samej idei. Kolejny, nazywany czasem dojrzewania, to schyłek lat 80. XX wieku. Wówczas pojęcie *sustainable development* zostało wypełnione treścią. Etap fascynacji, który cechował się dużym wzrostem poziomu zainteresowania problematyką rozwoju zrównoważonego, przypadał na lata poprzedzające Szczyt Ziemi w 1992 roku. Przygotowania do samej Konferencji ONZ trwały 3 lata. Był to długotrwały proces przemian zarówno w sferze świadomości, jak i podejścia do problemów wykorzystywania zasobów naturalnych w działalności gospodarczej i samej ochrony środowiska. W tym czasie sporządzono ważne dokumenty o randze międzynarodowej, jak Deklaracja z Rio czy Globalny Program Działań (Agenda 21). Zapisano w nich cele i kierunki rozwiązań

¹⁰⁶ B. Fiedor, *Wzrost zrównoważony w ekonomii głównego nurtu i w ujęciu ekonomii środowiska*, w: *Zrównoważony rozwój w teorii i praktyce*, red. A. Graczyk, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 58.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 212.

¹⁰⁸ D. Konold, T. Schwietring, *The Great Discrepancy: Political Action, Sustainable Development and Ecological Communication*, „Politics and Governance”, 2021, Vol. 9, Issue 1, s. 132–133.

światowych problemów ochrony środowiska u progu XXI wieku. Określono ramy wspólnych działań na szczeblu międzynarodowym i poszczególnych krajów, a także zaproponowano systemowe podejście do rozwiązywania problemów lokalnych w powiązaniu z sytuacją globalną.

Agenda 21 – przyjęta przez 178 państw, uczestników szczytu – składa się z czterech części. W pierwszej odniesiono się do problemów społecznych i gospodarczych, takich jak walka z ubóstwem, zmiana wzorców konsumpcji, ochrona i promowanie warunków zdrowia ludzkiego, promowanie zrównoważonego rozwoju osiedli ludzkich czy integracja środowiska i działalności gospodarczej. W części drugiej opisano problemy gospodarowania zasobami naturalnymi i ochrony środowiska, zwalczanie wylesiania, działania związane z ochroną atmosfery, bioróżnorodności, jakości i zaopatrzenia w zasoby słodkiej wody, ochroną mórz i oceanów, a także założenia przyjaznej dla środowiska gospodarki odpadami i ściekami. Ponadto zaproponowano zintegrowane podejście do planowania i zarządzania zasobami ziemi. W części trzeciej odniesiono się do problemów społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem globalnych działań na rzecz sprawiedliwego i zrównoważonego rozwoju kobiet, dzieci i młodzieży. Wskazano na potrzebę wzmocnienia zaangażowania społeczności lokalnych i organizacji pozarządowych w realizację założeń rozwoju zrównoważonego zapisanych w programie, a także pracowników, związków zawodowych, przedsiębiorców i rolników, władz samorządowych oraz środowiska naukowo-technicznego. Ostatnia część odnosi się do możliwości realizacji poszczególnych zadań i zaleceń, czyli zawiera propozycję mechanizmów finansowania, zasady krajowej i międzynarodowej współpracy na rzecz budowania potencjału krajów rozwijających się, międzynarodowe rozwiązania instytucjonalne oraz międzynarodowe instrumenty i mechanizmy prawne¹⁰⁹. Warto zauważyć, że już w latach 90. zaproponowane działania skierowane były na zmianę celów polityki gospodarczej państw w kierunku ekologizacji ich gospodarek.

Po roku 1992 nastąpił etap implementacji – podjęto próby wdrożenia koncepcji rozwoju zrównoważonego do praktyki gospodarczej i życia społecznego. Szczyt Ziemi zapoczątkował prace nad licznymi programami regionalnymi i lokalnymi, wzorowanymi na Agendzie 21. Natomiast na przełomie wieków pojawił się etap wątpliwości w możliwość realizacji tej idei¹¹⁰. W 2002 roku odbył się kolejny Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju (Rio+10). Na zorganizowanej w Johannesburgu konferencji podsu-

¹⁰⁹ United Nations, *AGENDA 21. Contents*. United Nations Conference on Environment & Development. Rio de Janeiro, Brazil, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (5.09.2021).

¹¹⁰ T. Borys, S. Czaja, *Badania nad zrównoważonym rozwojem w polskich ośrodkach naukowych*, w: *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2009, s. 50–56.

mowano postępy w realizacji Agendy 21 i przygotowano nowe dokumenty programowe, tj. Plan Działań oraz Deklarację Polityczną¹¹¹. Plan Działań miał stanowić rozwinięcie osiągnięć od czasu Szczytu Ziemi z 1992 roku i przyspieszyć realizację zamierzeń, których nie udało się jeszcze przeprowadzić. W nowym dokumencie sformułowano wiele ambitnych celów do roku 2020, skoncentrowanych na walce z ubóstwem i głodem, poprawie dostępu do wody, czystego powietrza, energii, w tym odnawialnej, oraz związanych z ograniczeniem negatywnych skutków procesów gospodarczych dla środowiska. Sygnatariusze dokumentu zobowiązali się do podjęcia konkretnych kroków i użycia właściwych środków na wszystkich szczeblach oraz do współpracy międzynarodowej z uwzględnieniem siódmej zasady Deklaracji z Rio, czyli zasady wspólnej, lecz zróżnicowanej odpowiedzialności¹¹².

Nowy etap w podejściu do wdrażania koncepcji rozwoju zrównoważonego rozpoczął się w drugiej dekadzie XXI wieku. Podczas Szczytu Zrównoważonego Rozwoju ONZ, zorganizowanego w 2015 roku w Nowym Jorku, wypracowany został program działań *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (*Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz Rozwoju Zrównoważonego 2030*)¹¹³. Rezolucja ta stanowi kontynuację tzw. Milenijnych Celów Rozwoju (MDG – *Millennium Development Goals*) zapisanych w Deklaracji Milenijnej przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 2000 roku. Agenda 2030 zawiera siedemnaście celów rozwoju zrównoważonego (SDG – *Sustainable Development Goals*), które odnoszą się do pięciu obszarów o kluczowym znaczeniu: ludzie, planeta, dobrobyt, pokój, partnerstwo – 5xP (*People, Planet, Prosperity, Peace, Partnership*). Do każdego celu przypisano konkretne zadania. Łącznie jest 169 szczegółowych zadań wyznaczonych do wykonania w latach 2016–2030. Obok takich priorytetów jak zdrowie, edukacja oraz bezpieczeństwo żywnościowe wskazano wiele celów o charakterze gospodarczym, społecznym i środowiskowym, których realizacja prowadzić będzie w stronę zrównoważonego wzrostu, sprzyjającego tworzeniu nowych miejsc pracy i włączeniu społecznemu¹¹⁴. Osiem MDG, które 191 państw członkowskich ONZ zobowiązało się osiągnąć do 2015 roku, oraz cele zapisane w Agendzie 2030 zestawiono tabeli 3.

¹¹¹ United Nations, *Report of the World Summit on Sustainable Development*. Johannesburg. <https://undocs.org/en/A/CONF.199/20> (5.09.2021).

¹¹² *Agenda 21 – więcej informacji*, www.agenda21.waw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=8&limitstart=1 (5.09.2021).

¹¹³ United Nations, *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1, 21252030 Agenda for Sustainable Development web.pdf (un.org) (5.11.2021).

¹¹⁴ Zgromadzenie Ogólne, *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*. Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015. ONZ, A/RES/70/1, s. 15–16.

Także w 2015 roku, na konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, wypracowano tzw. porozumienie paryskie¹¹⁵. Jest to globalna umowa poświęcona zmianom klimatu przyjęta przez 195 krajów na zakończenie Konferencji Stron (COP21). Zapisano w niej działania mające służyć zatrzymaniu globalnego ocieplenia na poziomie znacznie poniżej 2°C w wyniku redukcji emisji gazów cieplarnianych¹¹⁶.

Tabela 3. Cele rozwoju zrównoważonego

Milenijne Cele Rozwoju z 2000 r. <i>Millennium Development Goals (MDG)</i>	Cele rozwoju zrównoważonego zapisane w Agendzie 2030 w 2015 r. <i>Sustainable Development Goals (SDG)</i>
1. zlikwidowanie skrajnego ubóstwa i głodu 2. zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym 3. wspieranie zrównoważenia w prawach mężczyzn i kobiet oraz wzmacnianie pozycji kobiet 4. zmniejszenie wskaźnika umieralności dzieci 5. poprawa opieki zdrowotnej nad matkami 6. zwalczanie AIDS, malarii i innych chorób 7. zapewnienie stanu równowagi ekologicznej środowiska 8. rozwijanie i wzmacnianie światowego partnerstwa na rzecz rozwoju	1. wyeliminować ubóstwo we wszystkich jego formach na całym świecie 2. wyeliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo 3. zapewnić wszystkim ludziom zdrowe życie oraz promować dobrobyt 4. zapewnić wszystkim edukację wysokiej jakości oraz promować uczenie się przez całe życie 5. osiągnąć równość płci oraz wzmocnić pozycję kobiet i dziewcząt 6. zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi 7. zapewnić wszystkim dostęp do stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie 8. promować stabilny, zrównoważony i inkluzywny wzrost gospodarczy, pełne i produktywne zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi 9. budować stabilną infrastrukturę, promować zrównoważone uprzemysłowienie oraz wspierać innowacyjność 10. zmniejszyć nierówności w krajach i między krajami, 11. uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu

¹¹⁵ United Nations, *Paris Agreement adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change*, 109r01.pdf (unfccc.int) (2.01.2021).

¹¹⁶ H. Sikacz, *Działalność przedsiębiorstwa w obszarach środowiskowym, społecznym i ładu korporacyjnego. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2019, s. 58.

	12. zapewnić wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji 13. podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom 14. chronić oceany, morza i zasoby morskie oraz wykorzystywać je w sposób zrównoważony 15. chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczać pustynnienie, powstrzymać i odwracać proces degradacji gleby oraz powstrzymać utratę różnorodności biologicznej 16. promować pokojowe i inkluzywne społeczeństwa, zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wymiaru sprawiedliwości oraz budować na wszystkich szczeblach skuteczne i odpowiedzialne instytucje, sprzyjające włączeniu społecznemu 17. wzmocnić środki wdrażania i ożywić globalne partnerstwo na rzecz zrównoważonego rozwoju

Źródło: *Deklaracja Milenijna Narodów Zjednoczonych. Rezolucja przyjęta na 55 sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych*, www.unic.un.org.pl/cele.php (8.09.2021); Zgromadzenie Ogólne, *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*. Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015. ONZ, A/RES/70/1.

Wspólne stanowisko w kwestii zawarcia w imieniu Unii Europejskiej porozumienia paryskiego przyjętego na mocy Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu zostało zapisane w decyzji Rady UE z 5 października 2016 roku¹¹⁷. Szczegóły operacyjne praktycznego wdrożenia porozumienia paryskiego zostały uzgodnione na konferencji klimatycznej ONZ (COP24) w Katowicach w grudniu 2018 roku, w tak zwanym paryskim zbiorze przepisów¹¹⁸.

Wracając do kwestii terminologicznych, warto zwrócić uwagę, że w Milenijnych Celach Rozwoju prezentowanych na konferencji ONZ w Nowym Jorku w 2000 roku rozwój zrównoważony ujęty został w kontekście ekorozwoju. A. Płachciak zauważa, że wśród ośmiu wyznaczonych do realizacji celów *rozwój zrównoważony jako kategoria jest powiązany wyłącznie z ładem środowiskowym. Również w Strategii Lizbońskiej oraz odnowionej Strategii Lizbońskiej pojęcie rozwoju zrównoważonego odnosi się do aspektów środowiskowych (klimat, zasoby naturalne, zdrowie publiczne, presja ze strony*

¹¹⁷ Council Decision (EU) 2016/1841 of 5 October 2016 on the conclusion, on behalf of the European Union, of the Paris Agreement adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change, OJ UE 2016, L282/1.

¹¹⁸ *Climate Change*, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/katowice-climate-package> (8.09.2021).

transportu)¹¹⁹. Rozwój zrównoważony jako ład zintegrowany występuje natomiast w dokumencie Agenda 2030, gdzie sposoby równoważenia są wyrażone w kategoriach środowiskowych, przestrzennych, ekonomicznych, społecznych oraz instytucjonalno-politycznych. Jednocześnie wskazano na konieczność uwzględniania zagadnień ekologicznych, społecznych i ekonomicznych przy rozwiązywaniu problemów współczesnego świata.

Wdrażanie założeń rozwoju zrównoważonego jest celem współczesnej polityki gospodarczej państw sygnatariuszy porozumień międzynarodowych. Idea rozwoju zrównoważonego jest uwzględniona w wielu dokumentach strategicznych UE oraz dokumentach rządowych państw członkowskich. Przyjęto, że wdrażanie strategii rozwoju zrównoważonego powinno mieć charakter horyzontalny w stosunku do realizacji wszystkich polityk i strategii na poziomie UE i krajów członkowskich. Sukces jej wdrażania uzależniono od jej włączenia do krajowych narzędzi realizacji polityki zrównoważonego rozwoju.

Początków ekologizacji gospodarki europejskiej można się doszukiwać w działaniach Unii Europejskiej rozpoczętych w drugiej dekadzie nowego tysiąclecia. Zatwierdzona przez Komisję Europejską w 2010 roku nowa strategia *Europa 2020*¹²⁰ była długookresowym programem rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej, który zastąpił realizowaną od roku 2000 (i zmodyfikowaną pięć lat później) Strategię Lizbońską. W strategii *Europa 2020* przyjęto, że głównym źródłem wzrostu gospodarczego ma być gospodarka oparta na wiedzy, przyjazna środowisku przyrodniczemu, w dużym stopniu uwzględniająca potrzeby społeczne i – co ważne – aktywizująca do działania (włączająca) społeczność lokalną. Aby zrealizować wyznaczone cele, zaproponowano trzy podstawowe, wzajemnie wzmacniające się priorytety: rozwój inteligentny, rozwój zrównoważony, rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu (rozwój inkluzywny). Warto podkreślić, że w strategicznym dokumencie UE oddzielne, ważne miejsce znalazł *rozwój zrównoważony*. Wskazano na konieczność budowy zrównoważonej i konkurencyjnej gospodarki, efektywnie korzystającej z zasobów środowiska przyrodniczego. Priorytetem stały się inwestycje w nowe procesy i technologie, w tym technologie przyjazne środowisku, przyspieszenie wprowadzania inteligentnych sieci opartych na technologiach ICT, a także wzmocnienie konkurencyjności europejskich przedsiębiorców, szczególnie sektora produkcji i MŚP, z uwzględnieniem działań na rzecz efektywnego korzystania z zasobów naturalnych. Zapisy zawarte w strategii miały służyć osiągnięciu celu, jakim jest niskoemisyjna

¹¹⁹ A. Płachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, op. cit., s. 20.

¹²⁰ Komisja Europejska, *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komunikat Komisji, Bruksela KOM (2010) 2020 wersja ostateczna.

gospodarka oszczędnie korzystająca z zasobów. Trzeci priorytet zapisany w dokumencie *Europa 2020*, czyli rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu, oznaczał wzmocnienie pozycji obywateli poprzez zapewnienie wysokiego poziomu zatrudnienia, inwestowanie w kwalifikacje, zwalczanie ubóstwa oraz modernizowanie rynków pracy, systemów szkoleń i ochrony socjalnej, aby ułatwić przewidywanie zmian i radzenie sobie z nimi, oraz aby móc budować spójne społeczeństwo¹²¹.

Istotą rozwoju Unii Europejskiej w minionym dziesięcioleciu było wprowadzanie idei zielonej gospodarki i rozwoju zrównoważonego do głównego nurtu unijnych polityk, w tym do polityki spójności, polityki rolnej, polityki energetycznej, transportowej, polityki badań i rozwoju, a także pomocy humanitarnej i rozwojowej wobec krajów Trzeciego Świata¹²². Potwierdzeniem tych starań jest nowa strategia Unii Europejskiej nastawiona na neutralność klimatyczną do 2050 roku. Transformacja gospodarek krajów Wspólnoty z myślą o zrównoważonej przyszłości, czyli Europejski Zielony Ład – *European Green Deal*¹²³ – zakłada przejście od gospodarki wysokoemisyjnej opartej na paliwach kopalnych do gospodarki niskoemisyjnej poprzez maksymalne ograniczenie emisji dwutlenku węgla w przemyśle, transporcie i energetyce oraz równoważenie tych emisji, których ograniczyć się nie uda, przez zwiększenie pochłaniania CO₂. Wyznaczone ambitne założenia można będzie zrealizować z wykorzystaniem nowych technologii oraz narzędzi Przemysłu 4.0. Głównym filarem Europejskiego Zielonego Ładu jest Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (*Just Transition Fund – JTF*), którego celem jest zapobieganie wykluczeniu społecznemu i niesprawiedliwemu rozkładowi kosztów między grupami społecznymi i krajami z dużym udziałem paliw kopalnych w produkcji energii elektrycznej oraz procesów przemysłowych charakteryzujących się wysoką emisją gazów cieplarnianych. JTF jako instrument polityki spójności (ujęty w wieloletnim budżecie UE na lata 2021–2027) ma umożliwić regionom (głównie górniczym) i ich mieszkańcom przejście na gospodarkę neutralną klimatycznie przy jak najniższych negatywnych skutkach społecznych i ekonomicznych zmian struktur gospodarczych. Aby osiągnąć ten cel, JTF wspiera inwestycje w dziedzinach takich jak łączność cyfrowa, czyste technologie energetyczne, redukcja emisji, rekultywacja obszarów poprzemysłowych, przekwalifikowanie pracowników. Finansowanie

¹²¹ Komisja Europejska, *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komunikat Komisji, Bruksela 2010, KOM (2010) 2020 wersja ostateczna, s. 5.

¹²² B. Ryszawska, *Zielona gospodarka w dokumentach strategicznych Unii Europejskiej*, „Ekonomia i Środowisko”, 2013, nr 3 (46), s. 26.

¹²³ European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – The European Green Deal, COM 2019/640, Brussels.

nowych projektów uzależniono od stopnia realizacji celów energetyczno-klimatycznych opisanych w krajowych planach na rzecz ochrony klimatu i produkcji czystej energii poszczególnych państw członkowskich UE¹²⁴.

W polityce gospodarczej Unii Europejskiej podkreśla się komplementarność celów ożywienia gospodarczego i ochrony środowiska przyrodniczego. Wskazuje się na działania na rzecz ochrony klimatu, wydajności energetycznej, czystych technologii, rozwijania „zielonych” umiejętności, promowania „zielonych” produktów. Coraz częściej w literaturze podejmowane są dyskusje związane z zieloną gospodarką jako alternatywą dla gospodarki opartej na tradycyjnych nośnikach energii, generującej poważne ryzyko środowiskowe. Przez zieloną gospodarkę rozumie się taką, która przyczynia się do *poprawy ludzkiego dobrostanu oraz społecznej równości w warunkach jednoczesnej znaczącej redukcji środowiskowego ryzyka oraz ekologicznej rzadkości*¹²⁵. Z kolei w publikacji GUS *Wskaźniki zielonej gospodarki* określono ją jako *gospodarkę, w której wzrost i rozwój gospodarczy odbywa się przy jednoczesnym utrzymaniu dostępu do kapitału naturalnego i usług ekosystemowych, od których zależy dobrostan człowieka*¹²⁶. Zielona gospodarka jest związana z zielonym wzrostem (rozpatrywanym głównie w kategoriach ilościowych), umożliwiającym dojście do rozwoju zrównoważonego (który jest procesem jakościowym). Poprzez powiązanie z celami operacyjnymi, prowadzącymi do konkretnych działań na styku gospodarka–ochrona środowiska przyrodniczego, kreuje warunki do podejmowania inwestycji, a te z kolei tworzą nowe źródła rozwoju gospodarczego przy racjonalnym wykorzystaniu zasobów¹²⁷. Zielona gospodarka ma charakter praktyczny. Określa nową ścieżkę rozwoju społeczno-gospodarczego opartego na relacjach (współzależnościach) między gospodarką a ekosystemami, które zapewnią redukcję środowiskowego ryzyka oraz ekologicznej rzadkości. Aby takie współzależności osiągnąć, potrzebne są bardziej zintensyfikowane działania prowadzące do¹²⁸:

- rozwoju czystych technologii i odnawialnych źródeł energii,
- poprawy efektywności energetycznej i materiałowej,
- zmiany modelu produkcji i konsumpcji na bardziej zrównoważony,
- zintegrowanej polityki produktowej,

¹²⁴ European Parliament, *Just Transition Fund (JTF)*, [https://europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/214/just-transition-fundjtf#:~:text=The%20Just%20Transition%20Fund%20\(JTF\)%20is%20a%20new,challenges%20arising%20from%20the%20transition%20towards%20climate%20neutrality](https://europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/214/just-transition-fundjtf#:~:text=The%20Just%20Transition%20Fund%20(JTF)%20is%20a%20new,challenges%20arising%20from%20the%20transition%20towards%20climate%20neutrality) (14.03.2021).

¹²⁵ Z. Dokurno, B. Fiedor, B. Scheuer, *Makroekonomiczna i metodologiczna perspektywa dyskursu wokół pojęcia zielonej gospodarki*, „Gospodarka Narodowa”, 2016, nr 281, s. 7.

¹²⁶ *Wskaźniki zielonej gospodarki w Polsce*, GUS, Warszawa 2020, s. 57.

¹²⁷ *Ibidem*, s. 57.

¹²⁸ Z. Dokurno, B. Fiedor, B. Scheuer, *Makroekonomiczna i metodologiczna perspektywa*, op. cit., s. 7.

- zielonych zamówień publicznych,
- ekologicznej reformy podatkowej.

Zielona gospodarka jest niskoemisyjna, zasobooszczędna i sprzyja integracji społecznej. Jej założenia oraz sposoby ich realizacji nakreślone zostały w dokumentach ONZ do spraw środowiska, a także Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). W ramach inicjatywy UNEP (*United Nations Environmental Programme*) na rzecz zielonej gospodarki powstał w 2009 roku raport *A Global Green New Deal*¹²⁹. Główne cele Globalnego Zielonego Nowego Ładu dotyczą:

- ożywienia światowej gospodarki, tworzenia możliwości zatrudnienia i ochrony wrażliwych grup społecznych;
- ograniczenia zależności gospodarki od węgla, degradacji środowiska oraz niedoboru wody;
- ograniczenia ubóstwa zgodnie z założeniami Milenijnych Celów Rozwoju, a obecnie z celami Agendy 2030.

Globalny Zielony Nowy Ład łączy założenia polityki gospodarczej (w tym inwestycyjnej), społecznej i ekologicznej w celu pobudzenia wzrostu gospodarczego, tworzenia miejsc pracy, ograniczania sfer ubóstwa, a jednocześnie ochrony ekosystemów w skali międzynarodowej. Działania inwestycyjne mają wspierać dostosowanie systemów energetycznych do korzystania z odnawialnych źródeł energii, wzrost sprawności energetycznej starych i nowych obiektów przemysłowych oraz infrastrukturalnych, zwiększanie zaufania do energooszczędnego transportu obejmującego pojazdy hybrydowe, szybką kolej oraz system szybkiego tranzytu autobusowego, a także ochronę dóbr przyrody (lasów, raf koralowych, źródeł słodkiej wody) i rozwój zrównoważonego rolnictwa.

Głównym inicjatorem działań w zakresie przekształcania tradycyjnej gospodarki w gospodarkę zintegrowaną ze środowiskiem przyrodniczym i odpowiedzialną społecznie w myśl założeń rozwoju zrównoważonego jest w Europie Komisja Europejska, natomiast w skali świata – Organizacja Narodów Zjednoczonych.

W poszukiwaniu nowego modelu gospodarczego, w odniesieniu do założeń i celów rozwoju zrównoważonego coraz częściej dyskutuje się o *Circular Economy* – gospodarce obiegu zamkniętego. Rozmowy o tym trendzie na poziomie Unii Europejskiej toczą się od 2014 roku, kiedy opublikowano dokument *Towards a Circular Economy. A Zero Waste Programme for Europe*

¹²⁹ UNEP, *A Global Green New Deal*, United Nations Environment Programme, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7903/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf?sequence=3&%3BisAllowed= (5.11.2021); I. Bąk, K. Cheba, *Zielona gospodarka jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2020, s. 28.

(W kierunku gospodarki obiegu zamkniętego. Program „zero odpadów” dla Europy)¹³⁰. Przyjęty przez Komisję Europejską plan działania początkowo określał 54 zadania (środki) służące „zamknięciu obiegu” cyklu życia produktów, tj. od produkcji i konsumpcji do gospodarki odpadami i rynku surowców wtórnych. W gospodarce obiegu zamkniętego ważne jest pobudzanie innowacyjności i rozwoju nowych technologii w celu optymalizacji wykorzystania zasobów, zwiększenia wydajności i efektywności działania, przy jednoczesnym tworzeniu możliwości odnawiania się ekosystemów. W nowym, uszczegółowionym planie działania *A New Circular Economy Action Plan. For a Cleaner and More Competitive Europe*¹³¹ (Nowy plan działania dotyczący gospodarki obiegu zamkniętego. O czystsza i bardziej konkurencyjną Europę) za główne cele przyjęto projektowanie zrównoważonych produktów i ich wprowadzanie do obrotu, wzmocnienie pozycji konsumentów m.in. poprzez dostęp do wiarygodnych i istotnych informacji dotyczących żywotności produktów, wzmocnienie pozycji nabywców publicznych m.in. przez większy udział zielonych zamówień publicznych, wsparcie dla sektorów, których potencjał obiegu zamkniętego jest duży (m.in. elektronika i ICT, produkcja baterii, opakowań, tworzyw sztucznych, tekstyliów, budownictwo i budynki, żywność, woda i składniki odżywcze). Jako działania priorytetowe wskazano zmniejszenie ilości wytwarzanych odpadów i stworzenie dobrze funkcjonującego rynku surowców wtórnych, dostosowanie obiegu zamkniętego do potrzeb ludzi, regionów i miast poprzez m.in. tworzenie nowych miejsc pracy.

Komisja Europejska przyjęła obieg zamknięty jako warunek wstępny neutralności klimatycznej, co oznacza, że gospodarka cyrkularna jest jednym z głównych filarów *The European Green Deal* – Europejskiego Zielonego Ładu. Jest też przejawem ekologizacji, zamykanie obiegów prowadzi bowiem do ograniczania nadmiernego zużywania zasobów i ich marnotrawstwa. Gospodarka ekologiczna wymaga rezygnacji z produkcji opartej na zasadzie „weź-zrób-wyrzuć”, co stwarza nowe wyzwania rozwojowe, o czym szerzej w rozdziale I.

¹³⁰ European Commission, *Towards a Circular Economy: a Zero Waste Programme for Europe. SWD*, Commission Staff Working Document, Progress Report on the Roadmap to a Resource Efficient Europe. Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 206 final/2, Brussels.

¹³¹ European Commission, *A New Circular Economy Action Plan. For a Cleaner and More Competitive Europe*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM 2020/98, Brussels.

2.4. Kompas zmian systemowych – nowe propozycje dla ekologiczacji gospodarki

Europejski Zielony Ład powstawał jako nowa strategia wzrostu gospodarek państw członkowskich Unii Europejskiej. W 2020 roku ukazał się raport *A System Change Compass*¹³² (Kompas zmian systemowych) stanowiący uzupełnienie założeń zielonego Ładu, zawierający wskazówki dotyczące zmian prowadzących do bardziej zrównoważonej, niskoemisyjnej, sprawiedliwej i inkluzywnej gospodarki. Opisano w nim nowe spojrzenie na europejski system gospodarczy zarówno jako całość, jak i na poszczególne jego elementy – systemy zintegrowane, tworzące gospodarke, która realizuje potrzeby społeczeństwa¹³³. Punktem wyjścia dla nowego podejścia do systemów gospodarczych tworzących dobrobyt stały się systemy naturalne. Aby zrealizować założenia Europejskiego Zielonego Ładu, systemy gospodarcze powinny być nie tylko zintegrowane, współzależne, wydajne, odporne i elastyczne, ale także powinny mieć charakter samoodnawialny, a nie jak to jest obecnie – eksploatacyjny. Nowe podejście do wzrostu gospodarczego zakłada, że ekosystemy gospodarcze spełniające potrzeby społeczeństwa w ramach odpowiednich elementów składowych będą odzwierciedlać naturalne, regeneracyjne systemy ekologiczne (zamiast systemów wyczerpujących zasoby). Realizacja wyznaczonych zadań i celów wymaga przedefiniowania zasad postępowania, w tym zasad rozwoju zrównoważonego, które są niejako warunkami osiągnięcia sukcesu. Zasady te zostały zapisane w raporcie Kompas zmian systemowych i są wskazówkami, jak przejść na bardziej zrównoważony, odporny i sprawiedliwy model gospodarowania, sprzyjający większej równowadze między społeczeństwem (P – *people*), środowiskiem (P – *planet*) i dobrobytem (P – *prosperity*) przy jednoczesnym wspieraniu nowego rodzaju wzrostu opartego na wartościach¹³⁴. Zdaniem autorów raportu wszystkie 10 zasad (wymienionych w tabeli 4) ma równorzędne znaczenie w realizacji strategii Europejskiego Zielonego Ładu i celów rozwoju zrównoważonego, mimo powiązania ich z różnymi kierunkami oraz obszarami zmian systemowych.

¹³² The Club of Rome, SYSTEMIQ (2020), *A System Change Compass. Implementing the European Green Deal in a time of recovery*, System-Change-Compass-Full-report-FINAL.pdf (clubofrome.org) (21.09.2021).

¹³³ *Kompas zmian systemowych. Wdrażanie Europejskiego Zielonego Ładu w czasie odbudowy*. Streszczenie (2020), Polish_System-Change-Compass-Executive-Summary.pdf (systemiq.earth), s. 1–2 (4.10.2021).

¹³⁴ The Club of Rome, SYSTEMIQ, *A System Change Compass. Implementing the European Green Deal in a time of recovery* (2020), System-Change-Compass-Full-report-FINAL.pdf (clubofrome.org), s. 4–5 (7.10.2021).

Tabela 4. Zakres zmian oraz zasady zawarte w raporcie Kompas zmian systemowych

Zakres zmian systemowych	Zasady Kompas zmian systemowych	Obszar zmian systemowych (proponowane obszary redefinicji)
Mapowanie i tworzenie wizji sukcesu	1. Dobrobyt	Uwzględnianie zasad sprawiedliwości społecznej w celu zapewnienia prawdziwego dobrobytu
	2. Wykorzystanie zasobów naturalnych	Dobrobyt niezależny od wykorzystania zasobów naturalnych
	3. Postęp	Zaspokajanie potrzeb społeczeństwa jako cel modelu opartego na ekosystemach gospodarczych
Projektowanie i wdrażanie interwencji	4. Wskaźniki	Aktualizacja pomiarów efektywności
	5. Konkurencyjność	Cyfryzacja i inteligentny dobrobyt w centrum europejskiej konkurencyjności
	6. Bodźce motywacyjne (zachęty)	Wprowadzenie rzeczywistej wartości kapitału społecznego i naturalnego
	7. Konsumpcja	Od posiadania do używania
Mobilizacja podmiotów i nadanie im uprawnień	8. Finanse	Ułatwienie transformacji
	9. Zarządzanie	Współdzielenie suwerenności i wspólna praca
	10. Przywództwo	Międzypokoleniowe porozumienie liderów zmiany systemowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Kompas zmian systemowych. Wdrażanie Europejskiego Zielonego Ładu w czasie odbudowy*. Streszczenie, Polish_System-Change-Compass-Executive-Summary.pdf (systemiq.earth) (7.10.2021).

- Z zasadami wiążą się zalecenia i instrumenty obejmujące¹³⁵:
- 30 kierunków/zasad politycznych dedykowanych do tzw. systemu nadrzędnego, które z jednej strony służą jako wytyczne dotyczące sposobu postępowania z wyzwaniami, których wcześniej nie podjęto, a z drugiej mogą stanowić listę kontrolną dla decydentów odpowiedzialnych za realizację celów Europejskiego Zielonego Ładu;
 - 8 kluczowych ekosystemów gospodarczych, które zapewnią Europie produktywność i w długiej perspektywie bazę dla nowych struktur gospodarczych; są to: zdrowa żywność, mobilność intermodalna, środowisko zabudowane, dobra konsumpcyjne, ekosystem oparty na naturze, energia, materiały gospodarki okrężnej, informacje i przetwarzanie; mają one spełniać potrzeby społeczne związane z żywnością, mobilnością, mieszkaniem oraz codzienne potrzeby funkcjonalne oraz wspierają się wzajemnie w realizacji potrzeb społecznych;

¹³⁵ *Kompas zmian systemowych. Wdrażanie Europejskiego Zielonego Ładu w czasie odbudowy*. Streszczenie, Polish_System-Change-Compass-Executive-Summary.pdf (systemiq.earth), s. 4 (4.10.2021).

- zestaw od 3 do 6 kierunków przypisanych do każdego z ekosystemów gospodarczych, które będą stanowić wytyczne dla decydentów w zakresie kształtowania polityk i ustalania priorytetów wykorzystania funduszy na odbudowę gospodarek państw Unii Europejskiej po pandemii;
- ponad 50 wytycznych wspomagających, tworzących wizję priorytetów rozwojowych nowych struktur przemysłowych – przyszłych ekosystemów gospodarczych oraz powiązanych z nimi tzw. czempionów (mistrzów).
Zasady zapisane w Kompasie zmian systemowych wraz z 30 kierunkami (wytycznymi) na poziomie systemowym zestawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Zasady Kompasów zmian systemowych oraz powiązane z nimi kierunki działania

Zasady Kompasów zmian systemowych	Kierunki (wytyczne) na poziomie systemowym
1. Dobrobyt: definiowany przez sprawiedliwy i społeczny rozwój gospodarczy	1. Zrównoważenie znaczenia zarówno dochodów, jak i dystrybucji bogactwa; zapewnienie równości i sprawiedliwości społecznej poprzez zagwarantowanie powszechnych usług podstawowych i minimalnego poziomu dochodów
	2. Stworzenie warunków społecznej akceptacji transformacji poprzez np. wspieranie przekwalifikowania zawodowego, finansowanie programów edukacyjnych, wspieranie grup o niższym i średnim dochodzie
	3. Zastąpienie części podatków dochodowych podatkami od zasobów naturalnych
2. Wykorzystanie zasobów naturalnych: dobrobyt oddzielony od zużycia zasobów naturalnych poprzez wydajność, wystarczalność i przejście na odpowiedzialne korzystanie z zasobów	4. Uzupelnienie celów energetycznych i powiązanych z emisją gazów cieplarnianych poprzez wprowadzenie naukowo opracowanych celów uniezależnienia się od zasobów, zgodnie z zasadami wystarczalności
	5. Ocena wszystkich propozycji politycznych pod względem wpływu na efektywną energetycznie dekarbonizację
	6. Dostosowanie obecnych systemów prawnych i finansowych do zasad wolnego od dwutlenku węgla obiegu zamkniętego. Wsparcie niezbędnej infrastruktury i badań w celu osiągnięcia gospodarki bezemisyjnej, gospodarki cyrkularnej
3. Postęp: zaspokojenie potrzeb społeczeństwa jako cel modelu opartego na ekosystemach gospodarczych	7. Zapewnienie, aby potrzeby społeczne były zaspokajane z poszanowaniem ograniczonych możliwości planety – jako jeden z głównych celów instytucji europejskich i krajowych organów władzy
	8. Zastąpienie zarządzania krótkoterminowym długoterminowym podejściem strategicznym i bodźcami motywacyjnymi
	9. Reorganizacja instytucji europejskich i krajowych organów władzy oraz wykorzystanie dialogu podczas tworzenia ekosystemów gospodarczych i zaspokajania potrzeb społecznych

4. Wskaźniki: decyzje podejmowane na podstawie wskaźników całościowych, w tym kapitału naturalnego i wskaźników społecznych; aktualizacja pomiarów efektywności	10. Zastąpienie PKB nowym, kompleksowym miernikiem dobrobytu, który uwzględni również potrzeby społeczne i środowiskowe oraz któremu towarzyszy zestaw dodatkowych wskaźników
	11. Wprowadzenie rachunkowości kapitału naturalnego.
	12. Ujednoczenie sprawozdawczości przedsiębiorstw i inwestorów uwzględniającej pomiar potrzeb społecznych oraz wskaźniki zanieczyszczeń i emisji związanych z działalnością gospodarczą
5. Konkurencyjność: odporna Europa oparta na niskoemisyjnych produktach, usługach i optymalizacji cyfrowej	13. Budowanie konkurencyjności UE w oparciu o zasoby (włącznie z energią) i produktywność, wykorzystanie digitalizacji i planowania przestrzennego do optymalizacji konkurencyjności
	14. Wspieranie rozwoju i wdrażania nowych modeli gospodarowania opartych na usługach cyfrowych lub innych modelach ograniczających wykorzystanie zasobów i zużycia energii
	15. Wspieranie rozwiązań, które wzmocnią odporność i strategiczną autonomię gospodarki europejskiej, zapewnią nowe, lokalne miejsca pracy oraz poprawią jakość programów edukacyjnych i szkoleń zawodowych (przekwalifikowania)
6. Zachęty: wprowadzenie rzeczywistej wartości kapitału społecznego i naturalnego	16. Przestrzeganie zasad przyjętej polityki we wszystkich ekosystemach gospodarczych, uwzględnianie efektów zewnętrznych (a zwłaszcza kosztów zewnętrznych)
	17. Jak najszybsze zmniejszenie szkodliwych dotacji wspierających wydobywanie i zużycie zasobów naturalnych; zwiększenie odpowiedzialności producentów, wspieranie osłabionych sektorów gospodarki w ograniczaniu zużycia zasobów i energii
	18. Priorytetowe traktowanie inwestycji w odbudowę środowiska przyrodniczego (<i>rebooting</i>), aktualizacja norm środowiskowych w celu uwzględnienia interakcji klimat–bioróżnorodność–zdrowie oraz zwiększenia odporności na ewentualne przyszłe zagrożenia
7. Konsumpcja: doświadczenie i używanie produktów i usług w ramach tożsamości indywidualnej, wspólnej i zbiorowej; od posiadania do używania	19. Edukacja konsumentów, dostarczanie informacji potrzebnych do dokonywania świadomych wyborów poprzez np. paszporty produktów
	20. Poznanie potrzeb pokolenia mniej nastawionego na własność i zapewnienie konsumentom alternatywnych sposobów ich zaspokajania
	21. Wspieranie zmian w zakresie zarządzania, systemów prawnych i finansowych umożliwiających funkcjonowanie modeli biznesowych opartych na własności producenta

8. Finanse: wspieranie i budowa ekosystemów gospodarczych, ułatwianie transformacji	22. Rachunkowość finansowa i wskaźniki oceny ryzyka będą ujawniać wzajemne oddziaływania między zmianami klimatu i degradacją środowiska a portfelami inwestycyjnymi
	23. Nakierowanie inwestycji publicznych na katalizowanie zmian systemowych, zgodnie z kierunkami strategii i ekosystemów gospodarczych
	24. Zmniejszanie ryzyka inwestycji prywatnych, rozszerzanie finansowania mieszanego w powstających ekosystemach gospodarczych i ich odpowiednich „championach”
9. Zarządzanie: przejrzyste, elastyczne, integracyjne, partycypacyjne modele zarządzania; współdzielenie suwerenności i wspólna praca	25. Wspieranie inkluzywnych, przemyślanych, świadomych, sprawiedliwych oraz partycypacyjnych systemów zarządzania
	26. Skuteczniejsze włączanie zarządzania zasobami do istniejących porozumień międzynarodowych
	27. Wdrażanie bardziej innowacyjnych, przemyślanych formatów kształtowania polityki, zwłaszcza na poziomie ponadnarodowym; wspieranie projektów i programów oddolnych na rzecz globalnego uniezależnienia się od zasobów
10. Przywództwo: międzypokoleniowe porozumienie liderów zmiany systemowej	28. Budowanie zaufania dzięki zaangażowaniu i kształtowaniu polityki opartej na wiedzy naukowej i wiarygodnych informacjach
	29. Wspieranie „championów”, tj. liderów zmian systemowych na wszystkich poziomach (od lokalnych do globalnych, od prywatnych do publicznych) przy zapewnieniu równości i różnorodności przywództwa
	30. Zapewnienie praw przyszłych pokoleń podczas kształtowania polityki i uwzględnianie ich głosów w debatach dotyczących przyszłości

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Kompas zmian systemowych. Wdrażanie Europejskiego Zielonego Ładu w czasie odbudowy*, Streszczenie, s. 9, Polish_System-Change-Compass-Executive-Summary.pdf (systemiq.earth) (7.10.2021); A. Kultys, *Raport Rzymski. Streszczenie*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. Prezentacja z dnia 9.10.2021.

Zaproponowane w Kompasie zmian systemowych ekosystemy gospodarcze mają zaspokoić podstawowe potrzeby społeczeństwa: żywność, miejsce zamieszkania, mobilność oraz potrzeby funkcjonalne (m.in. ubrania, środki czystości itp.). Cztery spośród ośmiu ekosystemów koncentrują się na bezpośrednim spełnianiu konkretnych potrzeb społecznych. Są to: zdrowa żywność, środowisko zabudowane, mobilność intermodalna i ekosystem dóbr konsumpcyjnych. Pozostałe ekosystemy odgrywają rolę wspomagającą w spełnianiu potrzeb. Są to: energia, ekosystem oparty na naturze, materiały gospodarki okrężnej, informacje i przetwarzanie. Założeniem autorów Kompas jest, aby ekosystemy gospodarcze wzajemnie się uzupełniały i współdziałały, co jest możliwe dzięki różnym pętlom informacji zwrotnej. Ma to ułatwić władzy publicznej podejmowanie decyzji związanych na przykład

z opracowaniem polityki interwencji finansowej w celu lepszego zaspokajania potrzeb zgłaszanych przez społeczeństwo¹³⁶.

Z każdym z ekosystemów gospodarczych powiązane są kierunki wspomagające. Łącznie zaproponowano ich 52 (tabela 6). *Tworzą one obraz priorytetów przemysłowych i mogą przekształcić się we współzależne od siebie branże wspomagające*, zwane przez autorów raportu *champions*¹³⁷. Kierunki wspomagające – „czempioni” – mają być motorem wzrostu gospodarczego XXI wieku, trzonem gospodarki skupiającym najnowocześniejsze *know-how*, nowoczesne modele biznesowe i infrastrukturę w celu osiągnięcia międzynarodowej przewagi konkurencyjnej i realizacji założeń Europejskiego Zielonego Ładu, tworzenia miejsc pracy, zmniejszania nierówności społecznych, poprawy jakości życia. Charakterystyczną cechą powiązań między ekosystemami gospodarczymi a „czempionami” jest zdolność do utrzymania przyszłego rozwoju gospodarczego UE w zgodzie z ograniczonymi zasobami środowiska przyrodniczego.

Tabela 6. Powiązanie ekosystemów gospodarczych z kierunkami wspomagającymi zaproponowanymi w Kompasie zmian systemowych

Nazwa ekosystemu gospodarczego	Kierunki wspomagające (champions)
1. Zdrowa żywność	1. żywność i napoje organiczne 2. rolnictwo regeneracyjne 3. zrównoważona akwakultura i rybołówstwo 4. ograniczanie marnotrawstwa żywności 5. rolnictwo miejskie 6. pełnowartościowa żywność 7. alternatywne białka
2. Obszary zabudowane	8. inteligentne planowanie urbanistyczne 9. nowe podejście do własności obszarów zbudowanych i odpowiedzialności za nie 10. zmiana przeznaczenia nieużytkowanych budynków 11. modernizacja istniejących budynków 12. zarządzanie przestrzenią zorientowane na płynność i wystarczalność 13. budownictwo mieszkaniowe cyrkularne i zero-emisyjne

¹³⁶ *Kompas zmian systemowych. Wdrażanie Europejskiego Zielonego Ładu w czasie odbudowy*, Streszczenie, Polish_System-Change-Compass-Executive-Summary.pdf (systemiq.earth), s. 10–11 (4.10.2021).

¹³⁷ The Club of Rome, SYSTEMIQ, *A System Change Compass. Implementing the European Green Deal in a time of recovery*, System-Change-Compass-Full-report-FINAL.pdf (clubofrome.org), s. 12 (7.10.2021).

3. Mobilność intermodalna	14. infrastruktura szybkiego ładowania 15. infrastruktura kolei dużych prędkości 16. nowoczesna i elastyczna infrastruktura tranzytowa 17. modele współdzielenia samochodów i podróży 18. wykorzystanie wycofanych z eksploatacji pojazdów 19. pojazdy elektryczne i autonomiczne 20. infrastruktura usprawniająca przepływ ruchu i adaptacja AV 21. lotnictwo ekologiczne 22. ekologiczna spedycja 23. infrastruktura spacerowa/rowerowa
4. Ekosystem dóbr konsumpcyjnych	24. produkty jako modele usługowe 25. obsługa i utrzymanie wartości produktów 26. platformy współdzielenia produktów peer-to-peer
5. Energia	27. wytwarzanie energii odnawialnej 28. infrastruktura do wychwytywania dwutlenku węgla (tylko technologia przejściowa) 29. magazynowanie energii 30. gospodarka wodorowa 31. inteligentne pomiary i zarządzanie energią (w miejscu użytkowania) 32. integracja sieci i technologie 33. produkcja niskoemisyjnych paliw gazowych i ciekłych (tylko technologia przejściowa)
6. Ekosystem oparty na naturze	34. rekultywacja zdegradowanych terenów i wybrzeży 35. inteligentne zarządzanie lasami 36. zazielenianie terenów miejskich 37. systemy płatnych usług ekosystemów 38. wodorosty 39. morskie i lądowe obszary chronione 40. ekoturystyka
7. Materiały gospodarki obiegu zamkniętego	41. lokalne i rozproszone systemy łańcucha wartości 42. systemy odzyskiwania zasobów i logistyka zwrotna 43. rynki surowców wtórnych 44. recykling materiałów o wysokiej wartości 45. materiały jako modele usługowe 46. nowe materiały i wysokowydajne zamienniki 47. produkcja przyrostowa
8. Informacje i przetwarzanie	48. produkcja rozproszona 49. generowanie, przetwarzanie i ochrona danych 50. systemy informacji i śledzenia materiałów cyfrowych 51. infrastruktura cyfrowa dużej prędkości 52. sztuczna inteligencja reagująca na wyzwania społeczne

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Kompas zmian systemowych. Wdrażanie Europejskiego Zielonego Ładu w czasie odbudowy*, Streszczenie, s. 13, Polish_System-Change-Compass-Executive-Summary.pdf (systemiq.earth) (12.10.2021); A. Kultys, *Raport Rzymski. Streszczenie*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, prezentacja z dnia 9.10.2021.

Europejski Zielony Ład, choć pokazuje potrzebne kierunki zmian, które mają zapewnić rozwój zrównoważony i dobrobyt obywateli, to jako program polityczny wymaga szczególnego podejścia. Zaproponowane w Kompasie zmian systemowych rozwiązania, obejmujące europejski system gospodarczy zarówno jako całość, jak i jego pojedyncze elementy nastawione na realizację potrzeb społecznych, powinny usprawnić oraz przyspieszyć budowę gospodarki nie tylko ekologicznej, ale także inkluzywnej.

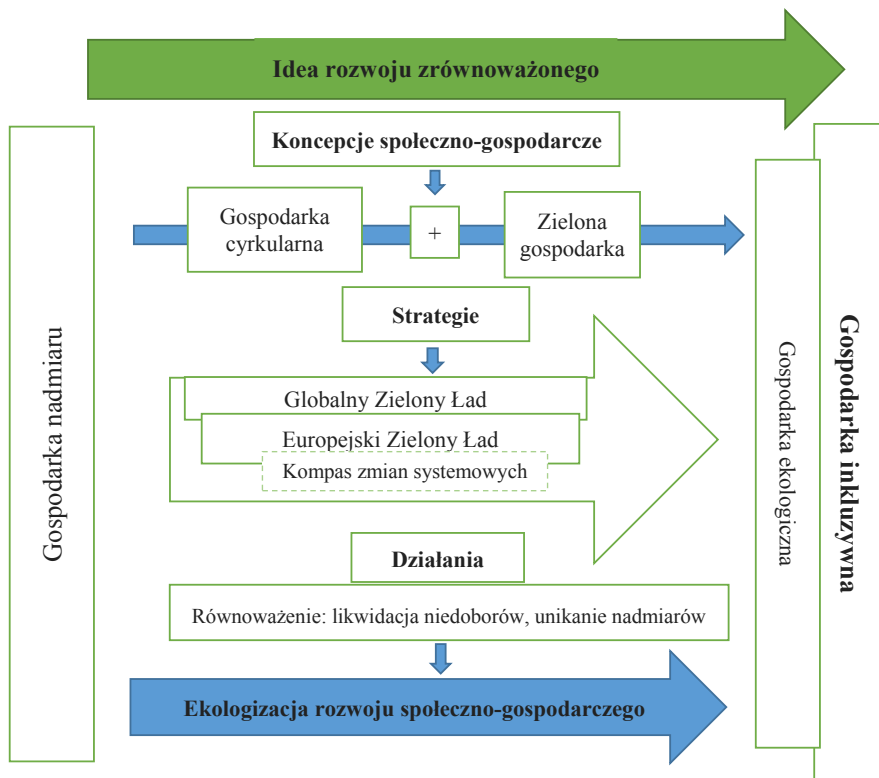
Planowana restrukturyzacja unijnej gospodarki, w tym zmiany struktur przemysłowych w kierunku ekologizacji, mają na celu zarówno wzrost gospodarczy przy zmniejszającym się zużyciu energii, surowców oraz ilości wytwarzanych zanieczyszczeń, jak i poprawę warunków oraz jakości życia społeczeństwa. Nie ma już wątpliwości, że współcześnie – w warunkach zmian klimatycznych i wyczerpywania się zasobów naturalnych – ekologizacja musi stanowić cechę rozwoju społeczno-gospodarczego. Ekologizacja gospodarki (oparta na optymalizacji przepływów towarów i usług, aby maksymalnie wykorzystać surowce i zmniejszyć do minimum ilość odpadów) jest skutecznym sposobem wdrażania koncepcji rozwoju zrównoważonego. Jest procesem zmian w gospodarce, umożliwiającym zachowanie kapitału naturalnego (obejmującego zasoby naturalne, ziemię oraz świadczenia ekosystemów), będącego filarem dobrobytu obecnych i przyszłych pokoleń¹³⁸, w znacznym stopniu przez te pokolenia niedocenianym.

Współcześnie idea rozwoju zrównoważonego jest uwzględniana zarówno w polityce wewnętrznej państw, jak i w strategii rozwoju gospodarczego Unii Europejskiej (Europejski Zielony Ład). Jest też ważnym punktem odniesienia wielu porozumień na arenie międzynarodowej (Agenda 2030). Cele rozwoju zrównoważonego wyznaczają priorytety dla rozwoju społeczno-gospodarczego, który ma zapobiegać nieprawidłowościom towarzyszącym przemianom cywilizacyjnym, m.in. nierównościom społecznym, nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych i ich wyczerpywalności (gospodarka niedoboru), emisyjności działalności wytwórczej, produkcji dóbr zbędnych (gospodarka nadmiaru). Do idei rozwoju zrównoważonego w największym stopniu odwołują się koncepcje zielonej gospodarki oraz gospodarki obiegu zamkniętego. Mimo różnic uzupełniają się one i wzmacniają we wspólnej realizacji celu, jakim jest zmniejszanie negatywnego oddziaływania działalności gospodarczej na środowisko przyrodnicze. Cel ten stał się fundamentem zarówno globalnej, jak i wspólnotowej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego (Globalny Zielony Ład oraz Europejski Zielony Ład). Uproszony schemat powiązań między opisanymi w rozdziale kategoriami, koncepcjami społeczno-gospodarczymi oraz strategiami przedstawia rysunek 1, natomiast

¹³⁸ I. Telega, *Kapitał naturalny a proces ekologizacji gospodarki*, w: *Ekologizacja*, op. cit., s. 32.

jego rozwinięcie znajduje się w modelu ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego w ostatniej części monografii.

Rysunek 1. Od gospodarki nadmiaru do gospodarki inkluzywnej w świetle idei rozwoju zrównoważonego

Źródło: opracowanie własne.

Kategoria rozwoju zrównoważonego coraz powszechniej odnoszona jest do polityki gospodarczej. Prowadząc politykę rozwoju zrównoważonego, należy uwzględnić uwarunkowania społeczne, ekologiczne i ekonomiczne, a także przestrzenne oraz instytucjonalno-polityczne. Całościowe, systemowe postrzeganie łańdów cząstkowych doprowadzi do ładu zintegrowanego. Nowoczesny kierunek rozwoju gospodarek wymaga ich przebudowy (zmiany struktur) w taki sposób, aby wykorzystać postęp techniczny, innowacje oraz systemy inteligentne do ograniczania zużycia zasobów naturalnych i zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego (w tym przestrzeni) przy zmianie postaw społecznych i wzroście efektywności procesów wytwórczych. Rozwój zrównoważony traktowany jako łańd zintegrowany, wywołuje konieczność zharmonizowanego podejścia do stanowienia zasad, priorytetów

i celów czterech sfer polityki gospodarczej. Odnosi się to także do gospodarki komunalnej (będącej obszarem szczególnych zainteresowań autorów publikacji) i podmiotów funkcjonujących w jej ramach. Z kolei wdrażanie rozwoju zrównoważonego wymaga systemowej edukacji rynku. Wiedza jest niezbędna w poznawaniu koncepcji rozwojowych, założeń i ich implementacji w organizacjach, w gospodarkach – w skali lokalnej, krajowej i globalnej.

III. Ekologizacja biznesu – szansa czy zagrożenie dla rozwoju zrównoważonego

*Prawdziwą tragedią naszych czasów jest postępująca zagłada bioróżnorodności naszej planety. Ogromna bioróżnorodność jest konieczna dla istnienia życia. [...] Wszyscy jesteśmy współodpowiedzialni, należy zauważyć, że nie do końca to nasza wina...*¹³⁹
David Attenborough, 2021

3.1. Biznes i przedsiębiorczość – perspektywa ekonomii i prawa

Peter Drucker, zwany papieżem zarządzania, wyjaśnia, że istota biznesu wymaga wielu celów. *Cele są potrzebne w każdej dziedzinie, której wydajność i rezultaty wpływają bezpośrednio i żywotnie na egzystencję i powodzenie biznesu*¹⁴⁰.

Biznes tworzą i zarządzają nim ludzie¹⁴¹. W różnych warunkach ekonomicznych oraz w różnych rozmiarach i w różnej fazie wzrostu przedsiębiorstwa niezbędne – zdaniem Druckera – jest określanie celów takich jak:

- pozycja rynkowa przedsiębiorstwa,
- innowacyjność,
- produktywność,
- zasoby fizyczne i finansowe,
- rentowność,
- wydajność menedżerów i ich rozwój,
- wydajność pracownika i jego stosunek do pracy,
- odpowiedzialność publiczna przedsiębiorstwa.

Trzy ostatnie cele, w tym odpowiedzialność publiczna przedsiębiorstwa, nazywa się celami nieuchwytnymi, które zlekceważone szybko wywołują

¹³⁹ D. Attenborough, *Życie na naszej planecie. Moja historia, wasza przyszłość*, Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o., Poznań 2021, s. 12–13. Autor – słynny przyrodnik świata, dokumentalista najdalszych zakątków naszej Ziemi, dotąd nieodkrytych przez człowieka, najbardziej rozpoznawalny głos w telewizji – wyznaje na tylnej okładce książki: *W chwili, kiedy to piszę, mam dziewięćdziesiąt cztery lata. Przeżyłem naprawdę niezwykle życie. Dopiero teraz to do mnie dociera. Miałem szczęście. K. Czubówna dodaje: Po tej lekturze wydaje się, że jest jeszcze szansa, by uratować siebie i świat przed zagładą. Ale to zależy tylko od nas!* Także od nas, autorów niniejszej monografii, ucząc się i próbując uczyć innych, jak rozpoznawać zagrożenia i szanse kontynuacji działalności gospodarczej, zwanej biznesem, w zgodzie z prawami natury w ekonomii i we finansach.

¹⁴⁰ P. Drucker, *Praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Czytelnik, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1994, s. 78–80. Dla Druckera *biznesem jest każda organizacja, która spełnia się przez marketing towarów i usług*, czyli biznes tworzy klientelę, w tym rynek.

¹⁴¹ Ibidem.

szkody w pozycji rynkowej, w produktywności, w wydajności i w zyskach, podważając egzystencję przedsiębiorstwa. Wszystkie cele muszą być ze sobą zintegrowane i spójne. Nie ma celów dominujących i nadrzędnych, ale zgodnie z podstawową zasadą logiki ekonomii *nie ma darmowych obiadów*, ich wykonalność jest określona zasobami fizycznymi i finansowymi, a te określone są przez długoterminową rentowność. Tę tworzy przedsiębiorczość, a nie właściciele kapitału.

Biznes w potocznym ujęciu rozumiany jest jako pieniądze – dużo pieniędzy. „Biznes” nie jest słowem typowo polskim, bo zapożyczonym z języka angielskiego, od słowa *business*, jest to po prostu działalność gospodarza. Jak każde słowo, również biznes ma swoją etymologię – wywodzi się ono od słowa „zajęty” (*busy*). Dla współczesnego społeczeństwa „zajęty” oznacza człowieka, który jest w pełni zaangażowany w to, co robi, angażuje się w proces wytwarzania jakiś produktów czy też świadczy pewne usługi na poziomie profesjonalnym, w celu typowo komercyjnym. Biznes jest widziany przede wszystkim jako zarządzanie – każdy biznes potrzebuje odpowiedniej strategii¹⁴². Strategia obejmuje cele i środki działań, w szczególności tych, które zapewniają tworzenie PKB, oraz przychodu/dochodu każdej osobie, jednostce, zapewniających ich utrzymanie się (pokrycie kosztów) oraz jej rozwój (inwestowanie w wartości niematerialne i dobra rzeczowe). Takie szanse stwarza podejmowanie działalności gospodarczej przez przedsiębiorców¹⁴³.

Przedsiębiorczość gospodarcza jest cechą i kompetencją przedsiębiorcy jako osoby prawnej, często traktowanej jako osoba fizyczna, skutecznego menedżera. Przedsiębiorczość stanowi istotę i treść działania ludzi i podmiotów na rynku. Stanowi ona podstawowe kryterium społecznej odpowiedzialności tych działań. Może być sprowadzona – przyjmując za uznanym autorem definicji przedsiębiorczości S. Sudołem – do cech, postaw przedsiębiorcy, menedżera lub przedsiębiorstwa, wyrażających się w¹⁴⁴:

- gotowości i zdolności do podejmowania oraz rozwiązywania w sposób twórczy i nowatorski nowych problemów, przy świadomości i akceptacji związanego z tym ryzyka;
- umiejętności wykorzystywania pojawiających się szans i okazji;

¹⁴² <https://www.prawo.pl/biznes/definicja-przedsiębiorcy-rozne-w-roznych-przepisach,324434.html> (15.10.2021).

¹⁴³ Kategorie działalności gospodarczej, przedsiębiorcy, przedsiębiorstwa i firmy rozwija m.in. J. Famielec, *Teoretyczne podstawy definiowania oraz badania struktury oraz restrukturyzacji*, w: *Restrukturyzacja sektorów gospodarki i przedsiębiorstw. Wybrane zagadnienia*, red. J. Famielec, M. Kożuch, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018, s. 13–48.

¹⁴⁴ S. Sudoł, *Przedsiębiorczość – jej pojmowanie, typy i czynniki ją kształtujące*, w: *Uwarunkowania przedsiębiorczości – różnorodność i zmienność*, red. K. Jaremczuk, Wydawnictwo PWSZ, Tarnobrzeg 2008, s. 33.

- elastycznym przystosowaniu się do zmieniających się warunków, z czego wynika nieodzowność stałej i czujnej jego obserwacji.

Te atrybuty można uznać za przejawy społecznej odpowiedzialności przedsiębiorców, którzy tworzą warsztat pracy zwany przedsiębiorstwem. Przedsiębiorstwo to kooperująca – kontraktualna struktura¹⁴⁵. Takie spojrzenie pozwala uznawać zachowania się przedsiębiorstw jako zespołu osób reprezentujących wszystkie strony umów, one też są nośnikami i weryfikatorami przedsiębiorczości i odpowiedzialności. Nowy sposób organizacji procesów wytwarzania, odbywających się zwłaszcza w przedsiębiorstwach, prowadzi do wydzielenia działań i funkcji, które są kluczowe i tworzą sieć kooperujących partnerów połączonych wspólnym celem. Ograniczają one koszty transakcyjne i pozwalają na osiąganie korzyści partnerstwa, tworząc sieć przedsiębiorstw partnerskich¹⁴⁶, które oprócz korzyści ekonomicznych ograniczają niepewność i zakłócenia, związane z gospodarką niedoboru oraz kryzysem finansowym. Kooperacja przedsiębiorstw partnerskich, wykorzystując struktury nie tylko biznesowe, ale i społeczne, osłabia bariery dostępu do kapitału (do źródeł finansowania), obniża jego koszt, zmniejsza ryzyko upadłości, wpływa na poprawę skuteczności (osiągania celów) i efektywności (osiągania zwrotu kapitału) inwestycji¹⁴⁷.

Poszanowanie prawnej konstrukcji przedsiębiorstwa – obok wykorzystania systemu umów do tworzenia jego struktury i zapewniania podstaw jego funkcjonowania i rozwoju wraz z innymi uczestnikami sieci powiązań gospodarczych – pozwala także regulować i chronić stosunki własnościowe. Własność nieruchomości jest podstawowym składnikiem przedsiębiorstwa, co reguluje kodeks cywilny, a własność kapitału stanowi o prawach kontroli aktywów przez akcjonariuszy i udziałowców oraz o ich udziale w zyskach lub w pokrywaniu strat przedsiębiorstwa, co reguluje kodeks handlowy¹⁴⁸. Tworzy to podstawy władzy w przedsiębiorstwie, którą R. Coase pojmuje jako mechanizm koordynujący działania gospodarcze w jego ramach. Powstawanie korporacji powoduje konieczność przekazywania przez inwestorów znacznej części swoich praw kontroli, wynikających z własności, na rzecz zatrudnionych przez nich menedżerów¹⁴⁹. Pomiędzy właścicielami a mene-

¹⁴⁵ T. Gruszecki, *Współczesne teorie przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 265 i dalsze.

¹⁴⁶ *Przedsiębiorstwo partnerskie*, red. M. Romanowska, M. Trocki, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2002, s. 17 i dalsze.

¹⁴⁷ S. Flejterski, *Metodologia finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 90 i dalsze.

¹⁴⁸ Ustawa z dnia 15 września 2000 roku *kodeks spółek handlowych*, Dz.U. 2000, nr 94, poz. 1037 z późn. zm.

¹⁴⁹ A. Szewc-Rogalska, *Wpływ struktur własnościowych spółek giełdowych na kreację wartości dla akcjonariuszy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012, s. 21.

dżerami powstają relacje określane mianem związku agencyjnego. Związek ten pojawia się wtedy, gdy jedna strona uzależniona jest od drugiej. Stronami tymi są mocodawca (pryncypał) i pełnomocnik (agent). Mocodawca angażuje pełnomocnika do wykonywania w jego imieniu usług i deleguje mu część uprawnień do podejmowania decyzji. Proces ten odbywa się w warunkach niepewności i braku informacji¹⁵⁰. Strony mogą posiadać odmienną ilość i jakość informacji o danym stanie rzeczy, ale to najczęściej mocodawca (pełnomocnik) może mieć przewagę informacyjną nad agentem. Ale i ten może dysponować przewagą informacyjną (np. o rynku). Interesujące tu zjawisko asymetrii informacji, będące przedmiotem wielu teorii i prac badawczych, sprowadza się do trudności, a niekiedy nawet do niemożności monitorowania przez mocodawcę wyników działań i zachowań pełnomocnika. Przewagi informacyjne można zaliczyć do atrybutów przedsiębiorczości obu stron relacji agencyjnych (umownych), w których funkcjonują współczesne przedsiębiorstwa.

Tworzenie i funkcjonowanie biznesu powinno odbywać się zgodnie z prawem i w granicach prawa. Przywołując twierdzenie Druckera, że *biznes tworzą i zarządzają nim ludzie*, można do niego dodać: *poprzez działalność gospodarczą określaną mianem przedsiębiorczości*.

Ekonomiści z trudem porozumiewają się w tej sprawie z prawnikami. Wynika to przynajmniej z dwóch ważnych powodów – po pierwsze pychy jednych i drugich oraz przekonania, że nie potrzebują się nawzajem, a po drugie z trudności materii: przedmiotu ekonomii i przedmiotu prawa, interdyscyplinarności obu nauk, ale bardzo trudnych do holistycznego ujęcia. Autorzy monografii w ramach studiów nad literaturą trafili na opracowanie Jerzego Gospodarka (SGH) pod znamienym tytułem *Prawo gospodarcze dla ekonomistów i nie tylko*¹⁵¹. Przedsiębiorczości uczy, reguluje i wskazuje zasady zwłaszcza prawo gospodarcze. Prawo to – zdaniem J. Gospodarka – to ogół norm prawnych regulujących prowadzenie działalności gospodarczej i funkcjonowanie gospodarki, o charakterze zarówno prywatnym, jak i publicznym¹⁵².

Spośród wielu ważnych zasad i norm prawa gospodarczego warto przywołać za J. Gospodarkiem takie jak:

¹⁵⁰ *Instytucjonalne problemy transformacji gospodarki w świetle teorii agencji*, red. A. Wojtyna, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005, s. 7 i dalsze.

¹⁵¹ J. Gospodarek, *Prawo gospodarcze dla ekonomistów i nie tylko*, wyd. 2, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2019. Jednym z recenzentów wydawniczych tej publikacji była J. Famielec, współautorka niniejszej monografii. Wcześniej ukazała się jej recenzja pierwszego wydania tej monografii: J. Famielec, *Recenzja książki Jerzego Gospodarka pt. Prawo gospodarcze dla ekonomistów i nie tylko*. Część 1. *Zagadnienia ogólne*. Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2016, s. 205.

¹⁵² J. Gospodarek, *Prawo gospodarcze*, op. cit., s. 19 i dalsze.

- A) metoda cywilnoprawna, opierająca stosunki w obrocie gospodarczym na zasadzie równorzędności podmiotów tych stosunków; tego typu normy określają:
- formy organizacyjno-prawne działania przedsiębiorców oraz podejmowane wobec nich postępowania upadłościowe i restrukturyzacyjne (prawo przedsiębiorców);
 - ochronę przedsiębiorcy przed nieuczciwą konkurencją i ochronę konsumentów przed nieuczciwymi praktykami przedsiębiorców;
 - stosunki umowne przedsiębiorców z innymi przedsiębiorcami i konsumentami (prawo umów w działalności gospodarczej, w tym normy prawne prowadzenia czynności handlowych);
 - ochrona własności intelektualnej;
 - zasady obrotu profesjonalnego, między przedsiębiorcami;
 - zasady obrotu konsumenckiego – między przedsiębiorcami a konsumentami;
- B) metoda administracyjno-prawna – reguluje stosunki społeczne związane z funkcjonowaniem gospodarki na zasadzie władztwa w celu ochrony zasad gospodarki rynkowej; normy te określają:
- oddziaływanie państwa na gospodarkę przez bezpośrednie działanie organów administracji publicznej, przez funkcjonowanie tzw. podmiotów prawa publicznego, w drodze zlecania zadań publicznych podmiotom prawa prywatnego;
 - warunki prawne podejmowania, wykonywania i reglamentowania działalności gospodarczej – prawo działalności gospodarczej;
 - ochronę prawną konkurencji i konkurentów oraz prawo pomocy publicznej;
 - ochronę prawną obrotu gospodarczego z zagranicą – prawo celne, dewizowe, bankowe, finansowe, ubezpieczeniowe, transportowe;
 - szczególne regulacje publicznoprawne – prawo pocztowe, telekomunikacyjne, energetyczne, reguluje formy interwencjonizmu państwa w wybrane sektory infrastrukturalne.

Kwestie prawne, trudne dla ekonomistów, w tym tzw. ekonomistów środowiska, finansistów, wykraczają poza kompetencje autorów i zakres przedmiotowy tej monografii, ale ich przywołanie pozwala na wsparcie hipotezy badawczej, którą próbujemy przekonać adwersarzy, że ekologizacja i kojarzona z nią społeczna odpowiedzialność biznesu to nie tylko kwestie ekologiczne. Naszym zdaniem społeczny charakter mają wszystkie procesy funkcjonowania podmiotów, gospodarki i relacje między nimi, podlegające porządkowi prawnemu.

Do szczególnych regulacji prawnych w aspekcie ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego należy zaliczyć prawo ochrony środowiska¹⁵³ i regulacje z nim związane¹⁵⁴.

Z uwagi na zainteresowania autorów monografii gospodarką komunalną, a w szczególności gospodarką odpadami komunalnymi oraz usługami świadczonymi w zakresie publicznego transportu zbiorowego, odwołamy się jedynie do najważniejszych regulacji stanowiących ramy prawne gospodarowania w tych branżach. Istotne kwestie w zakresie gospodarki odpadami komunalnymi zawiera ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. *o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach*¹⁵⁵. Gospodarka odpadami komunalnymi to ważny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu makroekonomicznym i regionalnym.

Ustawa wprowadziła ciekawe, sprawdzone w warunkach wielu miast niemieckich rozwiązanie pozwalające na jednostkowe rozliczanie opłat za gospodarowanie odpadami, poszczególnych lokali w budynkach wielolokalowych. Ale pod pewnymi warunkami: właściciel nieruchomości w uzgodnieniu z gminą musi zapewnić techniczne możliwości identyfikacji odpadów komunalnych wytwarzanych w poszczególnych lokalach mieszkalnych, a sama gmina musi przyjąć uchwałę dopuszczającą taki sposób ponoszenia opłaty za gospodarowanie tymi odpadami. Oznaczać to może w wielu przypadkach koniec odpowiedzialności zbiorowej – każde gospodarstwo w zabudowie wielolokalowej płaci za wytworzone przez siebie odpady, każdy indywidualnie odpowiada za niewłaściwie prowadzoną zbiórkę selektywną. W praktyce – właściciel nieruchomości musiałby albo zapewnić każdemu lokalowi odrębne pojemniki, albo wyposażyć nieruchomość w inteligentne altany śmietnikowe, zapewniające możliwość przypisania odpadów do lokalu, w którym powstały. Rodzi się pytanie, czy gminy i właściciele nieruchomości są gotowi na taki system, ponieważ takie rozliczanie na pewno będzie znacznie trudniejsze niż w przy obecnie stosowanych metodach. Wyniki badań nad funkcjonowaniem systemów gospodarki odpadami komunalnymi w gminach w Polsce pozwalają na udzielenie odpowiedzi na niektóre z tych pytań¹⁵⁶.

¹⁵³ Aktualnie obowiązuje Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – *Prawo ochrony środowiska*, Dz.U. 2020, poz. 1219.

¹⁵⁴ Warto wymienić Rozporządzenie Ministra Klimatu z dnia 11 grudnia 2019 r. w sprawie wykazów zawierających informacje i dane o zakresie korzystania ze środowiska oraz o wysokości należnych opłat, Dz.U. 2019, poz. 2443.

¹⁵⁵ Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. *o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz ustawy o odpadach*, Dz.U. 2021, poz. 1648.

¹⁵⁶ J. Famielec, A. Lulewicz-Sas, S. Famielec, M. Chełkowski, *Spółecznie odpowiedzialne innowacje w gospodarce odpadami komunalnymi w mieście przyszłości*, „Zeszyty Naukowe UEK Kraków”, 2023, nr 3, s. 11–31.

Znowelizowana ustawa dała możliwość udzielenia wnioskującej gminie częściowego odstępstwa od zasad selektywnego zbierania odpadów¹⁵⁷. W ramach takiego odstępstwa, udzielonego decyzją Ministra Klimatu i Środowiska, gmina może łącznie zbierać wybrane frakcje odpadów komunalnych: tworzywa sztuczne, metale, opakowania wielomateriałowe oraz szkło, jeśli spełni co najmniej trzy z czterech warunków określonych w ustawie. Z jednej strony wprowadzone rozwiązanie zdaje się częściowo rozwiązywać problemy finansowe wielu gmin w Polsce. W przypadku przejścia ze zbiórki selektywnej w trzech pojemnikach na system pięciopojemnikowy koszty odbierania i transportu odpadów wzrosły o nawet 40%, co przekładało się wzrost opłat wynoszący ponad 2 zł/mieszkańca miesięcznie. Przywrócenie starych zasad może umożliwić niektórym gminom nieznaczne obniżenie stawek, jednak nie pozostanie bez wpływu na jakość selektywnej zbiórki odpadów. Nie można też zapominać, że odstępstwo udzielane jest w drodze decyzji wydawanej przez ministra, co może w niektórych przypadkach rodzić wrażenie uznaniowości przy wydawaniu tej decyzji¹⁵⁸.

Wdrożenie nowych zasad gospodarki odpadami komunalnymi, a w szczególności przyjęcie w kolejnych latach innowacyjnych – społecznych i ekonomicznych – celów oraz standardów gospodarowania odpadami wpłynęło istotnie na zwiększenie efektywności wielu gminnych systemów gospodarowania odpadami.

Poprawa ta jest szczególnie widoczna na terenie Gminy Miejskiej Kraków, gdzie reforma odpadowa została wdrożona w sposób nowatorski – w trybie in house. Zadania związane z zarządzaniem systemem gospodarowania odpadami, w tym przetwarzanie odpadów, powierzono miejskiej spółce komunalnej – Miejskiemu Przedsiębiorstwu Oczyszczania Sp. z o.o. (Uchwała Nr LII/697/12 Rady Miasta Krakowa z dnia 11 lipca 2012 r.). Gmina, poprzez sprawowany nadzór właścicielski, ma wpływ na funkcjonowanie instalacji służących do zagospodarowania odpadów komunalnych, do których kierowane są te odbierane z nieruchomości przez podmioty wyłonione w drodze przetargu. Gmina dysponuje instalacją do termicznego przekształcania odpadów, w której przekształcaniu termicznemu poddawana jest część niesegregowanych (zmieszanych) odpadów komunalnych powstających na terenie gminy oraz odpady powstające po przetworzeniu odpadów komunalnych.

Wdrożenie innowacyjnego¹⁵⁹ w skali kraju systemu gospodarowania odpadami komunalnymi oraz przyjęcie nowatorskich celów i standardów

¹⁵⁷ Określonych w rozporządzeniu Ministra Klimatu i Środowiska z dnia 10 maja 2021 r. w sprawie sposobu selektywnego zbierania wybranych frakcji odpadów, Dz.U. 2021, poz. 906.

¹⁵⁸ Wykorzystano autorskie materiały M. Chełkowskiego, doktoranta Katedry Finansów Rozwoju Zrównoważonego UEK, październik 2021.

¹⁵⁹ Innowacje traktuje się jako konieczny warunek ekologizacji w tej i w każdej dziedzinie gospodarki. Por. K. Poznańska, J.J. Janiszewski, *Zrównoważony rozwój a ekoinnowacyjność przedsiębiorstw w Polsce*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów, Zeszyt Naukowy”, 2024, nr 197.

w gospodarce odpadami wpłynęło istotnie na skuteczność wspomnianego systemu. Skuteczność tę należy rozumieć jako wysoką efektywność ekonomiczną i ekologiczną selektywnego zbierania odpadów komunalnych, osiągnięcie wymaganych prawem poziomów recyklingu, przygotowanie do ponownego użycia odpadów komunalnych i samofinansowanie systemu gospodarowania odpadami komunalnymi z opłat pobieranych od mieszkańców, realizując w ten sposób zasadę „zanieczyszczający płaci”.

Z kolei regulacje prawne ważne dla sektora usług świadczonych w zakresie publicznego transportu zbiorowego zawiera ustawa *o publicznym transporcie zbiorowym*¹⁶⁰, która definiuje pojęcie komunikacji miejskiej jako *gminne przewozy pasażerskie wykonywane w granicach administracyjnych miasta albo: miasta i gmin, miast, albo miast i gmin sąsiadujących – jeżeli zostało zawarte porozumienie lub został utworzony związek międzygminny w celu wspólnej realizacji publicznego transportu zbiorowego*. Ta definicja określa komunikację miejską jako element gminnych przewozów pasażerskich, które według ustawy to: *przewóz osób w ramach publicznego transportu zbiorowego wykonywany w granicach administracyjnych jednej gminy lub gmin sąsiadujących, które zawarły stosowne porozumienie lub które utworzyły związek międzygminny; inny niż przewozy powiatowe, wojewódzkie i międzywojewódzkie*. Dla pełnego zrozumienia prezentowanych definicji należy jeszcze wyjaśnić pojęcie publicznego transportu zbiorowego, czyli powszechnie dostępnego regularnego przewozu osób, wykonywanego w określonych odstępach czasu i po określonych liniach lub sieciach komunikacyjnych¹⁶¹.

Bazując na przedstawionych regulacjach prawnych oraz wykorzystywanym w praktyce gospodarczej rozumieniu pojęcia „lokalny transport zbiorowy”, można zaproponować syntetyczną definicję: lokalny transport zbiorowy jako transport miejski (komunikacja miejska) to publiczny transport zbiorowy wykonywany na zlecenie organizatora transportu (właściwy organ, o którym mowa w przepisach rozporządzenia WE nr 1370/2007¹⁶²) wyłącznie na obszarze gminy lub gmin sąsiadujących, które zawarły stosowne porozumienie lub które utworzyły międzygminny związek komunalny.

Przedsiębiorstwa usług użyteczności publicznej funkcjonują najczęściej w formie spółek kapitałowych (akcyjnej, z o.o.) i jako takie zobowiązane są do kreacji zysku i pomnażania kapitału dla akcjonariuszy/udziałowców.

¹⁶⁰ Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. *o publicznym transporcie zbiorowym*. Dz.U. 2011, nr 5, poz. 13 oraz Dz.U. 2021, poz. 1371.

¹⁶¹ Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. *o publicznym transporcie zbiorowym*, Dz.U. 2011 nr 5, poz. 13, art. 4.

¹⁶² Rozporządzenie nr 1370/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) z dnia 23 października 2007 r. *dotyczące usług publicznych w zakresie kolejowego i drogowego transportu pasażerskiego oraz uchylającego rozporządzenia Rady (EWG) nr 1191/69 i (EWG) nr 1107/70*, Dz. Urz. UE 2007, L 315/1.

Przynależna im swoboda działalności gospodarczej jest jednak ograniczona brakiem prawa do ustalania cen za świadczone usługi, które uchwalają organy gminy, np. rada gminy. Ceny kształtują wartość przychodów ze sprzedaży usług – podstawowy czynnik kreacji wyniku finansowego. Z tego też powodu wysokość wyniku finansowego nie zależy w pełni od przedsiębiorcy, lecz od ustaleń właściciela. Ponadto przedsiębiorstwa użyteczności publicznej – w ramach odpowiedzialności społecznej – powinny dbać o jakość i niezawodność świadczonych usług. Podlegają one ocenie mieszkańców i restrykcyjnej kontroli odpowiednich służb gminnych¹⁶³.

Rozwinięcie podstaw i kierunków ekologizacji lokalnego transportu zbiorowego znajduje się w rozdziale IV.

3.2. Społeczna odpowiedzialność atrybutem ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego

Żyjemy w niebezpiecznej epoce. Ludzie zdobyli kontrolę nad przyrodą, zdobyli kontrolę nad sobą – pisał ponad 60 lat temu Albert Schweitzer¹⁶⁴. W listopadzie 2021 czytamy: Na wcześniejszych etapach rozwoju, w miarę ówczesnego postępu wiedzy i techniki, dewastowano o wiele bardziej środowisko przyrodnicze niż społeczne i duchowe. Później, tempo niszczenia środowiska społecznego i duchowego zaczęło rosnąć. Teraz przewyższa ono coraz bardziej tempo niszczenia środowiska przyrodniczego. Największego pustoszenia środowiska dokonuje się w epoce antropocenu od około połowy ubiegłego stulecia. Odtąd najbardziej dewastuje się środowisko przyrodnicze w wyniku zanieczyszczenia odpadami i zatruwania różnymi substancjami chorobotwórczymi i promieniowaniem. Ale, co gorsze, równie szybko jak skutecznie niszczy się mechanizmy utrzymujące równowagę w systemach przyrodniczych i społecznych wchodzących w skład środowiska. [...] czy człowiek dzięki swej „mądrości” wspomaganej technicznie, a zwłaszcza komputerowo i za pomocą sztucznej inteligencji, nie doprowadzi do zniszczenia życia na kuli ziemskiej i jej rozpadu?¹⁶⁵.

¹⁶³ W przykładowym przedsiębiorstwie gospodarki odpadami komunalnymi, z dominującym udziałem własności kapitału gminy, ustala się następujące cele zarządcze: wzrost przychodów ze sprzedaży, wzrost wyniku finansowego netto, udział odpadów zebranych selektywnie w masie odpadów odebranych ogółem, wzrost liczby obsługiwanych gmin, wzrost liczby zatrudnionych oraz średnich wynagrodzeń. Poziom realizacji tych celów decyduje o prawie członków zarządu do przyznania im przez radę nadzorczą premii – udziału w zysku netto, zgodnie z uchwałami w tej sprawie na dany rok obrotowy.

¹⁶⁴ Albert Schweitzer – francusko-niemiecki teolog i duchowny luterański, filozof, organista, muzykolog, lekarz. W 1952 roku otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla za założenie szpitala w Lambaréné w Gabonie. Dla niego życie było największą świętością. Więcej <http://luter2017.pl/teolog-zycia-albert-schweitzer-reformator> (25.11.2021).

¹⁶⁵ <https://sprawynauki.edu.pl/archiwum/dzialy-wyd-elektron/288-filozofia-el/4545-co-by-tu-jeszcze-popsuc> (25.11.2021).

David Attenborough, autor tytułowego motto, pisze w 2021 roku: *Wiele osób uważa Czarnobyl za najbardziej brzemiennej w skutki katastrofę ekologiczną w historii. Niestety nie jest to prawdą... Źródłem problemu są niedbalstwa i brak zrozumienia, które wpływają na wszystko, co robimy. Początkowo wszystko działo się po cichu i nikt tego nie dostrzegał. Skutki jednak są wielorakie, globalne i bardzo złożone... Aby je potwierdzić, konieczne było przeprowadzenie setek badań w różnych zakątkach globu. Rezultaty mogą się okazać dużo poważniejsze niż zanieczyszczenie gleb i wód kilku pechowo położonych krajów – mogą prowadzić do destabilizacji i zniszczenia wszystkiego, co przyjmujemy za pewnik...*¹⁶⁶.

Wobec takich świadectw badaczy, dotyczących zmian i zagrożeń życia na naszej planecie, funkcjonująca w obiegu kategoria społecznej odpowiedzialności wydaje się mitem¹⁶⁷. W praktyce społeczna odpowiedzialność biznesu traktowana jest jako filantropia, pomoc finansowa, rozdawanie gadżetów. Społeczna odpowiedzialność biznesu może się urzeczywistniać – według Ludwiga Erharda – jako prawda w ustroju gospodarczym, w którym podmiotowość i wolność pracy człowieka dominuje nad kapitałem oraz własnością narzędzi produkcji i ziemi¹⁶⁸.

Kwestię odpowiedzialności sprowadza się najczęściej do zaufania i opisyje jako postawę wobec ryzyka¹⁶⁹. Ciekawą kategorią jest mądre zaufanie, któremu przeciwstawia się „ślepe zaufanie”¹⁷⁰. *Rzecz w tym, kto pokłada największe zaufanie w swoich relacjach i gdzie chce pracować większość ludzi. To będzie miękka waluta XXI wieku*¹⁷¹.

Mądre zaufanie to osąd, umiejętność i proces, który w świecie niskiego zaufania pozwala nam działać z ufnością. Minimalizuje ryzyko i maksymalizuje możliwości, optymalizuje skłonność do zaufania oraz analizę¹⁷².

¹⁶⁶ D. Attenborough, *Życie na naszej planecie. Moja historia, wasza przyszłość*, Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o., Poznań 2021, s. 12.

¹⁶⁷ Więcej: J. Famielec, *Społeczna odpowiedzialność biznesu w gospodarce rynkowej prawda czy mit?* w: *Społeczna Odpowiedzialność Biznesu a Społeczna Gospodarka Rynkowa, ustrojowy i etyczny wymiar relacji*, red. M. Dzień, L. Hejny, J. Winiarski, Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2014.

¹⁶⁸ J. Famielec, *Stanowiony porządek ekologiczny versus spontaniczny ład gospodarczy*, w: *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryf ładu czy jego doskonalenie?*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2014.

¹⁶⁹ J. Komorowski, *Ocena wartości współczesnego przedsiębiorstwa. Ujęcie behawioralne*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2011, s. 171.

¹⁷⁰ S.M.R. Covey, G. Link, R.R. Merrill, *Mądre zaufanie*, Dom Wydawniczy REBIS Sp. z o.o., Poznań 2013.

¹⁷¹ D. Seidman, *Building Trust in Business by Trusting*, „Business Week”, 2009, No. 7, cyt. za: S.M.R. Covey, G. Link, R.R. Merrill, *Mądre zaufanie*, Dom Wydawniczy REBIS Sp. z o.o., Poznań 2013, s. 39.

¹⁷² S.M.R. Covey, G. Link, R.R. Merrill, *Mądre zaufanie*, op. cit., s. 87 i dalsze.

Wielu obserwatorów uważa, że globalny kryzys finansowy gwałtownie przyspieszył z powodu zbyt dużego zaufania, jakim bez dostatecznego nadzoru obdarzono rynek kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych. Przerodziło się ono w „ślepe zaufanie”, na rynku nieruchomości powstała „bańka”, która uruchomiła ogólny kryzys¹⁷³.

Pełny zakres odpowiedzialności sprowadza się do bezpośrednich i pośrednich skutków podejmowanych decyzji. Ustawową formą tej odpowiedzialności w prawie gospodarczym jest odpowiedzialność finansowa – działanie na własny rachunek. Prawo reguluje sposób oceny i konsekwencje utraty samodzielności finansowej, w tym upadłość, jako najbardziej dotkliwą sankcję (ale częściej i bardziej dotkliwą dla wierzycieli niż dla upadłego). Z czasem odpowiedzialność finansowa zyskała znacznie ogólniejszy wymiar i zaczęła być opisywana nie tylko przez prawo gospodarcze i handlowe, ale także przez normy i standardy społeczne – w tym przez społeczności w otoczeniu przestrzennym i rynkowym przedsiębiorstw. Proces ten to wyraz uspołecznienia w traktowaniu przedsiębiorstw, ale także – a nawet głównie – efekt ich strategii marketingowych. Powstaje jednak pytanie, czy wiadomo, czym jest społeczna odpowiedzialność – kto, przed kim i za co odpowiada? Czy społeczna odpowiedzialność jest jednym z rodzajów odpowiedzialności, czy też integruje w sobie wszystkie inne (prawną, finansową, korporacyjną, ekologiczną)? Czy jest ona weryfikowalna? Czy to tylko postęp terminologiczny i propagandowy? Jaka jest geneza społecznej odpowiedzialności? Czy stanowi ona trwały atrybut przedsiębiorstwa, czy tylko instrument promocji i reklamy, wykorzystujący egoizm jednostki – człowieka, w różnych jego rolach w procesach gospodarczych, w tym w procesach ich ekologizacji?

W opisach społecznej odpowiedzialności biznesu (ang. *corporate social responsibility*, CSR) panuje swoisty chaos terminologiczny. Pojawiają się także przełomowe badania i publikacje. Warto przywołać tu takich badaczy z SGH w Warszawie, jak Agata Lulewicz-Sas oraz Jacek Wysocki, z których poglądami identyfikują się autorzy niniejszej monografii.

Agata Lulewicz-Sas wypracowała model i dokonała pomiaru społecznie odpowiedzialnej działalności przedsiębiorstw¹⁷⁴. Zwraca w niej uwagę doprecyzowanie istoty kategorii i nazwanie jej społecznie odpowiedzialną działalnością przedsiębiorstwa, co ma wartość informacyjną i poznawczą wobec odpowiedzialności biznesu, w którym to określeniu brakuje wskazania podmiotu. Praca i badania wypełniają¹⁷⁵:

¹⁷³ Ibidem, s. 69 i dalsze.

¹⁷⁴ A. Lulewicz-Sas, *Ewaluacja społecznie odpowiedzialnej działalności przedsiębiorstw*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2015.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 6.

- lukę teoretyczną, wynikającą z niedostatecznego rozpoznania problematyki związanej z pomiarem działań społecznie odpowiedzialnych;
- lukę empiryczną, wynikającą z niepełnych, fragmentarycznych wyników badań w zakresie pomiaru prowadzonej przez przedsiębiorstwa działalności społecznie odpowiedzialnej;
- lukę metodyczną, wynikającą z braku jednolitej, powszechnie wykorzystywanej metodyki, służącej do pomiaru działań społecznie odpowiedzialnych.

Jacek Wysocki zajmuje się działalnością produkcyjną, ze szczególnym uwzględnieniem strategii rozwoju przedsiębiorstw¹⁷⁶. W swojej pracy dowodzi prawdziwości hipotezy badawczej: *Współczesne uwarunkowania społeczno-gospodarcze i cywilizacyjne wymagają od przedsiębiorstw produkcyjnych ekologizacji prowadzonej działalności, która powinna stanowić zasadniczy element planowanych i realizowanych przez nie strategii rozwoju w zakresie celów, środków ich realizacji oraz źródeł przewagi konkurencyjnej*. Dowodzi też potrzeby internalizacji barier rozwojowych, w tym ekologicznych do opracowywania i wdrażania strategii przedsiębiorstw, niezbędnych do ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego. Autor odwołuje się do „wszechstronnie rozumianej ekologizacji”, a za taką uznaje aprobatę i propagowanie idei ładu ekonomiczno-społeczno-ekologicznego po stronie przedsiębiorstw¹⁷⁷.

Obie przywołane publikacje wpisują się w kontynuację badań nad wrażliwością społeczną przedsiębiorstw, realizowaną wcześniej przez Piotra Wachowiaka – także z SGH¹⁷⁸.

Przywołano tu tylko wybrane publikacje, które wpisują się w wyzwania naukowe niniejszej monografii. Badań i opracowań dotyczących CSR jest wiele, ale ich omówienie wykracza poza objętość tej monografii.

Szczególnie interesująca jest zbieżność założeń konstytuujących CSR z ideą funkcjonowania przedsiębiorstw użyteczności publicznej, według której przedsiębiorstwa w swoich działaniach dobrowolnie uwzględniają interesy społeczne, aspekty środowiskowe, relacje z różnymi grupami interesariuszy. Przedsiębiorstwa świadczące usługi użyteczności publicznej (np. lokalnego transportu zbiorowego) z założenia podlegają dodatkowej odpowiedzialności wobec danej społeczności, w związku z którą koncepcja CSR jest faktycznie nadrzędnym celem ich funkcjonowania, o czym szerzej napisano w rozdziale IV tej książki.

¹⁷⁶ J. Wysocki, *Ekologizacja działalności produkcyjnej w strategiach rozwoju przedsiębiorstw w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2019.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 93.

¹⁷⁸ P. Wachowiak, *Wrażliwość społeczna przedsiębiorstwa. Analiza i pomiar*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2013.

3.3. Wolność, sprawiedliwość, efektywność, zysk jako kryteria społecznej odpowiedzialności w procesach ekologizacji

Odpowiedzialność jest nierozzerwalnie związana z wolnością¹⁷⁹. Te cechy dotyczą człowieka i społeczeństwa. Oznacza to, że człowiek ma możliwość wyboru, ale musi on ponosić konsekwencje swoich czynów, otrzymywać pochwały lub spotykać się z karami (np. traci zainwestowany kapitał). Wolne społeczeństwo funkcjonuje, jeśli jego członkowie uznają za słuszne, że każda jednostka zajmuje miejsce wynikające z jej działań i akceptuje społeczeństwo jako całość. Indywidualna odpowiedzialność jest silna, gdy ludzie wierzą w indywidualną wolność. Z czasem siła ta słabnie, spotyka się z niechęcią i znudzeniem pokolenia, które nie lubi wszelkiego moralizowania. Analizy teoretyczne dowodzą, że ucieczka od odpowiedzialności wynika ze strachu przed nią i jest potęgowana postulatem równego traktowania wszystkich ludzi. Postulat ten – zamiast jednakowego traktowania każdego, także przez prawo, przeradza się w żądanie równości materialnej, bez względu na wkład pracy i jej jakość. To odniesienie pozwala wiązać odpowiedzialność ze sprawiedliwością i efektywnością. Kryterium sprawiedliwości powinno być atrybutem zwłaszcza relacji społecznych. Opiera się na tradycyjnych zasadach moralności, które pozwalają ocenić zachowanie jednostki jako sprawiedliwe lub niesprawiedliwe, na podstawie ogólnych i abstrakcyjnych zasad prawnych, regulujących prawa własności, zgodnie z którymi ludzie mogą zawłaszczać wszystko, co jest rezultatem ich własnej przedsiębiorczej kreatywności¹⁸⁰. Alternatywne kryteria sprawiedliwości są traktowane jako niemoralne. Do takich koncepcji zalicza się sprawiedliwość społeczną. Jej rdzeniem jest ocena sprawiedliwości konkretnych rezultatów procesów społecznych w specyficznych okolicznościach, niezależnie od tego, czy ich zachowanie jest zgodne z ogólnymi zasadami prawnymi i moralnymi. Sprawiedliwość społeczna – zdaniem J.H. de Soto – występuje w statycznym świecie, gdzie dobra i usługi są dane, a jedynym problemem jest ich dystrybucja¹⁸¹. Koncepcję sprawiedliwości społecznej uważa za złudną i niemoralną z trzech punktów widzenia:

- narusza ona tradycyjne zasady własności, które zostały sformułowane przez prawo zwyczajowe i które kształtują nowoczesną cywilizację (ewolucjonistyczny punkt widzenia);
- nie ma możliwości zorganizowania społeczeństwa na bazie tej koncepcji, systematyczny przymus konieczny do redystrybucji dochodów hamuje

¹⁷⁹ F. Hayek, *Konstytucja wolności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 81.

¹⁸⁰ J.H de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, Wydawnictwo Fijorr Publishing, Warszawa 2010, s. 340.

¹⁸¹ Ibidem.

bowiem swobodne praktykowanie przedsiębiorczości¹⁸², a więc również kreatywność i koordynację (teoretyczny punkt widzenia);

- narusza zasadę moralną, że wszyscy ludzie mają naturalne prawo do rezultatów swojej przedsiębiorczej kreatywności (etyczny punkt widzenia).

Zinstytucjonalizowana pomoc ze strony państwa w legitymizowaniu tej koncepcji powinna zanikać. Ronald Baader – prywatny przedsiębiorca i niezależny autor wielu prac zaliczanych do Austriackiej Szkoły Ekonomii¹⁸³, zgromadzonych w Bibliotece w Wiedniu – napisał w 2010 roku: *Subsydiowanie produkcji samochodów szkodzi nie tylko producentom zagranicznym, lecz także producentom rowerów, przewoźnikom kolejowych i tym segmentom rynku pracy, które mogłyby wchłonąć zwolnionych pracowników z przemysłu samochodowego. Polityka – jego zdaniem – jest zawsze przeciwko rynkowi, w przeciwnym razie nie mogłaby funkcjonować*¹⁸⁴.

Sprawiedliwość połączona z racjonalnością bywa traktowana jako społeczna efektywność¹⁸⁵. Sprawiedliwość ma swoje przełożenie na aktywność gospodarczą, realizowaną zwłaszcza na rynku przez przedsiębiorców. Ich działalność podporządkowana jest zwłaszcza standardowi efektywności¹⁸⁶. W tradycyjnym podejściu zasada efektywności podporządkowana jest kryterium Pareto. Oznacza ono taki podział dostępnych dóbr, że nie można poprawić sytuacji jednego podmiotu (dostarczyć mu większej ilości dóbr), nie pogarszając sytuacji któregośkolwiek z pozostałych podmiotów. Wolna wymiana dóbr prowadzi do efektywnej alokacji w sensie Pareto, ale przy założeniu braku istnienia kosztów transakcyjnych, których źródłem są przede wszystkim efekty zewnętrzne. Nieoptymalna w sensie Pareto alokacja zasobów wyraża się w rozbieżności między ceną rynkową dobra, z którego produkcją łączy się powstawanie efektów zewnętrznych, a jego społecznymi marginalnymi kosztami produkcji¹⁸⁷. Poziom produkcji

¹⁸² Koncepcja człowieka jako twórczego aktora implikuje – według Izraela Kirznera – aksjomat, że wszyscy ludzie mają naturalne prawo do owoców ich przedsiębiorczej twórczości, co rozwija wiele publikacji tego autora, ale w szczególności I. Kirzner, *Discovery, Capitalism and Distributive Justice*, Basil Blackwell, Oxford–New York 1989.

¹⁸³ Student laureata Nagrody Nobla Friedricha Augusta Hayeka.

¹⁸⁴ R. Baader, *Koniec pieniądza papierowego*, Wydawnictwo DeReggio Sp. z o.o., Warszawa 2021.

¹⁸⁵ Wykorzystano: J. Famielec, *Efektywność*, w: *Leksykon społecznej gospodarki rynkowej*, red. J. Famielec, A. Szplit, Wydawnictwo Instytut Zarządzania Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2016, s. 33–34.

¹⁸⁶ Termin „efektywność” etymologicznie wywodzi się od łacińskiego słowa *efficens*, które z kolei ma swoje źródło w łacińskim czasowniku *ex facio* oznaczającym „otrzymać coś od”. Por. J.H de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, op. cit., s. 11. Koncepcja efektywności ma swoje początki w starożytnej Grecji, w której termin „ekonomia” oznaczał zarządzanie rodzinnym domem i majątkiem.

¹⁸⁷ Rozwija je m.in. A. Graczyk, *Ekologiczne koszty zewnętrzne. Identyfikacja, szacowanie, internalizacja*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2005, s. 14 i dalsze.

jest większy, a zużycie czynników produkcji jest nadmierne w stosunku do optimum Pareto. Jeśli alokacja nie jest efektywna w sensie Pareto, to można poprawić sytuację niektórych uczestników bez pogarszania sytuacji innych, co jest bardzo pożądane, ale co nie może mieć miejsca w sytuacji występowania efektów zewnętrznych.

Tradycyjne kryterium Pareto, mimo że zajmuje znaczące miejsce w ekonomii, ma charakter statyczny i nie nadaje się dla bogatej dynamiki rzeczywistych instytucji społecznych. Efektywność statyczna opiera się na pomyślnym zarządzaniu dostępnymi lub danymi zasobami w taki sposób, aby uniknąć marnotrawstwa. Za Ksenofontem, twórcą greckiej ekonomii, oznacza to utrzymanie domu w dobrym stanie¹⁸⁸. Taka koncepcja efektywności przetrwała długo, znalazła swoje rozwinięcie w dość powszechnej, mechanistycznej teorii równowagi Walrasa¹⁸⁹. Koncepcja ta zakłada zrównanie się ceny popytu i ceny podaży, czyli równość popytu i podaży¹⁹⁰. Makroekonomia walrasowska bada i akceptuje istnienie unikalnego punktu równowagi na poziomie zagregowanym, do którego zdąża gospodarka.

Dla sfery instytucji społecznych znacznie bardziej odpowiednie jest kryterium efektywności dynamicznej. W podejściu Ksenofonta efektywność dynamiczna oznacza próbę powiększania majątku drogą przedsięwzięcia i prowadzenia przedsięwzięcia. Nie jest tu celem unikanie utraty zasobów, lecz ich powiększanie dzięki handlowi – kupowaniu tam, gdzie one występują w obfitości, a zatem są niedrogie, a sprzedawanie tam, gdzie występuje ich niedostatek i ceny wyższe.

W praktyce obie efektywności się dopełniają. Już św. Bernardyn ze Sieny uważał, że dochód kupców (obecnie przedsiębiorców) był uprawniony na podstawie ich pracowitości i ryzyka, jakie ponoszą¹⁹¹ – na podstawie rozsądnego i skrupulatnego zarządzania ich zasobami, dzięki wytrwałości zorientowanej na uniknięcie straty (efektywność statyczna) oraz na podstawie działania pomimo ryzyka i zagrożeń wynikających z przedsiębiorczej spekulacji (efektywność dynamiczna).

Proces rozwoju ekonomicznego, który zapoczątkował ewolucję kapitalizmu, spowodował rozdźwięk między dwoma wymiarami efektywności – statycznym i dynamicznym. Dominacja efektywności statycznej w neoklasycznej ekonomii podlega sporej krytyce, a co za tym idzie – także oparta na niej konkurencja. W swojej oryginalnej i ważnej dla przedsiębiorczości

¹⁸⁸ J.H. de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, op. cit., s. 11 i dalsze.

¹⁸⁹ Leon Walras zaliczany jest do jednego z trzech „ekonometrycznych magików” (obok Wilfreda Pareta i Francisca Edgewortha), którzy są twórcami ekonomii dobrobytu. M. Skouesen, *Narodziny współczesnej ekonomii*, Wydawnictwo Fijorr Publishing, Warszawa 2012, s. 298.

¹⁹⁰ M.G. Woźniak, *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2008, s. 32.

¹⁹¹ J.H. de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, op. cit., s. 13.

dynamicznej analizie efektywności Joseph Alois Schumpeter stwierdza: *Doskonała konkurencja nie jest tylko niemożliwa, ale i gorszej jakości; nie można jej więc uznawać za model idealnej efektywności*¹⁹².

Schumpetera i innych zwolenników modeli równowagi krytykowano za brak koncentracji na dynamicznym procesie przedsiębiorczym. W ujęciu Kirznera koncepcja efektywności dynamicznej oznacza zdolność do pobudzenia przedsiębiorczej czujności wobec wartościowej wiedzy, której istnienia wcześniej nawet nie podejrzewano. Postrzega on społeczną koordynację jako dynamiczny proces, podczas którego uczestnicy rynku uświadamiają sobie wzajemnie korzystne możliwości handlu, a wykorzystując je, korygują wcześniejsze błędy¹⁹³. Kryterium efektywności dynamicznej jest pozbawione wartościowań, tak ważnych dla ekonomii neoklasycznej i ekonomii dobrobytu. Jeśli ktoś chce doceniać i stosować koordynację, musi sprzyjać przedsiębiorczości. Jeśli ktoś preferuje społeczne dostosowania i unikanie konfliktów, nie może obciążać przedsiębiorczości żadnymi ograniczeniami. Z tego wynika, że społeczna odpowiedzialność oznacza wolność gospodarczą, wolność procesów przedsiębiorczych. Dynamiczny aspekt efektywności stanowi niezwykle użyteczne narzędzie analiz porównawczych różnych instytucji i rozwiązań prawnych, znacznie doskonalsze niż kryteria efektywności statycznej¹⁹⁴.

Proces przedsiębiorczy może być opisany i oceniany kryteriami efektywności dynamicznej, którymi są przede wszystkim kreatywność i koordynacja. Z perspektywy rynku koncepcja efektywności dynamicznej sprowadza się do typowo ludzkiej zdolności do ciągłego tworzenia i odkrywania nowych celów i środków. Dotyczy to także zdolności dostrzeżenia i odkrycia możliwości zysku, które pojawiają się na rynku, oraz działań nakierowanych na ich wykorzystanie. Przedsiębiorcy odpowiedzialni chcą osiągać wartościowe cele, np. zysk.

Prawdziwy zysk dotyczy rozwoju osoby i społeczeństwa¹⁹⁵. Zysk finansowy jest tylko elementem prawdziwego zysku. Zysk stanowi naturalny i jedyny znany w ekonomii miernik trwałej rentowności, określającej zdolność przedsiębiorstwa do egzystencji na rynku. Problem jednak tkwi nie tyle w jego wysokości, ale w jego godziwości – racjonalności. Według Petera Druckera zysk służy trzem celom:

- mierzy czystą efektywność i solidność wysiłków menedżerów, stanowi ostateczny test wydajności biznesu;

¹⁹² J.A. Schumpeter, *Teoria rozwoju gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1960, cyt. za: J.H. de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, op. cit., s. 32.

¹⁹³ I.M. Kirzner, *How Markets Work: Disequilibrium, Entrepreneurship and Discovery*, Institute of Economic Affairs, London 1977, s. 67.

¹⁹⁴ J.H. de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, op. cit., s. 29–30.

¹⁹⁵ J. Famielec, *Zysk*, w: *Leksykon społecznej gospodarki*, op. cit., s. 204–205.

- jest ubezpieczeniem ryzyka – pokrywa koszty utrzymania się w biznesie, do których zalicza się zwłaszcza koszt pozyskania i wymiany środków produkcji (maszyn i urządzeń), koszt spadku ich wartości w czasie, koszt ryzyka rynkowego i niepewności;
- zapewnia dopływ kapitału na innowacje i ekspansję w przyszłość, bezpośrednio dostarczając środków na samofinansowanie, pośrednio stwarzając zachętę dla dopływu nowego kapitału.

Żadna z tych trzech funkcji nie ma nic wspólnego z maksymalizacją zysku, propagowaną przez ekonomistów¹⁹⁶.

Adam Smith zwraca uwagę, że oczekiwanie wysokich zysków lub też ulg w ich opodatkowaniu stanowi zaprzeczenie społecznej odpowiedzialności za dobro ogółu i jest wyrazem egoizmu jednostek korzystających z takich przywilejów. Według Smitha dochód lub zysk z kapitału dzieli się na dwie części: na tę, która pokrywa procent i należy do właściciela kapitału, oraz na tę, która przewyższa sumę, jakiej potrzeba, aby zapłacić procent. Ten, kto używa kapitału, musi otrzymać taką właśnie kompensatę, w przeciwnym bowiem razie nie może bez uszczerbku dla osobistego interesu prowadzić dalej swojej działalności. Jeśli natomiast umieści swój kapitał w handlu lub w przemyśle, to może podnieść stopę zysku jedynie w ten sposób, iż podwyższy ceny towarów, zapłata podatku ostatecznie obciąży wówczas tylko konsumentów. Opodatkowanie dochodów z zysków jest naturalnym zjawiskiem, procesem i obowiązkiem podmiotów i pracowników w każdym systemie społeczno-gospodarczym o charakterze demokratycznym. Zgoda na istnienie i funkcjonowanie państwa, w tym państwa chroniącego jednostkę i społeczeństwo jako całość, oznacza zgodę na dzielenie się swoimi dochodami i ich redystrybucję do tych, którzy nie są w stanie ich osiągać. Odpowiedzialność przedsiębiorców w tym zakresie oznacza więc troskę o tworzenie dochodów i dzielenie się nimi z państwem. Naturalną konsekwencją tej troski jest to, że część przymusowych danin (np. VAT) przerzucają oni w cenę, obciążając nią nabywców (innych producentów, konsumentów, urzędników państwa) lub też obniżają swój dochód, co z kolei obniża podatki, a tym samym świadczenia społeczne dla innych, którzy ich potrzebują. Stanowi to jeden z argumentów przywołanej już tezy, że koncepcję sprawiedliwości społecznej uważa za złudną i niemoralną.

Zysk jest pozytywną kategorią jako wskaźnik funkcjonowania przedsiębiorstwa – tak stwierdza Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus*. Oznacza to, że czynniki produkcyjne zostały właściwie zastosowane, a odpowiadające im potrzeby ludzkie zaspokojone. Zysk nie jest jednak jedynym wskaźnikiem dobrego funkcjonowania przedsiębiorstwa. Obok niego należy uwzględnić

¹⁹⁶ P. Drucker, *Praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Czytelnik, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1994, s. 93.

czynniki ludzkie i moralne, które z perspektywy dłuższego czasu okazują się przynajmniej równie istotne dla przedsiębiorstwa. Godziwy zysk powinien być inwestowany, nie powinien on – zdaniem Erharda – pochodzić z podwyżek cen na sprzedawane dobra i usługi ani też z obniżania płac. Według tego autora gospodarka rynkowa umożliwi sprawiedliwe płace i osiąganie niezbędnej marży zysku. Stały wzrost efektywności ekonomicznej wyrażanej zyskiem nie może być celem samym w sobie. Powinny być realizowane także cele społeczne, w tym zwłaszcza – stosownie do wzrostu wydajności pracy – obniżanie cen i rzeczywisty wzrost realnych wynagrodzeń pracowników.

Celem działań gospodarczych nie jest wytwarzanie zysku, ale istnienie jako *wspólnoty ludzi*. Obok zysku należy uwzględniać *czynniki ludzkie i moralne*, które z perspektywy dłuższego czasu okazują się przynajmniej równie istotne dla kontynuacji działalności przedsiębiorstwa¹⁹⁷.

Człowiek jako jednostka jest egoistą¹⁹⁸. Smith zauważał: *Prawie ciągle potrzebujemy pomocy swoich bliźnich i na próżno szukamy jedynie ich życzliwości*¹⁹⁹. Jest bardziej prawdopodobne, że człowieka nakłoni się do pomocy, gdy przemówi się do jego egoizmu i pokaże, że dla niego samego jest korzystne to, czego on żąda od innych. Każda propozycja społeczna, w tym biznesowa, jest oparta na logice wynikającej z istoty egoizmu człowieka: *daj mi, czego ja chcę, a ty otrzymasz to, czego ty chcesz*²⁰⁰. Zwracamy się nie do humanitarności, lecz do egoizmu człowieka, mówimy nie o potrzebach, lecz o ich korzyściach. Zysk powinien uwzględniać nie tylko wartości materialne (korzyści finansowe), lecz i inne dobra, do których dąży człowiek.

Jan Paweł II przekonuje, że wolny rynek jest najbardziej skutecznym narzędziem wykorzystania zasobów i zaspokajania potrzeb. To przekonanie jest także istotą ordoliberalnego ładu²⁰¹ gospodarczego Waltera Euckena, który oznacza koncepcję troski o godne warunki życia wszystkich obywateli²⁰². Gospodarka powinna działać stosownie do zasady swobody rynkowej, ale w ramach stworzonego przez państwo systemu instytucjonalnego, który powinien zapewnić jednocześnie zdolność gospodarki do sprawnego funkcjonowania na zasadach rynkowych i gwarantować wszystkim obywatelom

¹⁹⁷ *Encykliki Ojca Świętego bł. Jana Pawła II*, Wydawnictwo Rafael, Kraków 2012, s. 429.

¹⁹⁸ Psychologia etyki w gospodarce zwraca uwagę na swoisty konflikt: *jako jednostki jesteśmy egoistami, a jako istoty społeczne potrafimy być altruistami* – powiedział dla „Der Spiegel” Jonathan Haidt, psycholog, profesor Uniwersytetu Nowojorskiego, por. *Zrozum rozum*, „Forum”, 2013, nr 5.

¹⁹⁹ Cyt. za S. Gałęcki, *Przeddefiniujmy pojęcie zysku*, „Pressje”, 2012, nr I, s. 52.

²⁰⁰ *Ibidem*.

²⁰¹ Ład oznacza porządek – *ordo*. Ksenofont pisał: *nie ma nic bardziej stosownego dla człowieka niż porządek*. Cyt. za: J.H. de Soto, *Sprawiedliwość a efektywność*, op. cit., s. 11.

²⁰² Z. Sadowski, *Liberalizm i pojmowanie roli państwa w gospodarce*, w: *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2010, s. 169 i dalsze.

możliwość prowadzenia samodzielnego, godnego życia z pełnym ponoszeniem odpowiedzialności za siebie i rodzinę. Dotyczy to także przedsiębiorcy odpowiedzialnego za pracowników, za dostawców, odbiorców, za kapitał w procesach zaspokajania potrzeb rynku.

Podsumowując, społeczna odpowiedzialność biznesu, traktowana jako filantropia, pomoc finansowa, rozdawanie gadżetów, wydaje się być mitem. Społeczna odpowiedzialność biznesu, w tym wszelkiej działalności gospodarczej – zdaniem Jana Pawła II – może się urzeczywistniać jako prawda w ustroju gospodarczym, w którym podmiotowość i wolność pracy człowieka dominuje nad kapitałem oraz własnością narzędzi produkcji i ziemi. Jest to możliwe tylko w społeczeństwie, w którym istnieją wolność pracy, przedsiębiorczość i uczestnictwo. Przedsiębiorczość rozwijana m.in. w przedsiębiorstwach powinna każdemu pozwalać pracować z innymi i pracować dla innych. Płaca powinna wystarczyć na utrzymanie rodziny, ubezpieczenia społeczne dla ludzi starych i bezrobotnych. Przedsiębiorca powinien zapewnić pracownikom odpowiednią ochronę warunków pracy.

Problemem jest nie tylko dostarczenie człowiekowi odpowiedniej ilości dóbr (w tym środków pieniężnych), ale także zaspokojenie *zapotrzebowania na jakość*. Dążenie do coraz lepszych i zadawalających warunków życia i coraz większej zamożności jest uzasadnione, ale powoduje powstawanie nowych obowiązków i niebezpieczeństw (np. niegodziwe nawyki konsumpcyjne i style życia, tj. używanie narkotyków). Decyzje inwestycyjne przedsiębiorstwa są *wyboorem moralnym i kulturowym*, a nie tylko biznesowym. Pragnienie człowieka do używania i posiadania prowadzi do zużywania w nadmiarze i w sposób nieuporządkowany ziemi (środowiska przyrodniczego), narażając przez to także własne życie. Jeszcze bardziej niebezpieczne niż niszczenie środowiska naturalnego jest niszczenie środowiska ludzkiego (tzw. ekologia ludzka) – np. poważne problemy współczesnej urbanizacji, rodziny, kampanie przeciwko przyrostowi naturalnemu, wojna chemiczna. Gospodarka jest pewnym aspektem i wymiarem złożonej działalności ludzkiej, a wolność gospodarcza, w tym przedsiębiorczość, jest tylko jednym z elementów ludzkiej wolności.

3.4. Edukacja na rzecz ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego

Rozwój społeczno-gospodarczy wymaga edukacji i to na każdym jego szczeblu. Wyzwania edukacyjne mają istotne znaczenie z punktu widzenia zarówno gospodarki, jak i społeczeństwa, inwestycje w kwalifikacje człowieka, w edukację - nakłady ze środków publicznych, jak i prywatnych wydają się bowiem najtańszym sposobem podnoszenia konkurencyjności gospodarki

i kapitału społecznego oraz przyspieszania rozwoju²⁰³. To główna teza Juliana Auleytnera na Konferencji PAN pt. *Polska w Europie jutra. Polityka europejska Polski w kontekście zmian międzynarodowych XXI wieku*²⁰⁴.

Ludzkość znajduje się w procesie głębokiej transformacji, na który składają się globalizacja, rozwój społeczeństwa informacyjnego oraz towarzyszące im zagrożenia związane z chorobami i zmianami klimatu. Priorytety edukacyjne, które stanowią składniki unijnego programu kształcenia, to koncentracja na kulturze ogólnej, rozwój przydatności do zatrudnienia i zdolności do aktywności ekonomicznej oraz potrzeba opanowania kilku języków Wspólnoty. Te komponenty programu kształcenia stoją w opozycji do konserwatywnego widzenia edukacji przez pryzmat wyłącznie środowiska lokalnego. Konserwatywne widzenie edukacji oznacza spojrzenie wstecz i brak akceptacji dla zmian. Europejski program kształcenia zakłada poszerzanie wolności jednostki i samorealizację człowieka w przeciwieństwie do stagnacji i застоju, które charakteryzują wiele środowisk lokalnych. Edukacja ma bezpośredni związek z podatnością jednostki na zmiany i innowacje. Człowiek pozyskujący wiedzę inaczej reaguje na zmiany i innowacje aniżeli ten, który zatrzymuje się w rozwoju edukacyjnym na pewnym poziomie. Uczenie się daje możliwość rozszerzania wyobraźni ekonomicznej i społecznej, a także ekologicznej w związku z globalnymi zmianami klimatu i konsekwencjami tego procesu. Od dziesięcioleci dysponujemy wiedzą wynikającą z ostrzeżeń dotyczących skutków dewastacji środowiska naturalnego, a mimo to postępuje ona nadal, pociągając za sobą coraz większe koszty. Edukacja poprzez nauczanie i kształcenie formuje rozum i osobowość. Wiek XXI wskazuje dodatkowo nową rolę kształcenia nieformalnego (pozaszkolnego) w związku z dostępem do Internetu oraz wielką ruchliwością przestrzenną. Unijny program kształcenia stoi w obliczu barier wynikających w dużej mierze z doświadczeń przeszłości ukształtowanych przez epokę, której dziś już nie ma. Systemy edukacyjne w wielu krajach dostarczają wiedzę, często historyczną, ale nie uczą współpracy i do dziś nie uczą zbiorowego (grupowego) rozwiązywania problemów. Dotychczasowa, tradycyjna edukacja koncentrowała się na osiąganiu jednostkowych wyników, a nie na kreowaniu zdolności ucznia czy studenta do współpracy w grupie. Nowa edukacja rekomenduje zintegrowany system pozyskiwania wiedzy. Tradycyjna edukacja jest krytykowana za to, że ignoruje lub tłumi odpowiedzialność nauczyciela, który jest pierwotnym źródłem wiedzy.

²⁰³ J. Auleytner, *Unijny program kształcenia dla Europy – gdzie jest Polska?*, w: *Polska w Europie jutra. Polityka europejska Polski w kontekście zmian międzynarodowych XXI wieku*, red. J. Niżnik z udziałem J. Barcza i J. Truszczyńskiego, Wydawnictwo Polska Akademia Nauk Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” oraz Team Europe przy wsparciu Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Warszawie, Warszawa 2021, s. 223 i dalsze.

²⁰⁴ Przygotowana i przeprowadzona zdalnie przez PAN w dniach 18–20 listopada 2021 roku.

W tej samej publikacji i podczas konferencji Małgorzata Burchard-Dziubińska omawia kierunki polityki klimatycznej Unii Europejskiej²⁰⁵. W szczególności rozwijane i bogato empirycznie dokumentowane są:

- system handlu uprawnieniami do emisji,
- rozwój zaangażowania Unii Europejskiej w ochronę klimatu – przełom we współpracy globalnej nastąpił w 2015 roku podczas Konferencji,
- czysta planeta dla wszystkich,
- Europejski Zielony Ład,
- pakiet „Gotowi na 55”.

Dnia 14 lipca 2021 roku Komisja Europejska przyjęła szereg wniosków legislacyjnych, określających, w jaki sposób zamierza osiągnąć neutralność klimatyczną UE do 2050 roku, w tym pośredni cel co najmniej 55% redukcji netto emisji gazów cieplarnianych do 2030 roku.

Autorka formułuje na koniec optymistyczny wniosek: *Zmiany strukturalne w gospodarce europejskiej oraz polityka wspierania odnawialnych źródeł energii i efektywności energetycznej już spowodowały uniezależnienie wzrostu gospodarczego od emisji gazów cieplarnianych i zużycia energii*. Prowadzone wcześniej w Katedrze Polityki Przemysłowej i Ekologicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie badania zintegrowanej emisyjności PKB w Polsce wskazują na wzrost tej emisyjności i zależność od liczby zatrudnionych oraz czasu pracy w gospodarce²⁰⁶. Zatem warto byłoby nadal prowadzić badania w tym zakresie.

W innym rozdziale tego samego opracowania twierdzi się: *Europejski Zielony Ład zakłada również, że przestawienie przemysłu na tory niskoemisyjne, zgodne z zasadami gospodarki cyrkularnej, zajmie w UE ok. 25 lat. Celem Europy jest m.in. obniżenie emisji towarzyszących produkcji stali, chemikaliów i cementu*²⁰⁷.

Prognozy pokazują – zdaniem Konrada Prandeckiego – duże ryzyko wystąpienia silnych negatywnych skutków zmiany klimatu. Ich spektrum jest bardzo szerokie – poczynając od destrukcji środowiska przyrodniczego, poprzez migracje i napięcia z tym związane, aż po konflikty o zasoby (głównie wodę pitną) i wojnę zmieniającą globalny układ sił lub rewolucję społeczną obalającą dotychczasowe struktury społeczne i relacje gospodarcze²⁰⁸.

²⁰⁵ M. Burchard-Dziubińska, *Kierunki polityki klimatycznej Unii Europejskiej*, w: *Polska w Europie jutra*, op. cit., s. 133 i dalsze.

²⁰⁶ K. Cięciak, *Skuteczność ekologiczna polityki energetycznej Unii Europejskiej w Polsce*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2013.

²⁰⁷ E. Bińczyk, *Unia Europejska w awangardzie adaptacji do zmian klimatu*, w: *Polska w Europie jutra*, op. cit., s. 133 i dalsze.

²⁰⁸ K. Prandecki, *Skutki zaniechań w realizacji polityki klimatycznej*, w: *Polska w Europie jutra*, op. cit., s. 158 i dalsze.

Cytowana już E. Bińczyk, odwołuje się do jednego z członków Klubu Rzymskiego oraz inwestora, Charla Klessnera, który wskazuje na strategiczne znaczenie dekarbonizacji i adaptacji do zmian klimatu, co wymaga bezwzględnie transformacji kluczowego sektora finansowego, który musi nauczyć się systemowo uwzględniać współczesne ryzyko środowiskowe i społeczne²⁰⁹. Koszty środowiskowe rozwoju nie mogą już dłużej być eksternalizowane w obrębie modeli ekonomicznych.

Wzmacnia to znaczenie omawianego w poprzednich rozdziałach Kompas zmian systemowych i zalecanych przez niego działań, zwłaszcza przedefiniowania dziesięciu podstawowych kategorii, a wśród nich finansów w kierunku tzw. finansowania zrównoważonego, z wykorzystaniem strategii ESG.

Zmian systemowych powinni się uczyć przedsiębiorcy, studenci, wykładowcy. Autorzy monografii – jako nauczyciele akademicki – podjęli próbę włączenia studentów do poznawania finansowania zrównoważonego i strategii ESG, poprzez skierowanie do nich ankiety ewaluacyjnej, działań określonych w dokumentach rządowych i eksperckich na rzecz rozwoju zrównoważonego. Studenci wyższej uczelni ekonomicznej (zawodowej) – studiów magisterskich, w ramach prowadzonych z nimi przedmiotów: Finanse rozwoju zrównoważonego oraz Finansowanie przedsiębiorstwa użyteczności publicznej – otrzymali ankietę opracowaną przez wykładowcę. Tych ankiet było kilka, w niniejszej monografii zamieszczamy wyniki i komentarze do ankiety dotyczącej dziesięciu zmian systemowych – tzw. Kompas Klubu Rzymskiego, omawianych już w rozdziałach I–II. W ankiecie zestawiono kierunki zmian systemowych (wcześniej omówione na wykładach) i poproszono studentów o subiektywną ocenę stopnia ich zrozumienia oraz subiektywną ocenę ich ważności dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej jako najbardziej wrażliwych wobec otoczenia społeczno-gospodarczego. Celem ankiety było sprawdzenie, na ile proponowane działania – zmiany systemowe – są zrozumiałe dla studentów studiów magisterskich i na ile szacują oni ich ważność dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej, o których się nie tylko uczą, ale są ich pracownikami lub/i usługobiorcami. Badanie to ma namiastkę metody burzy mózgów, przeprowadzonej na dużej grupie studentów w formie przyznanych punktów (0–10) i wpisania uwag wyjaśniających liczbę przyznanych punktów. Wyniki liczbowe przedstawiono w tabeli 7 i rysunku 2.

²⁰⁹ E. Bińczyk, *Unia Europejska w awangardzie adaptacji do zmian klimatu*, w: *Polska w Europie jutra*, op. cit., s. 130–131.

Tabela 7. Wyniki ewaluacji kierunków zmian systemowych przez studentów

Nr	Nazwa kierunku	Liczba ocen zro- zumienia kierunku zmian	Średnia ocena zrozumie- nia (0–10)	Odcytle- nie stan- dardowe ocen zro- zumienia kierunku	Liczba ocen ważności kierunku zmian dla pup	Średnia ocena ważności kierunku zmian dla pup (0–10)	Odcylenie standardowe ocen ważności kierunku dla pup
1	Nowa definicja dobrobytu: uwzględnienie sprawiedliwości społecznej dla prawdziwego dobrobytu	92	6,72	2,45	92	7,23	2,25
2	Prze definiowanie wykorzystania zasobów naturalnych: oddzielenie dobrobytu od wykorzystania zasobów naturalnych	90	6,30	2,28	90	6,58	2,36
3	Ponowne zdefiniowanie postępu: zaspokajanie potrzeb społecznych jako cel modelu opartego na ekosystemach gospodarczych	90	6,53	2,35	89	7,18	2,35
4	Ponowne definiowanie wskaźników: zaktualizowanie pomiaru wydajności	91	6,01	2,59	91	7,03	2,63
5	Nowa definicja konkurencyjności: cyfryzacja i inteligentny (mądry) dobrobyt istotą europejskiej konkurencyjności	89	6,65	2,28	89	7,51	2,22
6	Prze definiowanie zachet: wprowadzenie realności wartości kapitału społecznego i naturalnego	91	5,57	2,77	90	6,34	2,41
7	Nowa definicja konsumpcji – zużycia: od posiadania do używania	92	6,85	2,62	91	6,95	2,52
8	Prze definiowanie finansów: wszechstronne wspieranie procesu organizacyjnego w osiąganiu celów	90	6,92	2,46	90	7,78	2,01
9	Nowa definicja zarządzania: dzielenie się suwerennością i współpraca	91	7,21	2,10	91	7,53	2,28
10	Prze definiowanie przywództwa: porozumienie międzypokoleniowe liderów zmian systemowych	91	6,93	2,46	91	7,24	2,34
	Ogółem	907	6,57	2,48	904	7,14	2,37

Źródło: opracowanie własne ankiety oraz wyników ankiety z 13.11.2021.

Uzyskano ponad 900 ocen. Średni poziom zrozumienia istoty zmian systemowych oceniono na 6,57 punktu na 10 możliwych, przy niskim odchyleniu standardowym 2,48. Ważność zmian systemowych dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej oceniono średnio na 7,14, przy jeszcze niższym odchyleniu standardowym.

Najwyższy stopień zrozumienia uzyskała zmiana: *Nowa definicja zarządzania: dzielenie się suwerennością i współpraca* – 7,21, przy niskim odchyleniu standardowym, bo 2,10. Najwyżej oceniono ważność dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej: *Przedefiniowanie finansów – wszechstronne wspieranie procesu organizacyjnego w osiągnięciu celów* – 7,78, przy jeszcze niższym odchyleniu standardowym 2,01.

Najniżej oceniono stopień zrozumienia zmiany: *Przedefiniowanie zachęt: wprowadzenie realności wartości kapitału społecznego i naturalnego*, bo 5,57 przy odchyleniu standardowym 2,77. Najniżej oceniono poziom ważności dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej: *Przedefiniowanie zachęt: wprowadzenie realności wartości kapitału społecznego i naturalnego*, z punktacją 6,34 oraz odchyleniem 2,41.

Subiektywna ocena ważności zmian systemowych dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej jest relatywnie wyższa niż ocena poziomu zrozumienia zmian w ogóle. Warto dodać, że średnie wyniki ocen według obu kryteriów przekraczają 5 punktów. Pozwala to sądzić, że studenci traktują te zmiany systemowe poważnie, krytycznie i z uznaniem ich ważności dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej.

Rysunek 2 potwierdza zróżnicowany rozkład subiektywnych ocen stopnia zrozumienia poszczególnych kierunków zmian systemowych wobec ocen ważności tych zmian dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej. Pozornie lepsze zrozumienie zmian systemowych (kierunkowych) studenci łączą z niższą oceną ich ważności dla przedsiębiorstw. Warto dodać, że merytoryczna ocena zmian systemowych przeprowadzona przez autorkę ankiety (współautora niniejszej monografii) była znacznie niższa niż ocena dokonana przez studentów.

Podkreślamy, że była to subiektywna ocena studentów, ale rysunek 2 pozwala zauważyć interesujące, ważne dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej kierunki zmian systemowych: przedefiniowanie finansów (średnia ocen 7,78), nowa definicja zarządzania (7,53) oraz nowa definicja konkurencyjności (7,51).

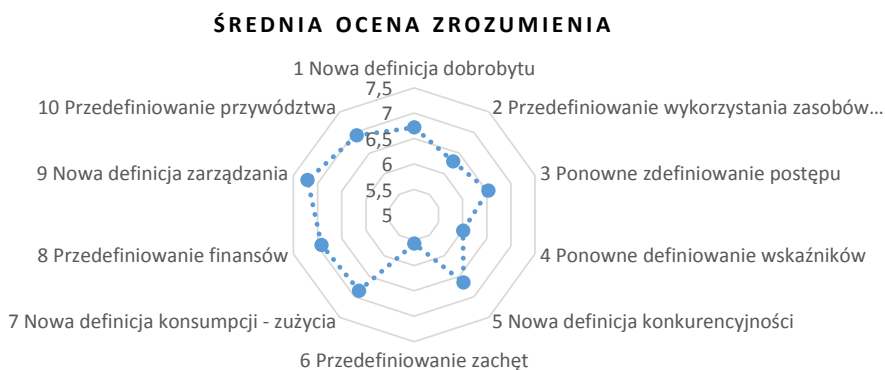
Głębsze poznawanie przez studentów (a także przez nauczycieli) działań zmian systemowych wydaje się konieczne i warunkuje ich wdrażanie do praktyki gospodarczej, w szczególności w zakresie inwestowania²¹⁰. Co

²¹⁰ Studenci wpisywali do ankiety także swoje uwagi dotyczące uzasadnienia przyznanych punktów. Ich opracowanie wymaga jeszcze czasu i wykracza poza objętość niniejszej monografii.

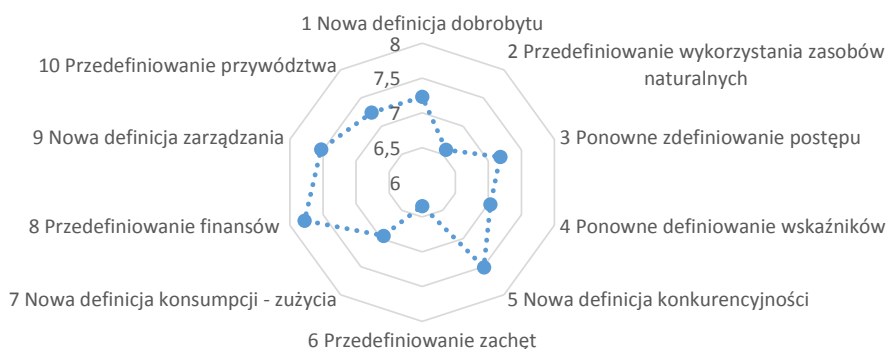
więcej, edukacja w tym obszarze nie powinna polegać tylko na wykładach, ale także – albo przede wszystkim – na aktywnym włączeniu się studentów w proces określania i zrozumienia działań na rzecz rozwoju zrównoważonego.

Prostota metody badawczej, a jednocześnie duża reprezentatywność badań pozwalają z dużą ostrożnością sformułować wniosek, iż programy działań na rzecz rozwoju zrównoważonego, zarówno rządowe, jak i eksperckie, w ocenie studentów są ważne dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej, ale wymagają ich konkretyzacji, poprawy spójności między sobą i znacznego uproszczenia opisów.

Rysunek 2. Rozkład wyników ewaluacji kierunków zmian systemowych przez studentów

ŚREDNIA OCENA WAŻNOŚCI KIERUNKU ZMIAN DLA PUP

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 7.

IV. Ekologizacja usług użyteczności publicznej na przykładzie lokalnego transportu zbiorowego

4.1. Istota i znaczenie usług użyteczności publicznej we współczesnej gospodarce

Jedno z podstawowych pytań w ekonomii dotyczy tego, kto powinien zajmować się produkcją określonych dóbr i usług. Poszukując odpowiedzi, należy się zastanowić, jakie dobra powinno produkować państwo. Znalezienie odpowiedzi na te kwestie wymaga zgłębienia problemu potrzeb ludzkich, zdefiniowanych jako pożądanie wartości użytkowych (dóbr i usług), wynikających z osiągniętego rozwoju gospodarczego i kulturowego ludzkości. Potrzeby ludzi charakteryzują się określonymi cechami; są takie, które mogą być zaspokajane tylko w sposób zbiorowy. Odbiorcą tego typu potrzeb jest określona zbiorowość (np. osoby będące mieszkańcami jednej gminy). Istnieje również wiele potrzeb indywidualnych, za których zaspokajanie odpowiada sektor publiczny – ze względu na ich znaczenie społeczne oraz rozwój ekonomiczno-cywilizacyjny państwa. Wśród tego rodzaju potrzeb można wymienić na przykład podstawowe potrzeby edukacyjne albo ochrony zdrowia. Jak powszechnie wiadomo, państwo zaopatruje obywateli w różnorodną gamę usług, co w teorii ekonomii utożsamia się z pojęciem usług publicznych²¹¹.

Usługi publiczne charakteryzują się specyficznymi cechami, powiązаныmi ściśle z pojęciem klasycznego dobra publicznego, tj.²¹²:

- określone postępowanie odnośnie do odpłatności za ich zaopatrywanie,
- brak wykluczenia z ich konsumpcji,
- narzucenie konsumpcji,
- ograniczenie wolności podejmowania wyboru,
- wykorzystywanie zazwyczaj mienia publicznego do ich wykonywania,
- użyteczność publiczna.

Ze względu na ostatnią z przedstawionych cech określających oryginalność usług publicznych wielu autorów uważa, że dobra i usługi publiczne

²¹¹ K. Wąsowicz, *Efektywność przedsiębiorstw użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018, s. 20–30.

²¹² K. Wąsowicz, S. Famielc, M. Chełkowski, *Gospodarka odpadami komunalnymi we współczesnych miastach*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018; M. Dylewski, B. Filipiak, *Usługi publiczne*, w: *Współczesna ekonomika usług*, red. S. Flejterski, A. Panasiuk, J. Perenc, G. Rosa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 456.

mają charakter użyteczności publicznej. Jednocześnie nadają temu pojęciu określone cechy²¹³:

- zaspokajanie podstawowych potrzeb, które są powszechnie odczuwalne;
- generowanie u odbiorców pozytywnych efektów zewnętrznych;
- powiązanie z obiektami obsługującymi określony teren, charakteryzującymi się trwałością i niepodzielnością techniczną;
- duża kapitałochłonność i udział kosztów stałych w prowadzonej działalności;
- niemożność określenia cen na poziomie rynkowym;
- realizowanie poprzez podmioty publiczne z wykorzystaniem majątku publicznego lub regulowanie przez stronę publiczną, gdy wykonawcą zadań publicznych są podmioty prywatne.

Z tych rozważań wyłania się pojęcie usługi użyteczności publicznej, którego definicja ekonomiczna praktycznie nie istnieje. Ścisłe powiązanie pojęcia usługi użyteczności publicznej z pojęciem usługi publicznej *sensu largo* jest najwłaściwszym sposobem określenia dorobku nauki ekonomii w tym obszarze.

Termin „użyteczność publiczna” powiązany jest z pojęciem usług infrastruktury technicznej. W zbiorze podmiotów prowadzących działalność gospodarczą występuje określona grupa, której prawidłowe działanie jest koniecznym warunkiem właściwego funkcjonowania zarówno całej gospodarki narodowej, jak i pojedynczych gospodarstw domowych. Ta sfera działalności gospodarczej korzysta z infrastruktury technicznej zwanej również gospodarczą, a tworzą ją m.in. przedsiębiorstwa transportu publicznego, oczyszczania miast, zaopatrujące w wodę, energię cieplną i elektryczną, gaz²¹⁴.

Swobodny dostęp do usług infrastruktury gospodarczej, których wolumen ulega ciągłej transformacji ze względu na rozwój cywilizacyjno-gospodarczy, jest podstawowym warunkiem właściwej egzystencji jednostki oraz prowadzenia działalności gospodarczej. Z tego względu władze publiczne decydują się na ingerencję szczególnie w te obszary, gdzie mechanizm rynkowy nie gwarantuje właściwej (oczekiwanej z punktu widzenia władzy publicznej reprezentującej obywateli) alokacji usług powszechnych – to właśnie są świadczenia użyteczności publicznej²¹⁵.

²¹³ K. Byjoch, S. Redel, *Prawo gospodarki komunalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 60.

²¹⁴ S. Piątek, *Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej*, „Państwo i Prawo”, 1981, nr 8, s. 92; M. Wolański, *Efektywność ekonomiczna demonopolizacji komunikacji miejskiej w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 19.

²¹⁵ K. Bobińska, *Zdefiniowanie pojęcia „usługi użyteczności publicznej”*, w: *Użyteczność publiczna w sektorach infrastruktury gospodarczej*, red. K. Bobińska, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2003, s. 12–13.

Zadania użyteczności publicznej należy identyfikować poprzez ich swoisty cel, jakim jest bieżące i nieprzerwane zaspokajanie zbiorowych potrzeb ludności poprzez specyficzne środki, w drodze świadczenia usług powszechnie dostępnych, charakteryzujących się nałożoną przez władzę ustawodawczą odpowiedzialnością administracji publicznej za ich dostarczanie²¹⁶.

Realizacja zadań o charakterze użyteczności publicznej – jak już wspomniano w rozdziale III – spoczywa na administracji publicznej. Szczególną rolę w zaspokajaniu potrzeb zbiorowych, dostarczaniu usług o charakterze użyteczności publicznej, odgrywa administracja samorządowa, czyli jednostki samorządu terytorialnego. Wiele spośród zadań ustawowych, będących w gestii poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, realizowanych na terenach zurbanizowanych ma charakter użyteczności publicznej – są to tzw. usługi wykonywane w ramach gospodarki komunalnej. Z terminem „gospodarka komunalna” wiąże się pojęcie dobra komunalnego. Dobra komunalne, które są rezultatem gospodarki komunalnej, to usługi świadczone w ramach wskazanych dziedzin, które charakteryzuje konieczność dostarczania w sposób niezawodny (w określonym czasie i przestrzeni) w wymiarze społecznym. Niedostarczanie tych dóbr lub zapewnianie dostaw w sposób nieodpowiedni pociąga za sobą istotne konsekwencje w życiu społecznym i gospodarczym, szczególnie na terenach zurbanizowanych²¹⁷.

Podstawową branżą komunalną jest lokalny transport zbiorowy. Działalność ludzka i gospodarcza związana jest z koniecznością przemieszczania osób, ładunków i informacji. Każdego dnia miliardy ludzi przemieszczają się, by móc zaspokoić podstawowe potrzeby związane z dowozem do pracy, szkoły, sklepu, urzędu, szpitala albo innego obiektu. Na obszarach zurbanizowanych wykorzystuje się w tym celu lokalny transport zbiorowy. Komunikacja miejska to istotny element we współczesnym, zurbanizowanym świecie, gdyż pozwala na skuteczne dotarcie mieszkańców danego miasta z jednego miejsca w drugie. Ma bezpośredni wpływ na jakość życia, w szczególności osób najsłabszych, które nie dysponują środkami na zakup własnego środka transportu lub ze względu na niepełnosprawność nie mogą z niego korzystać. Ponadto lokalny transport pasażerski, pozyskujący klientów, którzy posiadają i mogą korzystać z samochodu, przyczynia się do zmniejszenia hałasu, obniżenia poziomu emisji spalin, minimalizowania zatłoczenia dróg oraz liczby wypadków, generując dodatkowo pozytywne efekty zewnętrzne²¹⁸.

²¹⁶ K. Strzyczkowski, *Prawo gospodarcze publiczne*, wyd. 6, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2011, s. 333; K. Byjoch, S. Redel, *Prawo gospodarki komunalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 60; K. Bobińska, *Zdefiniowanie pojęcia „usługi użyteczności publicznej”*, op. cit., s. 27.

²¹⁷ K. Wąsowicz, *Efektywność przedsiębiorstw użyteczności publicznej*, op. cit., s. 30–39.

²¹⁸ J. Famielec, M. Kozuch, K. Wąsowicz, *Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej*, op. cit., s. 109–130.

Próba zdefiniowania transportu miejskiego (lokalnego) w oparciu o analizę wymienionych aktów prawnych²¹⁹, a także przywołanie ustawy o samorządzie gminnym²²⁰, w świetle przyjętej w tej monografii definicji, prowadzi do wniosku, że komunikacja miejska ma jedną z głównych cech usług użyteczności publicznej, to znaczy nałożoną przez władzę ustawodawczą odpowiedzialność na administrację publiczną za jej dostarczanie.

Z wyróżnionego obszaru wyłania się podstawowa usługa komunalna o charakterze użyteczności publicznej, która jest kluczowa dla prawidłowego rozwoju społeczno-gospodarczego w każdym mieście na świecie. Zwykle to sektor publiczny ponosi odpowiedzialność oraz wyznacza obszar świadczenia komunalnych usług użyteczności publicznej, ważąc na szali z jednej strony znaczenie tych usług dla społeczeństwa i właściwego funkcjonowania gospodarki, a z drugiej – rachunek ekonomiczny. W praktyce, uwzględniając formy organizacyjno-prawne świadczenia usług użyteczności publicznej (wyznaczane w oparciu o własność infrastruktury gospodarczej oraz sposób zarządzania nią), lokalna administracja publiczna wybiera lub kreuje podmioty odpowiedzialne za dostarczanie tych usług – komunalne przedsiębiorstwa użyteczności publicznej. W tym miejscu należy podkreślić, że stosowanie określenia „komunalny” nie odnosi się do własności tych przedsiębiorstw, lecz zgodnie z zaprezentowaną powyżej definicją dóbr komunalnych mianem przedsiębiorstw komunalnych określono podmioty dostarczające te dobra, pomijając rodzaj ich własności.

Choć problematyka form świadczenia usług użyteczności publicznej na poziomie gminnym jest dobrze rozpoznana, to jednak wiedza o przedsiębiorstwach komunalnych nie do końca. Przyczyna niewielkiego rozpowszechnienia problematyki przedsiębiorstw komunalnych wynika głównie z analiz tylko poszczególnych form własności podmiotu świadczącego usługi publiczne (prywatny kontra publiczny). Tymczasem współczesna rzeczywistość społeczno-gospodarcza wykazuje, że w aktualnych analizach istotne są również inne czynniki, wynikające z wyjątkowej roli i znaczenia tych przedsiębiorstw²²¹.

Przedsiębiorstwa komunalne można opisać następująco²²²:

²¹⁹ Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. o publicznym transporcie zbiorowym, Dz.U. 2011, nr 5, poz. 13, rozdz. 6. Finansowanie przewozów o charakterze użyteczności publicznej.

²²⁰ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 2001 nr 142, poz. 1591 z późn. zm., art. 7 ust. 1 pkt. 4; przywołany artykuł stanowi, że: *Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadanie własne obejmują sprawy: [...] lokalnego transportu zbiorowego.*

²²¹ K. Wąsowicz, S. Famielc, M. Chełkowski, *Municipal waste management in modern cities*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2020.

²²² T. Jedynak, K. Wąsowicz, *The Relationship between Efficiency and Quality of Municipally Owned Corporations: Evidence from Local Public Transport and Waste Management in Poland*, „Sustainability” 2021, No. 13 (17) 9804.

- zostały założone przez jednostkę samorządu terytorialnego (gminę), będącą jedynym założycielem i udziałowcem (akcjonariuszem) takiej osoby prawnej;
- zostały założone w celu realizacji określonych zadań publicznych; zadania te zostały określone w akcie kreującym;
- prowadzą swą działalność na mieniu publicznym (komunalnym);
- są zobowiązane posiadać regulamin świadczenia usług publicznych;
- są zobowiązane wypełniać szereg dodatkowych obowiązków niedoty-czących podmiotów prywatnych prowadzących ten sam rodzaj działal-ności (np. obowiązek stosowania przepisów ustawy Prawo zamówień publicznych);
- otrzymują do wykonywania zadania z zakresu gospodarki komunalnej, a w szczególności zadania o charakterze użyteczności publicznej, które stanowią zasadniczą część ich działalności; wydaje się, że możliwa jest także realizacja innych zadań spoczywających na jednostkach samorządu terytorialnego;
- mogą osiągać zyski, mogą również ponosić straty i być zagrożone ry-zykiem upadłości;
- świadczą jeden wybrany rodzaj usług użyteczności publicznej (z reguły są to transport, gospodarka odpadami komunalnymi lub dostawa wody i odprowadzanie ścieków), aczkolwiek w niektórych krajach (w tym w Polsce) mogą świadczyć jednocześnie wiele różnych usług publicz-nych.

Mając na uwadze powyższe charakterystyki, w tym opracowaniu ko-munalne przedsiębiorstwa użyteczności publicznej są definiowane jako pod-mioty²²³:

- świadczące określony rodzaj usług na rzecz społeczności lokalnych,
- funkcjonujące w oparciu o przepisy prawa prywatnego i posiadające odrębną osobowość prawną,
- osiągające przychody z tytułu opłat pobieranych od odbiorców ich usług lub umów ramowych zawieranych z jednostką samorządu terytorialnego na realizację określonych zadań.

W oparciu o przedstawione rozważania w tabeli 8 dokonano próby umiejscowienia przedsiębiorstw komunalnych w systemie świadczenia lo-kalnych usług użyteczności publicznej w zakresie transportu zbiorowego.

²²³ K. Wąsowicz, *Assessment of the Efficiency of Municipal Companies Based on Local Col-lective Transport*, „Kwartalnik Zarządzanie Publiczne”, 2018, nr 2/2018.

Tabela 8. Podstawowe modele organizacji świadczenia usług użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego w Europie

Model kontraktowania usług użyteczności publicznej		Charakterystyka modelu	Rola strony publicznej	Rola strony prywatnej	Przykładowe miejsce zastosowania
Zlecenie usług przewozowych w drodze tzw. bezpośredniego zawarcia umowy (powierzenie bezpośrednie)		Rynek zamknięty, który wyklucza bezpośrednią konkurencję. Przewozy wykonuje przewoźnik publiczny (możliwe są różne zasady współpracy pomiędzy nim a organizatorem przewozów)	Stanowienie taryfy, rozkładów jazdy i tras, prowadzenie samodzielnie działalności przewozowej lub poprzez podległe przedsiębiorstwa komunalne	-*	Paryż, Madryt, Praga, Budapeszt, Ateny
Konkurencja na rynku „on the road” (na trasie)		Deregulacja rynku, zniesiona możliwość przyznawania wyłącznych praw na świadczenie usług w sektorze autobusowego transportu publicznego (przykład rynku otwartego)	Zlecenie i dotowanie przewozów nierentownych, lecz potrzebnych społecznie	Prowadzenie przewozów, tworzenie rozkładów jazdy i tras, posiadanie własnej taryfy	Wielka Brytania (poza Londynem)
Konkurencja o rynek „off the road” (o trasę)	cała sieć	Postępowanie przetargowe w ramach tzw. konkurencji regulowanej, gdzie prawo wyłączności nadawane jest na czas określony po przeprowadzeniu niezbędnego przetargu	Określenie podstawowego kształtu oferty taryfowej i przewozowej, wybór przewoźnika prywatnego, kontraktowanie usług	Prowadzenie działalności przewozowej, czynności zarządcze	Miasta we Francji (poza regionem paryskim), mniejsze miasta w Finlandii, Szwecji
	wybrane linie		Stanowienie taryfy, rozkładów jazdy, stymulowanie konkurencji pomiędzy przewoźnikami	Prowadzenie działalności przewozowej	Londyn, Helsinki, Kopenhaga, Sztokholm, Porto

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Wąsowicz, *Efektywność przedsiębiorstw użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018, s. 103–104.

4.2. Ekoinnowacyjne rozwiązania stosowane w przedsiębiorstwach świadczących usługi użyteczności publicznej z branży komunikacji miejskiej

Rozwój obszarów zurbanizowanych jest ściśle powiązany ze zwiększającym się zapotrzebowaniem na różne lokalne usługi, co powoduje ciągle rozbudowywanie infrastruktury miejskiej. Jednocześnie ten rozwój to również podstawowy czynnik wpływający na pogarszanie stanu środowiska naturalnego, a przez to obniżenie jakości życia mieszkańców miasta. Ta dychotomia występująca we współczesnym rozwoju przestrzeni miejskiej podkreśla znaczenie stosowania urządzeń gospodarki komunalnej. Aktualnie podstawowym problemem aglomeracji miejskich w Polsce jest zanieczyszczenie powietrza – negatywną rolę odgrywają substancje powstające przy spalaniu paliw w silnikach spalinowych, takie jak pyły zawieszane, sadza i tlenki azotu²²⁴.

Z badań przeprowadzonych w krajach wysokorozwiniętych wynika, że motoryzacja przyczynia się do powstawania około 60% ogólnej emisji tlenku węgla oraz tlenków azotu, 50% węglowodorów i 15% cząsteczek stałych. W Polsce około 40% emisji to zanieczyszczenia z transportu. Dane statystyczne nie oddają jednak faktycznej skali zagrożeń, gdyż nie uwzględniają stopnia koncentracji transportu w sąsiedztwie ludzkich siedzib, warunków geograficznych i klimatycznych oraz organizacji ruchu kołowego. Stąd też w rejonie dużych aglomeracji komunikacja emituje nawet do 80% zanieczyszczeń, powodując lokalne wielokrotne przekroczenia poziomu bezpieczeństwa dla tych zanieczyszczeń. Jednym z najbardziej niebezpiecznych zjawisk, będących wynikiem emisji spalin motoryzacyjnych, jest powstanie tzw. smogu atmosferycznego przy dużej wilgotności powietrza.

Z badań przeprowadzonych w krajach Unii Europejskiej wynika, iż udział autobusów w zanieczyszczeniu powietrza atmosferycznego w miastach wynosi zaledwie 0,5–1%²²⁵. Autobus przewożący średnio 100 pasażerów emituje mniej węglowodorów i tlenków węgla, zużywa mniej energii niż wyposażony w katalizator spalin samochód osobowy przewożący średnio 1,4 pasażera. Dane pokazują, że transport pochłania aż 67% paliw płynnych, przy czym – co warto podkreślić – komunikacja autobusowa jest co najmniej 3 razy mniej energochłonna niż komunikacja samochodowa i emituje jednocześnie przeszło 100 razy mniej zanieczyszczeń²²⁶.

²²⁴ J. Filipowicz, P. Filipowicz, K. Zaprawa, *Emisja zanieczyszczeń spalinowych przez autobusy komunikacji miejskiej*, „Autobusy: Technika, Eksploatacja, Systemy Transportowe”, 2017, R. 18, nr 9, s. 52–55.

²²⁵ <https://deutschland-bleibt-mobil.de> (27.10.2021).

²²⁶ J. Burniewicz, *Sektor samochodowy Unii Europejskiej*, Wydawnictwo WKiŁ, Warszawa 2005, s. 95.

W godzinach szczytu komunikacyjnego na ulice dużego polskiego miasta wyjeżdża średnio 500 autobusów. W jednym takim autobusie liczba przewożonych pasażerów wynosi średnio 112 osób. Uwzględniając zatem średnie obciążenie poruszających się po mieście samochodów, wynoszące 1,4 pasażera, jeden autobus eliminuje z ruchu miejskiego 80 samochodów osobowych (rysunek 3). Konsekwencją tego jest nie tylko zmniejszenie zanieczyszczeń emitowanych do powietrza z źródeł transportowych, ale również zmniejszenie zjawiska kongestii, czyli zatłoczenia ulic. Innym istotnym problemem środowiskowym jest hałas drogowy.

Zmiany mające na celu uatrakcyjnienie transportu miejskiego są niezbędne dla zwiększenia jakości i komfortu życia w dużych miastach oraz zmniejszenia negatywnych skutków dla środowiska. Polityka unijna propaguje ograniczenie komunikacji samochodowej indywidualnej na rzecz nowoczesnej i wygodnej zbiorowej komunikacji miejskiej²²⁷. Wszystkie tego typu działania tworzą koncepcję zrównoważonego transportu. Termin ten oznacza wysoką jakość lokalnego transportu zbiorowego, równocześnie powiązaną z poszanowaniem środowiska przyrodniczego oraz stosowaniem nowoczesnych technologii smart mobility.

Rysunek 3. Terenochłonność transportu prywatnego

Źródło: K. Wąsowicz, *Ekologizacja lokalnego transportu zbiorowego w: Ekologizacja gospodarki*, red. M. Kożuch, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015, na podstawie www.agencjagazeta.pl – Dział Foto Gazety Wyborczej.

Smart mobility polega na zastosowaniu nowoczesnych technologii do poruszania się w mieście. W koncepcji tej przeobrażeniu podlega świadczenie usług lokalnego transportu zbiorowego. Powszechnie wykorzystywane

²²⁷ R. Korneć, *System transportu miejskiego wobec zrównoważonego rozwoju*, „Studia Miejskie”, 2018, nr 30, s. 71–84.

jest projektowanie i modelowanie sieci komunikacyjnych, symulacji ruchu pojazdów w sieci.

Różne systemy informatyczne w sposób zintegrowany tworzą usługi polegające na:

- wskazywaniu odpowiednich środków transportu (np. aplikacje mobilne określają sposób przejazdu komunikacją miejską),
- wyznaczaniu podróży (np. zintegrowany system transportu z wykorzystaniem mobilnej aplikacji przeznaczonej dla pasażerów, kierowców i rowerzystów, dającej możliwość planowania trasy przejazdu),
- pobieraniu stosownych opłat (np. system opłat za przejazd lub postój, oparty na biletomatach, parkometrach mobilnych, e-biletach, płatnościach bezgotówkowych).

Inteligentny transport zakłada maksymalizację wykorzystania infrastruktury oraz przewidywalność wyborów pasażerów. W obszarze tej koncepcji powstała usługa wykazująca cechy usługi użyteczności publicznej – krótkoterminowe wypożyczanie samochodów na zasadzie car-sharing, prowadzone przez władze miejskie, operatorów kolei oraz komunikacji miejskiej, a także inne instytucje na zasadzie non-profit. W efekcie 1 samochód w systemie car-sharing zastępuje ok. 4–10 pojazdów prywatnych, pozwalając tym samym na zmniejszenie zjawiska kongestii czy zapotrzebowania na miejsca parkingowe w zatłoczonych aglomeracjach²²⁸.

Powstałe na przestrzeni minionej dekady dobra związane z mobilnością to te służące do planowania podróży przy użyciu zintegrowanych aplikacji (np. aplikacja dla pasażerów integrująca kolej, metro, tramwaj, autobus, dodatkowo połączona z usługami car-sharing, rowery publiczne czy autobusy na telefon), które samoczynnie mogą wybierać i rozliczać takie usługi jak wypożyczanie samochodów czy rowerów, transport zbiorowy. Być może w niedalekiej przyszłości usługi transportowe będą zapewniane przy użyciu pojazdów autonomicznych. Coraz powszechniejsza staje się analityka podróży dla pasażerów, automatycznie monitorująca informacje o czasie podróży, ewentualnych zagrożeniach. Przyjmując te nowoczesne rozwiązania i stosując liczne preferencje dla komunikacji miejskiej, ruchu pieszego oraz rowerów, dochodzi do ograniczenia ruchu ulicznego oraz poprawy jakości lub zmniejszenia uciążliwości warunków życia w miastach²²⁹.

²²⁸ M. Krzak, *Carsharing jako element koncepcji „zielonego miasta” na przykładzie Wrocławia i wybranych polskich miast*, „Rynek–Społeczeństwo–Kultura”, 2018, nr 4 (30), s. 48–52, <http://kwartalnikrsk.pl/assets/rsk-4-2018-krzak-carsharing-jako-element-koncepcji-zielonego-miasta.pdf>.

²²⁹ M. Wolański, *Wykorzystanie megatrendów do analizy rozwoju mobilności pasażerskiej*, w: *Megatrendy i ich wpływ na rozwój sektorów infrastrukturalnych*, red. J. Gajewski, W. Paprocki, J. Pieriegud, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową – Gdańska Akademia Bankowa, Gdańsk 2015, s. 82–94.

Zaawansowane usługi sieciowe umożliwiają optymalizację użycia infrastruktury miejskiej. Powszechnie wykorzystywane są inteligentne systemy sterowania ruchem, wystawiania priorytetów na skrzyżowaniach dla pojazdów uprzywilejowanych lub komunikacji miejskiej (np. system BRT – szybki transport autobusowy), monitorowania wolnych miejsc parkingowych, sterowania oświetleniem publicznym. Systemy monitoringu mogą również identyfikować akty wandalizmu lub przestępstwa. Standard Near Field Communication (NFC) to wykorzystanie telefonu komórkowego działającego jak karta elektroniczna (np. otwiera bramki, szlabany, identyfikuje właściciela itp.). Powstają wielofunkcyjne dworce, przystanki lokalnego transportu zbiorowego, punkty ładowania pojazdów elektrycznych, zintegrowane z otoczeniem, które oprócz dostarczania aktualnych informacji o ruchu drogowym umożliwiają wykonywanie codziennych czynności, takich jak opłacanie rachunków czy wysyłanie i odbieranie paczek.

Reasumując, nowoczesny lokalny transport zbiorowy, wpisujący się w działania na rzecz ekologizacji gospodarki, to taki, który spełnia normy emisji zanieczyszczeń oraz hałasu, zaspokaja potrzeby mobilności mieszkańców, maksymalnie ogranicza ingerencje w środowisko przyrodnicze, jest komfortowy, poprawia jakość życia w mieście i jest przystępny finansowo. Dlatego tak ważne jest wykorzystywanie w transporcie miejskim odnawialnych źródeł energii, zakup nowoczesnego i zarazem ekologicznego taboru, rozwój transportu szynowego (metro, tramwaj, szybka kolej aglomeracyjna), a także stosowanie innowacyjnych rozwiązań w zakresie infrastruktury²³⁰. Po wstąpieniu do krajów wspólnoty europejskiej Polska zyskała możliwość finansowania polityki zrównoważonego rozwoju z funduszy unijnych. W latach 2014–2020 pozyskano ok. 2,4 mld euro na rozwój ekologicznego i niskoemisyjnego transportu zbiorowego, 3 mld euro na budowę infrastruktury drogowej i ok. 5 mld euro na szybką kolej miejską²³¹.

Oprócz rozwiązań systemowych dla branży również w samych przedsiębiorstwach użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego postępuje ekologizacja, wzmaga się trend polegający na wdrażaniu koncepcji zrównoważonego rozwoju, łączącej postęp gospodarczy z poszanowaniem środowiska przyrodniczego. Istnieje silny imperatyw zmniejszenia negatywnego oddziaływania na środowisko poprzez eliminowanie różnych negatywnych

²³⁰ A. Fajczak-Kowalska, P. Rudowska, P. Ziemiński, *Zrównoważony transport publiczny jako podstawa logistyki miejskiej przyjaznej społeczeństwu*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii”, 2017, nr 1 (46), s. 27–43, za: K. Janczarska-Bergel, *Proecological Solutions in Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne S.A. in Krakow (Poland)*, „Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society”, 2020, nr 34 (1), s. 124–138.

²³¹ U. Motowidlak, *Rola transportu miejskiego w realizacji celów gospodarki niskoemisyjnej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2015, nr 249, s. 172–184.

czynników poprzez m.in. ograniczanie emisji zanieczyszczeń emitowanych do atmosfery, zmniejszanie hałasu, segregację i odzysk odpadów czy nawet edukację proekologiczną pracowników. Podążając za dużymi międzynarodowymi przedsiębiorstwami, w branży komunalnej coraz śmielej pojawiają się decyzje indywidualnych przedsiębiorstw o przystąpieniu do inicjatywy na rzecz zrównoważonego rozwoju. Tym samym podejmowane jest zobowiązanie do przyjęcia i przestrzegania zasad ochrony środowiska, realizacji inicjatyw mających na celu promowanie postaw proekologicznych, stosowania technologii przyjaznych środowisku. W przypadku transportu publicznego na pierwszy plan wystawiane są następujące priorytety: ograniczenie zużycia energii, zmniejszenie emisji zanieczyszczeń i hałasu, odzyskiwanie odpadów oraz oferowanie rozwiązań w sposobie świadczenia usług z poszanowaniem otoczenia przyrodniczego.

Strategie przedsiębiorstw komunalnych wynikają z uznania szeregu odpowiedzialności i nałożenia na swoje działania odpowiedzialności ekologicznej, która wymusza stosowanie wewnętrznego systemu zarządzania środowiskowego, przyjęcie dobrowolnych samoregulacji, organizowanie szkoleń podnoszących świadomość ekologiczną oraz wykorzystywanie analiz do porównywania stosowanych mechanizmów optymalizacji w zakresie wskazanych rozwiązań.

Ekologizacja działalności wynika nie tylko ze stosowania aktualnie modnych koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu implementowanych do branży komunalnej, ale przede wszystkim z uznania wyjątkowej roli i znaczenia przedsiębiorstw użyteczności publicznej na terenach zurbanizowanych oraz publicznego pochodzenia kapitału właścicielskiego. Swoje działania przedsiębiorstwa komunikacji miejskiej analizują w długoterminowej perspektywie, z wykorzystaniem kryteriów ekonomicznych i społecznych, a nie tylko zysku finansowego. To pozwala na stosowanie eko-innowacyjnych technologii, szkolenie pracowników, uwrażliwianie otoczenia, przystępowanie do różnych inicjatyw i programów wspierających zmniejszenie problemu zanieczyszczenia środowiska czy zmniejszenie efektu cieplarnianego oraz energochłonności generowanej przez transport zbiorowy. W tym opracowaniu za eko-innowację w transporcie lokalnym uznano każdą innowację, która prowadzi do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju przez ograniczenie negatywnego oddziaływania działalności przedsiębiorstw komunikacji miejskiej na środowisko i zapewnienie większej skuteczności i odpowiedzialności w zakresie korzystania z zasobów naturalnych przez analizowane podmioty.

Ostatnie kilkadziesiąt lat to okres dynamicznego rozwoju nowoczesnych proekologicznych technologii, które znajdują powszechne wykorzystanie w sferze usług użyteczności publicznej; następują istotne zmiany – modyfikacje, przeobrażanie, powstawanie nowych sposobów oraz form dostarczania

i świadczenia tych specyficznych usług. Zmiany wywołane upowszechnianiem ekologicznych technologii są szczególnie widoczne właśnie w lokalnym transporcie zbiorowym. W tabeli 9 zaprezentowano zbiór nowoczesnych proekologicznych rozwiązań powszechnie wykorzystywanych w komunikacji miejskiej na obszarach zurbanizowanych.

Tabela 9. Ekoinnowacyjne rozwiązania w obszarze świadczenia usług użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego we współczesnych miastach

Wpływ proekologiczny	Lp.	Ekoinnowacyjne rozwiązania stosowane w lokalnym transporcie zbiorowym
Zmniejszanie emisji zanieczyszczeń, hałasu i kongestii	1.	System projektowania i modelowania optymalizacji przejazdu, polegający na planowaniu trasy pojazdów, aby przebyły on drogę w sposób ergonomiczny, zmniejszając tym samym emisję CO ₂ : – sieci komunikacyjnych (planowania rozkładów jazdy) – automatycznego generowania kursów – zadań dla pojazdów i kierowców – symulacji ruchu pojazdów w sieci – analityki kosztów operacyjnych systemu transportowego
	2.	Inteligentny system sterowania ruchem, aby ograniczyć negatywny wpływ na środowisko
	3.	System ustawiania priorytetów na skrzyżowaniach dla pojazdów komunikacji miejskiej w celu zwiększanie ich atrakcyjności
	4.	System BRT (szybki transport autobusowy)
	5.	System zliczania potoków pasażerskich
	6.	Zintegrowany system transportu z wykorzystaniem mobilnej aplikacji przeznaczonej dla pasażerów, kierowców i rowerzystów, dającej możliwość podejmowania świadomych decyzji i lepszego planowania trasy przejazdu
	7.	System dla pasażerów integrujący kolej, metro, tramwaj, autobus, dodatkowo połączony z usługami takimi jak car-sharing, rowery publiczne czy autobusy na telefon
	8.	Autobusy elektryczne
	9.	System indukcyjnego doładowania autobusów elektrycznych PRIMOVE w normalnym ruchu pasażerskim
	10.	Wielofunkcyjne przystanki lokalnego transportu zbiorowego, zintegrowane z otoczeniem (inteligentne przystanki, które oprócz dostarczania aktualnych informacji o ruchu drogowym umożliwiają także pasażerom wykonywanie codziennych czynności, takich jak opłacanie rachunków, wysyłanie paczek czy doładowywanie komórki)
	11.	Multimodalne przystanki
	12.	Platforma integracyjna systemów: rozkładowych, biletowych, informacji pasażerskiej, kontroli i sterowania ruchem, zarządzania flotą pojazdów i innych
	13.	Autobusy z napędem wodorowym
	14.	Otwarte protokoły i transfer danych do krajowych systemów nawigacyjnych (integracja systemów mobilnych danych pochodzących od różnych przewoźników), które mogą być czytane przez typowe, ogólnodostępne urządzenia i aplikacje GPS

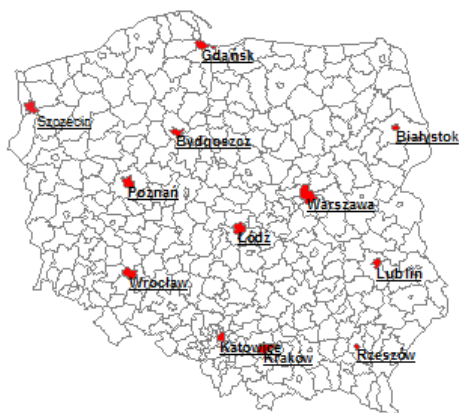
Zwiększenie efektywności operacyjnej (zmniejszenie zużycia materiałów, zwiększenie odzysku itp.) oraz pobudzanie świadomości społeczno-ekologicznej	15.	Kompleksowa platforma usług „one-stop-shop”, zawierająca w jednym miejscu pełną informację o dostępnych usługach przewozowych i płatnościach
	16.	System informacji wizualnej i głosowej wewnątrz pojazdu
	17.	System przystankowej informacji pasażerskiej w czasie rzeczywistym
	18.	Aplikacje mobilne do określenia warunków i sposobu przejazdu komunikacją miejską
	19.	Aplikacje mobilne do kupowania biletów
	20.	Standard Near Field Communication (NFC) – telefon komórkowy działający jak karta elektroniczna (np. otwiera bramki, identyfikuje właściciela, nawet jeśli bateria jest rozładowana itp.)
	21.	Aplikacje mobilne informujące w czasie rzeczywistym o pojeździe
	22.	Systemy bezpieczeństwa, obejmujące zarówno systemy wspomagania prowadzenia pojazdu (system ostrzegania o kolizji), jak i systemy monitoringu i powiadamiania służb interwencyjnych
	23.	System monitoringu video (obejmujący zasięgiem wszystkie wydarzenia, które mogą zaistnieć wewnątrz i na zewnątrz pojazdu)
	24.	Nowoczesne zintegrowane systemy biletowe (oparte na biletomatach mobilnych, e-biletach, płatnościach bezgotówkowych)
	25.	Informacje dla pasażerów w Internecie (dynamiczne strony www)
	26.	Mobilna komunikacja z kierowcami i nowe narzędzia zarządzania personelem
	27.	Centra operacyjne w systemach inteligentnej mobilności
	28.	Autonomiczne pojazdy
	29.	System zarządzania zajezdnią (zautomatyzowane linie OC i ustawianie pojazdów szynowych)
	30.	Nowoczesne komponenty charakteryzujące się zmniejszoną pracochłonnością oraz zwiększoną trwałością i wydłużonymi przebiegami międzyobsługowymi, wyposażone w inteligentne sterowniki dostosowujące ich parametry pracy do warunków występujących w danej sieci komunikacyjnej i umożliwiające zobrazowanie wszystkich zdarzeń eksploatacyjnych występujących w toku całego cyklu życia komponentu (np. optymalizacja procesu kierowania pojazdów do obsługi, z uwzględnieniem żądania wykonania napraw o niewielkim zakresie)
	31.	Zintegrowane systemy wspomagające zarządzanie w gminnym przedsiębiorstwie lokalnego transportu zbiorowego (rozwiązania informatyczne klasy Business Intelligence)
	32.	Big Data w badaniu popytu i podaży w transporcie miejskim
	33.	Otwarte struktury danych w systemie zarządzania komunikacją miejską w czasie rzeczywistym z wykorzystaniem technologii chmur danych
	34.	Interaktywny dialog przy użyciu mediów społecznościowych i aplikacji firm trzecich
	35.	System transportowy dostosowany do potrzeb osób o ograniczonej sprawności ruchowej i innej niepełnosprawności
	36.	Marketing do tworzenia wartości dodanej dla klienta i środowiska – usługa transportowa jako produkt „lifestylowy”

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Wąsowicz, M. Kozuch, K. Rosiek, *Local Public Goods and Public Utility Services in Municipalities (Urbanized Areas)*, w: *Public Goods and the Fourth Industrial Revolution – Inclusive Models of Finance, Distribution and Production*, red. M. Płonka, Routledge, London–New York 2021.

4.3. Ocena wpływu zastosowania proekologicznych rozwiązań w przedsiębiorstwach użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego na jakość świadczonych usług

Wskazane w tabeli 9 ekoinnovacyjne rozwiązania stosowane w świadczeniu usług użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego wykorzystano do opracowania ankiety, którą skierowano do 12 największych polskich miast w celu weryfikacji wykorzystania tych rozwiązań w obszarze świadczenia usług komunikacji miejskiej. Były to: Warszawa, Kraków, Poznań, Łódź, Gdańsk, Wrocław, Katowice, Lublin, Bydgoszcz, Szczecin, Białystok i Rzeszów (rysunek 4).

Rysunek 4. Miasta objęte badaniem

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie wskazania wykorzystywanych lub planowanych do zastosowania proekologicznych technologii (wyróżnionych w tabeli 9) wyznaczono wartości zsumowanej liczby wskazań przez poszczególne miasta, według kryterium – wartość 2 dla technologii już wykorzystywanych, wartość 1 dla technologii planowanych w ciągu najbliższych dwóch lat oraz wartość 0 dla technologii niewykorzystywanych i nieplanowanych. W ten sposób utworzono ranking stosowania ekoinnovacyjnych technologii w wybranych miastach w branży komunikacji miejskiej (rysunek 5), w którym wyższa liczba uzyskanych punktów oznaczała wyższą pozycję.

Rysunek 5. Ranking stosowania proekologicznych rozwiązań w lokalnym transporcie zbiorowym w badanych miastach w 2022 roku

Źródło: opracowanie własne.

Funkcjonowanie lokalnego transportu zbiorowego w mieście ma powodować poprawę jakości życia lokalnej społeczności, co wymaga uwzględniania kryteriów jakościowych, które zapewniają lepsze i pełniejsze zaspokajanie potrzeb. Wobec tego identyfikacja sposobu form dostarczania usług użyteczności publicznej powinna odbywać się poprzez analizę spełnienia oczekiwań mieszkańców w kontekście właściwości poświadczonych przez użytkowników wskazanych usług. Traktowanie pojęcia jakości usług w komunikacji miejskiej jako zbioru cech opisujących tę jakość z punktu widzenia klienta jest punktem wyjścia do ich określenia. Odzwierciedlają one preferencje zgłaszane przez mieszkańców wobec komunikacji miejskiej. Mając na uwadze warunki stawiane transportowi zbiorowemu na obszarach zurbanizowanych w krajach Unii Europejskiej oraz kryteria, jakie pojawiają się w europejskich normach o jakości usług transportowych, w tym opracowaniu stworzono zestaw cech dotyczących jakości komunikacji miejskiej w mieście (tabela 10).

Tabela 10. Standardy społeczne określające jakość lokalnego transportu zbiorowego w mieście

Lp.	Cechy określające jakość lokalnego transportu zbiorowego w mieście
1.	Dostępność sieci komunikacyjnej
2.	Częstotliwość kursowania
3.	Punktualność kursowania
4.	Bezpieczeństwo podróży
5.	Pewność odbycia podróży
6.	Prędkość i bezpośredniość podróży
7.	Wysokość opłaty za przejazd
8.	Wygoda podróżowania
9.	Informacje o ofercie przewozowej
10.	Wykorzystanie nowoczesnych proekologicznych technologii

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Wąsowicz, *Efektywność przedsiębiorstw użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018.

W celu pomiaru jakości świadczenia usług komunalnych z punktu widzenia konsumenta opracowano autorski kwestionariusz badawczy, który zawierał zestaw pytań dotyczących wyróżnionych standardów świadczenia tych usług. Badania przeprowadzono metodą CAWI na próbie 1350 mieszkańców miast zaznaczonych na mapie (rysunek 2). Kompletnych odpowiedzi udzieliło 1221 osób (tabela 11). Badania zrealizowano od czerwca do października 2022 roku.

Tabela 11. Liczebność próby badawczej

Lp.	Miasto	Liczba badanych	Lp.	Miasto	Liczba badanych
1.	Warszawa	140	7.	Katowice	101
2.	Kraków	140	8.	Lublin	101
3.	Poznań	130	9.	Bydgoszcz	100
4.	Łódź	102	10.	Białystok	100
5.	Gdańsk	103	11.	Rzeszów	100
6.	Wrocław	104	-	RAZEM	1221

Źródło: opracowanie własne.

Pełna ankieta składała się z 20 szczegółowych pytań dotyczących jakości usług komunalnych w analizowanej branży (było więcej niż jedno pytanie dotyczące niektórych cech). Aby zwiększyć trafność badań ankietowych, stosowana w podobnych badaniach metoda bezpośrednia (ogólne pytanie o ocenę jakości danego rodzaju usługi) została uzupełniona metodą pośrednią. W ramach tej metody respondenci zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi

na szczegółowe pytania dotyczące każdego z wymiarów jakości świadczenia usług lokalnego transportu zbiorowego wskazanych w tabeli 10. Respondenci odpowiadali na każde pytanie w 5-stopniowej skali Likerta (1 to ocena najgorsza, a 5 – najlepsza). Aby uzyskać trafność konstrukcyjną kwestionariusza badawczego, przyjęto wieloetapową procedurę jego tworzenia. Procedura ta składała się z pięciu kroków:

1. przygotowanie wstępnej wersji kwestionariusza na podstawie badań literaturowych i doświadczenia badawczego autorów;
2. konsultacje treści pytania z naukowcami specjalizującymi się w badaniach w tej dziedzinie, a także kadrą kierowniczą przedsiębiorstw lokalnego transportu zbiorowego;
3. opracowanie elektronicznego kwestionariusza;
4. badania pilotażowe przeprowadzone na nielosowej próbie osób z grup o zróżnicowanym profilu demograficznym; celem pilotażu było przetestowanie kwestionariusza badawczego, a w szczególności sprawdzono zrozumiałość pytań i trafność proponowanych odpowiedzi;
5. opracowanie ostatecznej wersji kwestionariusza badawczego.

Dodatkowo w celu weryfikacji rzetelności kwestionariusza obliczono współczynnik alfa Cronbacha²³²:

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^k s_i^2}{s_c^2} \right) \quad (1)$$

gdzie:

α – Alfa Cronbacha

k – liczba pozycji testowych

s_c^2 – wariancja całkowita wyników ogólnych testu

s_i^2 – wariancja pozycji testowych.

W przypadku pytań o jakość lokalnego transportu zbiorowego wynik wyniósł 0,897, co oznacza spójność wewnętrzną przeprowadzonych badań i prawidłową rzetelność skali. W kolejnym etapie badania wyznaczono średnie oceny satysfakcji konsumentów dla każdego wymiaru oraz zagregowaną średnią ocen jakości analizowanego lokalnego transportu zbiorowego. Następnie wartości te stały się podstawą do dalszych analiz. Do oceny mierników jakości dla systemów świadczenia usług komunalnych w branży lokalnego transportu zbiorowego w poszczególnych miastach wykorzystano wielokryterialny ran-

²³² L.J. Cronbach, *Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests*, „Psychometrika”, 1951, No. 16, s. 297–334.

king²³³. Aby utworzyć ranking miast charakteryzowanych wielokryterialnie, zastosowano zmienną syntetyczną, której konstrukcję oparto na unitaryzacji zerowanej (MUZ). Metoda MUZ wymaga kilku etapów. W pierwszym etapie zmienne diagnostyczne X_j dzielone są na stymulanty, destymulanty i nominanty, po czym następuje ich normalizacja do zmiennych Z_j . Dla stymulant i destymulant formuły normalizujące mają postać odpowiednio (2) i (3):

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}}, \quad X_j \in S, \quad (2)$$

$$z_{ij} = \frac{\max_i x_{ij} - x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}}, \quad X_j \in D \quad (3)$$

W przypadku nominanty, gdy znany jest przedział wartości nominalnych $\langle b_{1j}; b_{2j} \rangle$, formuła normalizująca ma postać:

$$z_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{b_{1j} - \min_i x_{ij}}, & \text{gdy } x_{ij} < b_{1j} \\ 1 & \text{gdy } x_{ij} \in [b_{1j}; b_{2j}] \\ \frac{x_{ij} - \max_i x_{ij}}{b_{2j} - \max_i x_{ij}} & \text{gdy } x_{ij} > b_{2j} \end{cases}, \quad X_j \in N \quad (4)$$

W kolejnym etapie metody MUZ następuje agregacja zmiennych znormalizowanych, np. za pomocą średniej arytmetycznej:

$$Q_i = \frac{1}{k} \sum_{j=1}^k z_{ij} \quad (5)$$

Wartości zmiennej syntetycznej Q_i są unormowane w przedziale $[0, 1]$ i pozwalają na ich uporządkowanie według natężenia badanego zjawiska. Im wyższą wartość zmiennej Q_i osiąga obiekt (bliższą 1), tym wyższą lokatę zajmuje on w rankingu badanych obiektów (i na odwrót).

²³³ A. Młodak, *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*, Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2006, s. 117; K. Kukuła, *Metoda unitaryzacji zerowanej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2000, s. 177.

W obszarze jakości lokalnego transportu zbiorowego osiem z dziesięciu cech (prezentowanych w tabeli 10) ma charakter stymulant, jedna ma cechę destymulanty i jedna nominanty. Do cech, których wartość im niższa, tym lepsza ocena funkcjonowania lokalnego transportu zbiorowego, zaliczono wysokość opłat. Nominanty (maksymalna jakość, jeśli wartości znajdują się w określonym zbiorze) to odsetek respondentów korzystających z nowoczesnych proekologicznych technologii. Mając na uwadze naturalne ograniczenia w tej materii wśród osób starszych, przyjęto, że optymalny przedział dla wskazanej cechy wynosi od 30% do 70%. Wynik rankingu oceny jakości lokalnego transportu zbiorowego utworzonego metodą MUZ w 2020 roku zawiera tabela 12.

Tabela 12. Ranking jakości lokalnego transportu zbiorowego w badanych miastach utworzony metodą MUZ w 2022 roku

Pozycja w rankingu	Miasto	Wartość zmiennej syntetycznej
1.	Warszawa	0,687191
2.	Poznań	0,622581
3.	Gdańsk	0,611975
4.	Kraków	0,594838
5.	Rzeszów	0,580780
6.	Łódź	0,567612
7.	Katowice	0,564024
8.	Wrocław	0,542023
9.	Lublin	0,535615
10.	Bydgoszcz	0,522521
11.	Białystok	0,527766
12.	Szczecin	0,480787

Źródło: opracowanie własne.

Aby zbadać, czy uporządkowania ocen jakości usług lokalnego transportu zbiorowego są zgodne z nasyceniem eko innowacyjnymi rozwiązaniami w obszarze tych usług, czyli czy stopień wykorzystania tych technologii przekłada się na jakość świadczonych usług użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego, obliczono współczynniki korelacji rangowej Spearmana:

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n (d_x - d_y)^2}{n(n^2 - 1)} \quad (6)$$

gdzie:

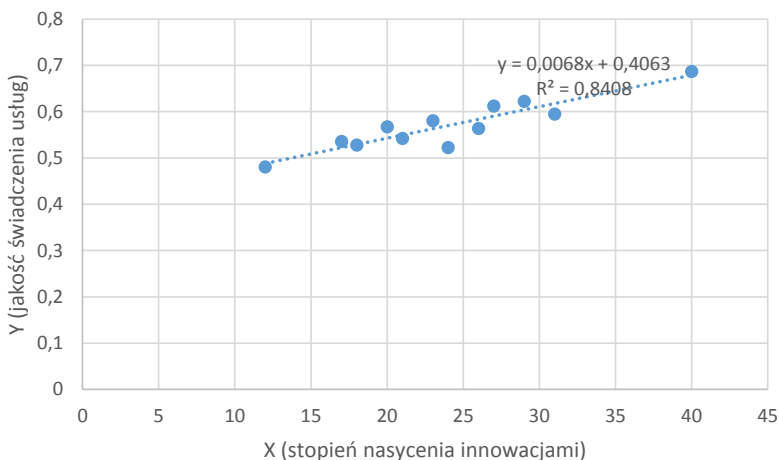
d_x, d_y – numery pozycji, jakie zajmują w rankingach miasta ze względu na jakość świadczonych usług i stopień wykorzystywania innowacyjnych i ekologicznych rozwiązań technologicznych,

n – liczba rangowanych miast.

Współczynnik r_s przyjmuje wartości od -1 do 1, a jego dodatni wynik świadczy o zgodności w uporządkowaniach obiektów, natomiast ujemny wskazuje na niezgodność (przeciwstawne rankingi).

W przeprowadzonych badaniach wartość współczynnika korelacji rangowej wynosząca 0,88462 wskazuje na prawie pełną zgodność uporządkowań jakości świadczonych usług i stopnia nasycenia nowoczesnymi ekologicznymi technologiami w branży lokalnego transportu zbiorowego. Zależność ta jest istotna statystycznie (p -value = 0,003347 i jest mniejsza od 0,05). Na wykresie przedstawiono diagram korelacyjny, na którym punkty reprezentują jakość świadczonych usług w branży lokalnego transportu zbiorowego z odpowiadającą im agregatową miarą stopnia wykorzystywanych ekoinnowacji w komunikacji miejskiej (rysunek 6).

Rysunek 6. Diagram korelacyjny przedstawiający zależność zagregowanej jakości świadczonych usług branży lokalnego transportu zbiorowego od stopnia nasycenia nowoczesnymi proekologicznymi technologiami w lokalnym transporcie zbiorowym

Źródło: opracowanie własne.

Linia widoczna na wykresie przedstawia funkcję regresji o równaniu $y=0,4063+0,0068*x$. Jej dodatnie nachylenie potwierdza, że większemu wykorzystaniu nowoczesnych technologii odpowiada wyższa jakość świadczonych usług (wzrost nasycenia nowoczesnymi proekologicznymi technologiami o 0,1 poprawi jakość świadczonych usług przeciętnie o ok. 0,007), zależność ta jest istotna statystycznie (p -value dla współczynnika regresji wynosi 0,000027).

Z przeprowadzonych badań (co prawda dla ilościowo skromnej próby) wyłania się wniosek, że wysoki stopień zaawansowania nowoczesnych

proekologicznych technologii w procesie świadczenia usług użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego w przestrzeni miejskiej przekłada się na jakość tych usług. Wobec tego, celem racjonalnego gospodarowania w komunalnych przedsiębiorstwach użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego powinno być wykorzystywanie nowoczesnych ekologicznych technologii w jak najwyższym stopniu. Takie działania zarówno przyczynią się do podnoszenia jakości życia społeczeństwa i zapewnienia lepszego oraz pełniejszego zaspokajania potrzeb społeczności lokalnej, jak i wpiszą się w założenia zrównoważonego rozwoju miast.

USTALENIA I WNIOSKI

Nasze poszukiwania wiedzy i problemów badawczych ukształtowały się w dawnym Instytucie Ekonomiki Przemysłu, co kwalifikuje nas do beneficjentów mezoekonomii – w zakresie ekonomiki przemysłu.

Transformacja gospodarki i troska o akademicki rozwój skierowała nasze zainteresowania do poznawania przemysłu, nie tylko jako producenta wyrobów gotowych i usług materialnych, ale też jako świadczeniobiorcy usług, które aktualnie nazywane są ekosystemowymi. Przemysł zmieniał się w czasie i w przestrzeni, ale był i pozostaje beneficjentem środowiska przyrodniczego oraz jego trucicielem. Stąd też nasze badania, publikacje, prace promocyjne zostały przeorientowane na otoczenie przemysłu, w tym na środowisko naturalne. Kierunek tej reorientacji wymusza także zmiana prawa i praktyki funkcjonowania szkolnictwa wyższego. Ma ona wyraz w presji na publikowanie w wysoko punktowanych wydawnictwach, a także na komercjalizację badań i ich wyników. Ta druga kwestia pozostaje w konflikcie z istotą badań podstawowych, zdefiniowanych jako *prace eksperymentalne lub teoretyczne podejmowane przede wszystkim w celu zdobycia nowej wiedzy o podstawach zjawisk i obserwowalnych faktów bez nastawienia na bezpośrednie zastosowanie komercyjne*.

Niniejsza monografia stanowi udaną próbę pozyskania nowej wiedzy, z dominacją nastawienia nie tyle komercyjnego, co wartości dodanej dla dyscypliny naukowej Ekonomia i Finanse.

Na wartość dodaną monografii składa się przede wszystkim kontynuacja prac eksperymentalnych i analizy teoretycznej nad ekologizacją – kategorią powszechnie stosowaną, ale bez – na razie – porządku terminologicznego, porządku instytucjonalnego i porządku aplikacyjnego.

Genezą tych badań były prace nad strukturą i restrukturyzacją sektorów gospodarki i przedsiębiorstw²³⁴. Powiązanie kierunków zmian struktury z barierami rozwojowymi, w tym z barierą ekologiczną (nadmierne zanieczyszczenie środowiska, niszczenie ekosystemów i brak dostępu do świadczeń ekosystemów), skłoniły nas do poznania kontrowersyjnej w badaniach i praktyce gospodarczej kategorii ekologizacji gospodarki²³⁵. Szukając nadal, zwłaszcza instytucjonalnych uwarunkowań procesów/działań ekologizacji, postawiliśmy na ekologizację nie tylko gospodarki, ale całego procesu rozwoju społeczno-gospodarczego rozumianego jako środek zaspokajania potrzeb społecznych obecnych i przyszłych pokoleń. Uznaliśmy, że ekologizacja rozumiana jako

²³⁴ *Restrukturyzacja sektorów gospodarki i przedsiębiorstw. Wybrane zagadnienie*, red. J. Famielec i M. Koźuch, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018.

²³⁵ *Ekologizacja gospodarki*, red. M. Koźuch, Wydawnictwo Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.

próba równoważenia ładu środowiskowego, społecznej odpowiedzialności oraz ładu korporacyjnego (zarządzania), mimo terminologicznych konfliktów pozwala na zaproponowanie modelu ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego, co prezentuje tabela 13.

Tabela 13. Autorski model ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego

Problem badawczy	Elementy	Miejsce w monografii
Wyzwania cywilizacyjne	Konieczność wypracowania nowego humanizmu – aby uratować naszą Ziemię – Planetę Ludzi Oczyszczanie jednostki z mitów i stereotypów (unikanie zagrożenia zniewolenia umysłów) Wyrabianie w sobie odporności wobec procesów manipulacji obiegowymi poglądami sugerowanymi przez media i nieodpowiedzialne publikacje Niewspółmierność potrzeb i możliwości ekologicznej transformacji naszej cywilizacji	R.I , R.III
Wartości nadrzędne	Życie i zdrowie wartością fundamentalną Spojrzenie na człowieka nie jako na zdobywcę/ władcę, ale jako na opiekuna Ziemi, szczerze o tę Ziemię, nasz wspólny dom, zatroskanego i za niego odpowiedzialnego	R. I, R. II, R. III
Paradygmat	Rozwój zrównoważony Ekologizacja – korzystanie ze świadczeń ekosystemów oraz oddziaływanie na środowisko Poszanowanie środowiska – możliwość korzystania ze świadczeń ekosystemów przez gospodarkę i społeczeństwo	R. I, R. II, R. III, R. IV
Obszary wykorzystania paradygmatu	Rozwój społeczno-gospodarczy • gospodarka • społeczeństwo, w tym edukacja • środowisko i jego elementy • ekosystemy	R. I, R. 2.II R.III
Instrumenty wdrażania	Cele unijne Taksonomia UE Strategie ESG (E – środowisko, S – społeczna odpowiedzialność, G – ład korporacyjny) Kompas zmian systemowych Równoważenie – unikanie nadmiaru, wypełnianie niedoborów Oszczędzanie zasobów materialnych i finansowych	R. I, R. II, R.III

Działania	Inwestowanie Produkcja Konsumpcja Społeczne inicjatywy Stanowienie prawa Konkurencja Inkluzywność zamiast wykluczania	R. II, R. III, R. IV
Zasady	Konkurencyjny ład stanowiący Ład spontaniczny Społeczna Gospodarka Rynkowa (SGR) Długoterminowa perspektywa Współdzielenie Inkluzywność Wolność (od czegoś i do czegoś) Społeczna odpowiedzialność Sprawiedliwość Wzajemność Wrażliwość społeczna Efektywność ekonomiczna i społeczna Skuteczność działań Niezawodność wobec potrzeb materialnych i społecznych Ograniczanie długu przyszłych pokoleń	R. II, R. III, R. IV

Źródło: synteza niniejszej monografii przy wykorzystaniu: M. Szyszkowska, *Zniewolenie umysłów jako fundamentalne zagrożenie w XXI wieku*, w: *Humanistyczne ambiwalencje globalizacji. Zbiór studiów*, red. A. Piejka, I. Wojnar, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2021, s. 13–18; E. Pasternak-Kobyłecka, *Anty(wartości) w przestrzeni edukacyjnej. Przyczynek do dyskusji*, w: *Humanistyczne ambiwalencje globalizacji*, op. cit., s. 139–149; I. Wojnar, *Ambiwalencje – uniwersalna problematyka i mądrość życia*, w: *Humanistyczne ambiwalencje globalizacji*, op. cit., s. 181–184; J. Famielec, *Straty i korzyści ekologiczne w gospodarce narodowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 119 i dalsze.

Podstawą modelu są wyzwania cywilizacyjne – nie tylko klasyczny kryzys klimatyczny, ale zagrożenia myślenia, działania i funkcjonowania w społeczeństwie, które warunkują mądre i odpowiedzialne inicjatywy rozwojowe, bez obciążania przyszłych pokoleń: finansowo, politycznie, utratą zasobów, niedostatkami wiedzy. Wyzwania te sprowadzają się do konieczności wypracowania nowego humanizmu, oczyszczania jednostek z mitów i stereotypów (unikanie zniewolenia umysłów), budowania odporności na fałszywą wiedzę i obiegowe poglądy.

Wyzwaniom cywilizacyjnym przepisano wartości nadrzędne – w szczególności życie i zdrowie. Paradygmatami działań uczyniono ekologizację

zapewniającą równowagę łańdów. Adresatem modelu jest rozwój społeczno-gospodarczy i dla niego zaproponowano instrumenty, działania, zasady. W monografii omówiono tylko wybrane z nich (wskazano rozdziały, w których dane kategorie się pojawiają).

Przeprowadzone w monografii rozważania skłaniają do następujących refleksji, podsumowań i wniosków:

1. Autorzy monografii, zgadzając się z klasycznymi opisami rozwoju społeczno-gospodarczego, widzą potrzebę dalszego uczenia się rozumienia istoty i instrumentów, zasad rozwoju zrównoważonego. Przy czym rozwój zrównoważony traktują jako integralną cechę/treść rozwoju społeczno-gospodarczego.
2. Koncepcja rozwoju zrównoważonego ma charakter uniwersalny z uwagi na to, że jej paradygmat adresowany jest nie tylko do ekonomii, ale i wielu innych dyscyplin w naukach społecznych, technicznych, biologicznych, ścisłych i nie tylko.
3. Uznania wymaga propozycja określania rozwoju zrównoważonego rozwojem zintegrowanym, wskazującym na holistyczny/interdyscyplinarny charakter tego paradygmatu.
4. Kontrowersyjność i różnicowane podejścia do definiowania oraz implementacji rozwoju zrównoważonego pozwala się zgodzić, że kompleksowe ujęcie celów społeczno-gospodarczych, podkreślające integralność dynamicznego, potrójnie (ekonomicznie, społecznie i ekologicznie) rozumianego rozwoju zrównoważonego, to imperatyw XXI wieku.
5. Ustanawianie ładu gospodarczego odbywa się poprzez wyodrębnianie zasad ustrojowych. Eucken sformułował dwie grupy zasad konkurencyjnego ustroju gospodarczego: zasady konstytuujące oraz zasady regulujące. Podstawą przedsiębiorczości opartej na ładzie są zasady konstytuujące, które stanowią podstawę ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego.
6. Poprawnie rozumiana ekologizacja to nie tylko uwzględnianie ograniczeń ekologicznych – konieczności ochrony przyrody, ale także uwzględnianie wszelkich aspektów społecznych związanych z człowiekiem. Wymaga rezygnacji z produkcji opartej na zasadzie „weź-zrób-wyrzuć”. Stwarza nowe wyzwania rozwojowe we wszystkich dziedzinach gospodarki.
7. Przedsiębiorstwo to kooperująca – kontraktualna struktura. Takie spojrzenie pozwala uznawać przedsiębiorstwa jako zespoły osób reprezentujących wszystkie strony umów, one też są nośnikami i weryfikatorami przedsiębiorczości i odpowiedzialności.
8. Przedsiębiorczości uczy, reguluje ją i wskazuje jej zasady prawo, zwłaszcza prawo gospodarcze. Prawo gospodarcze to ogół norm prawnych

- regulujących prowadzenie działalności gospodarczej i funkcjonowanie gospodarki, zarówno o charakterze prywatnym, jak i publicznym.
9. Do szczególnych regulacji prawnych w aspekcie ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego należy zaliczyć prawo ochrony środowiska i regulacje z nim związane.
 10. Kwestię odpowiedzialności sprowadza się najczęściej do zaufania i opisuje jako postawę wobec ryzyka. Zaufanie to miękka waluta XXI wieku.
 11. Mądre zaufanie to osąd, umiejętność i proces, który w świecie niskiego zaufania pozwala nam działać z ufnością. Minimalizuje ryzyko i maksymalizuje możliwości, optymalizuje skłonność do zaufania oraz analiz.
 12. Przeprowadzona wśród studentów wyższej uczelni ekonomicznej – zawodowej (900 ocen) ankieta ewaluacyjna tzw. kompasu zmian systemowych, opracowanych przez Klub Rzymski (listopad 2020), pozwala ostrożnie twierdzić, że są one przedmiotem zainteresowania studentów z różnym stopniem ich zrozumienia i subiektywnej oceny ważności dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej. Warto problemy te włączać do planów i programów kształcenia studentów ekonomii, finansów i zarządzania.
 13. Przykłady działań na rzecz ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego rozpoznano w dwóch branżach usług użyteczności publicznej. Zadania użyteczności publicznej należy identyfikować poprzez ich swoisty cel, jakim jest bieżące i nieprzerwane zaspokajanie zbiorowych potrzeb ludności, poprzez specyficzne środki, w drodze świadczenia usług powszechnie dostępnych, charakteryzujących się nałożoną przez władzę ustawodawczą odpowiedzialnością administracji publicznej za ich dostarczenie.
 14. Odpowiedzialność za świadczenie usług użyteczności publicznej spoczywa na administracji publicznej, jednak mogą być one realizowane zarówno przez jednostki samorządu terytorialnego, jak i przez podmioty prywatne wykonujące zadania własne władzy lokalnej. Są dostarczane w ramach gospodarki komunalnej z wykorzystaniem przede wszystkim infrastruktury technicznej (urządzenia: energetyki, transportu, łączności oraz służące kształtowaniu środowiska), stąd określane są usługami komunalnymi (niekiedy w literaturze też dobrami komunalnymi).
 15. W rozwoju społeczno-gospodarczym zwłaszcza społeczności lokalnych ważną rolę odgrywa jedna z podstawowych branż komunalnych, czyli lokalny transport pasażerski. Jego znaczenie wynika z faktu, że działalność ludzka i gospodarcza związana jest z koniecznością przemieszczania osób, ładunków a nawet informacji. Komunikacja miejska, która w nowoczesnym, zurbanizowanym świecie pozwala na skuteczne dotarcie mieszkańców danego miasta z jednego miejsca w drugie, ma

- bezpośredni wpływ na jakość życia, w szczególności osób najsłabszych, które nie dysponują środkami na zakup własnego środka transportu lub ze względu na niepełnosprawność nie mogą z niego korzystać.
16. Lokalny transport pasażerski rozwijany z poszanowaniem założeń rozwoju zrównoważonego jest przykładem ekologizacji gospodarki. Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej zajmujące się lokalnym transportem zbiorowym poprawiają warunki funkcjonowania społeczności lokalnych, w szczególności osób najsłabszych – ułatwiając na przykład pasażerom dostęp do edukacji czy do ośrodków służby zdrowia itp., przyczyniają się do ograniczania uciążliwości związanych z emisją zanieczyszczeń ze źródeł mobilnych. Innowacyjne rozwiązania coraz intensywniej wykorzystywane w tej branży gospodarki komunalnej prowadzą do zwiększania liczby użytkowników komunikacji zbiorowej. Pozyskiwanie klientów, którzy mogąc korzystać z samochodu, świadomie z tego rezygnują, przyczynia się do zmniejszenia hałasu, obniżenia poziomu emisji spalin, minimalizowania zatłoczenia dróg oraz liczby wypadków, generując dodatkowo pozytywne efekty zewnętrzne m.in. w postaci zwiększenia efektywności ekonomicznej transportu osób i ładunków, podniesienia atrakcyjności środowiska miejskiego oraz jakości życia mieszkańców i turystów.
 17. Przeprowadzona w 12 największych polskich miastach analiza wykorzystywania ekoinnowacji w świadczeniu usług użyteczności publicznej pozwala twierdzić, że mierzona stopniem stosowania nowoczesnych, proekologicznych rozwiązań, ekologizacja przedsiębiorstw lokalnego transportu zbiorowego ma związek z postrzeganą przez mieszkańców jakością świadczonych przez nie usług. Oznacza to, że wykorzystanie nowoczesnych proekologicznych rozwiązań w sferze świadczenia usług komunalnych poprawia stopień zaspokojenia potrzeb zgłaszanych przez mieszkańców danego miasta co do usług użyteczności publicznej. Potwierdza to konieczność wykorzystania nowoczesnych proekologicznych technologii i rozwiązań w gospodarce komunalnej, które będą nadążały za współczesnymi wyzwaniem cywilizacyjnym oraz będą sprzyjały rozwojowi zrównoważonemu.

Dysfunkcje współczesnego świata związane są zarówno z syndromem marnotrawnej gospodarki nadmiaru, jak i z niedoborem, z obszarami ubóstwa, z pogłębianiem społeczno-gospodarczego nieładu. Gospodarce nadmiaru – której towarzyszą zjawiska szkodliwe dla ludzi i środowiska przyrodniczego, związane m.in. z nadprodukcją nie tylko wartości, ale również śmieci oraz z wyczerpywalnością zasobów nieodnawialnych – należy przeciwdziałać, wchodząc na ścieżkę zrównoważenia, gospodarki współdzielenia i gospodarki umiaru.

Budowie zrównoważonej i konkurencyjnej gospodarki, efektywnie korzystającej z zasobów środowiska przyrodniczego, sprzyjają inwestycje w nowe procesy i technologie, w tym technologie przyjazne środowisku, przyspieszanie wprowadzania inteligentnych sieci opartych na technologiach ICT, a także wzmacnianie konkurencyjności przedsiębiorców poprzez wdrażanie inicjatyw środowiskowych i działań na rzecz efektywnego korzystania z zasobów naturalnych.

W poszukiwaniu nowych wzorców rozwoju nie można zapominać, że inkluzywność, odpowiedzialność oraz współdziałanie państwa, przedsiębiorców, sektora finansowego oraz społeczeństwa w trosce o środowisko przyrodnicze i jakość życia mieszkańców z wykorzystaniem nowych narzędzi, jakie przynosi era cyfryzacji, może ograniczyć nie tylko ryzyko ekologiczne, zapobiec nieodwracalnym zmianom klimatycznym i nierównościami społecznymi, ale także zapewnić wzrost oraz rozwój zrównoważony na poziomie lokalnym, krajowym, a nawet globalnym. Coraz powszechniej dostrzega się potrzebę odejścia od wzrostu gospodarczego jako głównego celu polityki gospodarczej na rzecz gospodarki relacyjnej, opartej nie tylko na wartościach ekonomicznych, ale również wartościach etycznych i społecznej odpowiedzialności.

Na koniec warto powtórzyć, że zróżnicowana terminologia, odmienne definiowanie (lub jego brak) poszczególnych kategorii, zróżnicowane poglądy na oddziaływanie idei rozwoju zrównoważonego i ekologizacji na rozwój społeczno-gospodarczy bardzo utrudniały syntezę i opis modelowego ujęcia. Autorom niniejszej monografii także nie udało się uniknąć terminologicznych różnic w definiowaniu i opisie tych samych kategorii. Analiza teoretyczna pozwoliła – podobnie jak pisał Hayek – odkrywać terminy bardziej przydatne w argumentacji omawianych procesów i prawidłowości oraz terminy mniej przydatne, puste, z których warto rezygnować, w kształtowaniu łańcuchów/porządków.

Aplikacja modeli rozwoju społeczno-gospodarczego z paradygmatem ekologizacji i rozwoju zrównoważonego, stanowiących dorobek nie tylko naszego zespołu, ale wielu innych badaczy i ośrodków akademickich, staje się wyzwaniem cywilizacyjnym oraz strategicznym. Jak już podkreślono, bywa ono przedmiotem mody i terminologicznych innowacji, ale bywa także przedmiotem bardzo poważnych i obiecujących rozwiązań systemowych dla biznesu oraz rozwiązań instytucjonalnych. Do takich można z uznaniem zaliczyć zapewnienie zgodności działalności z normami, zaleceniami lub stosownymi praktykami, nazywane *Compliance*²³⁶. Stanowi ono zbiór rozwiązań prawnych z zakresu kultury ryzyka oraz przedstawia sposób funkcjonowania

²³⁶ Dziękujemy recenzentowi niniejszej monografii – Panu Profesorowi Andrzejowi Szplintowi – za nakierowanie nas na ten aspekt powiązania ekologizacji z nowymi strategiami biznesowymi w naukach o zarządzaniu.

organizacji zapewniający zgodność z prawem, wytycznymi i normami ISO, jak również z innymi dobrowolnie przyjętymi normami postępowania w celu zapobiegania stratom finansowym lub utracie reputacji²³⁷. Zarówno autorzy niniejszej monografii, jak i inni twórcy podstaw teoretycznych oraz praktycznych ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego powinni włączyć się w kształtowanie takich systemów zgodności – integracji paradygmatów rozwoju z praktycznymi zasadami funkcjonowania oraz gospodarki.

Józefa Famielec
Małgorzata Kozuch
Krzysztof Wąsowicz

²³⁷ Nie podejmując się szerszego rozwijania tej problematyki, warto przywołać ciekawe źródło z tego zakresu: *Compliance. Przewodnik praktyczny*, red. J. Majcher, A. Otto, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014.

Literatura

- A System Change Compass – Implementing the European Green Deal in a Time of Recovery*, The Club of Rome, Oktober 2020.
- Agenda 21 – więcej informacji*, https://agenda21.waw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=8&limitstart=1 (5.09.2021).
- Akerlof G.A., *Diese Krise zeigt, dass Keynes recht hatte*, „Neue Zürcher Zeitung”, 2009 nr 5/6.
- Attenborough D., *Życie na naszej planecie. Moja historia, wasza przyszłość*, Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o., Poznań 2021.
- Auleytner J., *Unijny program kształcenia dla Europy – gdzie jest Polska?*, w: *Polska w Europie jutra. Polityka europejska Polski w kontekście zmian międzynarodowych XXI wieku*, red. J. Niżnik z udziałem J. Barcza i J. Truszczyńskiego, Polska Akademia Nauk Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” oraz Team Europe przy wsparciu Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Warszawie, Warszawa 2021.
- Baader R., *Koniec pieniądza papierowego*, Wydawnictwo DeReggio Sp. z o.o., Warszawa 2021.
- Bąk I., Cheba K., *Zielona gospodarka jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2020.
- Bałtowski M., *Ekonomia przyszłości. Wokół nowego pragmatyzmu Grzegorza W. Kotłoko*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2016.
- Bieńkowski A., *Rolnictwo ekologiczne szansa dla części małych gospodarstw rolnych Ziemi Kurpiowskiej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, 2002, nr 16.
- Bińczyk E., *Unia Europejska w awangardzie adaptacji do zmian klimatu*, w: *Polska w Europie jutra. Polityka europejska Polski w kontekście zmian międzynarodowych XXI wieku*, red. J. Niżnik z udziałem J. Barcza i J. Truszczyńskiego, Polska Akademia Nauk Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” oraz Team Europe przy wsparciu Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Warszawie, Warszawa 2021.
- Błąd M., *Między snami a kłamstwami, czyli o urojeniach ekonomii Gilberta Rista*, „Studia Ekonomiczne”, 2016, nr 3 (XC).
- Bobińska K., *Zdefiniowanie pojęcia „usługi użyteczności publicznej”*, w: *Użyteczność publiczna w sektorach infrastruktury gospodarczej*, red. K. Bobińska, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2003.
- Bogle J.C., *Dość. Prawdziwe miary bogactwa biznesu i życia*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2009.
- Borys T., *„Warunki brzegowe” ekonomii zrównoważonego rozwoju*, w: *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011.

- Borys T., Czaja S., *Badania nad zrównoważonym rozwojem w polskich ośrodkach naukowych*, w: *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kiełczewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2009.
- Burchard-Dziubińska M., *Kierunki polityki klimatycznej Unii Europejskiej w: Polska w Europie jutra. Polityka europejska Polski w kontekście zmian międzynarodowych XXI wieku*, red. J. Niżnik z udziałem J. Barcza i J. Truszczyńskiego, Polska Akademia Nauk Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” oraz Team Europe przy wsparciu Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Warszawie, Warszawa 2021.
- Burchard-Dziubińska M., *Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju – kłopotliwy owoc decyzji politycznych*, w: *Ekonomia a rozwój zrównoważony*, red. F. Piontek, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001.
- Burnewicz J., *Sektor samochodowy Unii Europejskiej*, Wydawnictwo WKiŁ, Warszawa 2005.
- Byjoch K., Redel S., *Prawo gospodarki komunalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Chapin III F.S., Matson P.A., Vitousek P., *Principles of Terrestrial Ecosystem Ecology*, Springer, New York, 2011.
- Cięciak K., *Skuteczność ekologiczna polityki energetycznej Unii Europejskiej w Polsce*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2013.
- Climate Change*, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/katowice-climate-package> (8.09.2021).
- Covey S.M.R., Link G., Merrill R.R., *Mądre zaufanie*, Dom Wydawniczy Rebis Sp. z o.o., Poznań 2013.
- Cronbach L.J., *Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests*, „Psychometrika”, 1951, No. 16.
- Czaja S., *Paradygmaty ekonomii głównego nurtu i ekonomii zrównoważonego rozwoju*, w: *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011.
- Deklaracja Milenijna Narodów Zjednoczonych. Rezolucja przyjęta na 55 sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych*, www.unic.un.org/pl/cele.php (8.09.2021).
- Dokurno Z., Fiedor B., Scheuer B., *Makroekonomiczna i metodologiczna perspektywa dyskursu wokół pojęcia zielonej gospodarki*, „Gospodarka Narodowa”, 2016, nr 281.
- Drucker P., *Praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Czytelnik, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1994.

- Dylewski M., Filipiak B., *Usługi publiczne*, w: *Współczesna ekonomia usług*, red. S. Flejterski, A. Panasiuk, J. Perenc, G. Rosa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Elliot J.A., *An Introduction to Sustainable Development, Routledge Perspectives on Development Series*, Routledge, London–New York 2006.
- Ekologizacja gospodarki*, red. M. Kozuch, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.
- Encykliki Ojca Świętego bł. Jana Pawła II*, Wydawnictwo Rafael, Kraków 2012.
- Eucken W., *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005.
- European Commission, *A New Circular Economy Action Plan. For a Cleaner and More Competitive Europe*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM 2020/98, Brussels 2020.
- European Commission, *The European Green Deal*, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM 2019/640, Brussels 2019.
- European Commission, *Towards a Circular Economy: a Zero Waste Programme for Europe, SWD*, Commission Staff Working Document, Progress Report on the Roadmap to a Resource Efficient Europe. Accompanying the Document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 206 final/2, Brussels 2014.
- European Parliament, *Just Transition Fund (JTF)*, [https://europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/214/just-transition-fund-jtf#:~:text=The%20Just%20Transition%20Fund%20\(JTF\)%20is%20a%20new,challenges%20arising%20from%20the%20transition%20towards%20climate%20neutrality](https://europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/214/just-transition-fund-jtf#:~:text=The%20Just%20Transition%20Fund%20(JTF)%20is%20a%20new,challenges%20arising%20from%20the%20transition%20towards%20climate%20neutrality) (14.03.2021).
- Fajczak-Kowalska A., Rudowska P., Ziemiński P., *Zrównoważony transport publiczny jako podstawa logistyki miejskiej przyjaznej społeczeństwu*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii”, 2017, nr 1 (46).
- Famielec J., *Efektywność*, w: *Leksykon społecznej gospodarki rynkowej*, red. J. Famielec, A. Szplit, Instytut Zarządzania Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2016.
- Famielec J., *Ekologizacja jako paradygmat rozwoju społeczno-gospodarczego*, w: *Ekologizacja gospodarki*, red. M. Kozuch, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.
- Famielec J., *Ocena celów i działań rozwoju zrównoważonego – wyniki autorskiego eksperymentu wśród studentów*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa w dobie*

- pandemii i postpandemii*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Fundacja Konrada Adenauera, Warszawa 2021.
- Famielec J., *Rola przedsiębiorczości w społecznej gospodarce rynkowej (wzorce Erharda i Euckena)*, w: *Spoleczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2018.
- Famielec J., *Rozwój zrównoważony a ordoliberalna koncepcja ładu gospodarczego*, w: *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Famielec J., *Równowaga a zasady polityki gospodarczej Waltera Euckena w: Nauki ekonomiczne: stylizowane fakty a wyzwania współczesności*, IX Kongres Ekonomistów Polskich, red. B. Fiedor, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2015.
- Famielec J., *Spoleczna odpowiedzialność biznesu w gospodarce rynkowej prawda czy mit?*, w: *Spoleczna Odpowiedzialność Biznesu a Spoleczna Gospodarka Rynkowa, ustrojowy i etyczny wymiar relacji*, red. M. Dzień, L. Hejny, J. Winiarski, Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2014.
- Famielec J., *Stanowiony porządek ekologiczny versus spontaniczny ład gospodarczy*, w: *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryfladu czy jego doskonalenie?*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2014.
- Famielec J., *Straty i korzyści ekologiczne w gospodarce narodowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 1999.
- Famielec J., *Teoretyczne podstawy definiowania oraz badania struktury oraz restrukturyzacji*, w: *Restrukturyzacja sektorów gospodarki i przedsiębiorstw. Wybrane zagadnienia*, red. J. Famielec, M. Kożuch, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018.
- Famielec J., Kożuch M., Wąsowicz K., *Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2019.
- Famielec J., Wąsowicz K., *Cele oraz działania zrównoważonego rozwoju i zrównoważonego finansowania – wyniki ewaluacji przez studentów*, Posiedzenie Komisji Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Umiejętności oraz Komisji Nauk Ekonomicznych i Statystyki PAN Oddział w Krakowie w dniu 17.06.2021 (materiały konferencyjne).
- Fiedor B., *Ekologiczny wymiar trwałego rozwoju a koncepcja społecznej gospodarki rynkowej*, w: *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Fiedor B., *Wzrost zrównoważony w ekonomii głównego nurtu i w ujęciu ekonomii środowiska*, w: *Zrównoważony rozwój w teorii i praktyce*, red. A. Graczyk,

- Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Filipowicz J., Filipowicz P., Zaprawa K., *Emisja zanieczyszczeń spalinowych przez autobusy komunikacji miejskiej*, „Autobusy: Technika, Eksploatacja, Systemy Transportowe”, 2017, R. 18, nr 9.
- Finanse w rozwoju społeczno-gospodarczym*, red. J. Czekaj, S. Owsiak, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014.
- Flejterski S., *Metodologia finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Frankel T., *Trust and Honesty: America's Business Culture at a Crossroads*, Oxford University Press, New York 2006.
- Furgacz P., *Planowe postarzanie produktów jako wyzwanie dla gospodarek i społeczeństw XXI wieku*, w: *Ekonomia umiaru – realna perspektywa? Nowy paradygmat Grzegorza W. Kołodko*, red. J. Pach, K. Kowalska, P. Szyja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Gałęcki S., *Prze definiujemy pojęcie zysku*, „Presje”, 2012, nr I.
- Gospodarek J., *Prawo gospodarcze dla ekonomistów i nie tylko. Część 1. Zagadnienia ogólne*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2016.
- Gospodarek J., *Prawo gospodarcze dla ekonomistów i nie tylko*, wyd. 2, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2019.
- Górka K., *Rozwój gospodarczy ekologicznie zrównoważony*, w: *Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju*, red. S. Wrzosek, Dział Wydawnictwa i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok 1996.
- Górka K., Łuszczuk M., Thier A., *Powiązanie rozwoju zrównoważonego i trwałego z ekonomią umiaru*, w: *Ekonomia umiaru – realna perspektywa? Nowy paradygmat Grzegorza W. Kołodko*, red. J. Pach, K. Kowalska, P. Szyja, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Grabska A., Moszyński M., Pysz P., *Stanowiony i spontaniczny ład gospodarczy w procesie transformacji systemowej Polski i bylej NRD*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego Oddział w Toruniu, Toruń 2014.
- Graczyk A., *Ekologiczne koszty zewnętrzne. Identyfikacja, szacowanie, internalizacja*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2005.
- Graczyk A., *Instrumenty rynkowe polityki ekologicznej. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013.
- Gruszecki T., *Współczesne teorie przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Haidt J., *Zrozum rozum*, „Forum”, 2013, nr 5.
- Hayek F.A., *Konstytucja wolności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

- Hayek F.A., *Prawo, legislacja i wolność*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.
- Institutionalne problemy transformacji gospodarki w świetle teorii agencji*, red. A. Wojtyna, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005.
- Janczarska-Bergel K., *Proecological Solutions in Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne S.A. in Krakow (Poland)*, „Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society”, 2020, No. 34.
- Jedynak T., Wąsowicz K., *The Relationship between Efficiency and Quality of Municipally Owned Corporations: Evidence from Local Public Transport and Waste Management in Poland*, „Sustainability”, 2021, No. 13 (17) 9804.
- Kaczmarek T.T., *Globalna gospodarka i globalny kryzys*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009.
- Keating M., *Szczyt Ziemi. Globalny Program Działań*, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa 1994.
- Kirzner I., *Discovery, Capitalism and Distributive Justice*, Basil Blackwell, Oxford–New York 1989.
- Kirzner I., *How Markets Work: Disequilibrium, Entrepreneurship and Discovery*, Institute of Economic Affairs, London 1977.
- Kleer J., *Dobra publiczne: wczoraj – dziś – jutro*. Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2015.
- Kleer J., *Globalne zagrożenia rozwoju (koncept teoretyczny i obszary badawcze)*, w: *Kryzysy systemowe*, red. E. Mączyńska, J.J. Michałek, J. Niżnik, PAN Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2013.
- Kołodko G., *Ekonomia nowego paradygmatu: tożsamość, cele metoda*, Centrum Badawcze Transformacji, Integracji i Globalizacji TIGER, Akademia E. Koźmińskiego, Warszawa, www.tiger.edu.pl/kolodko/kolodko/referaty/pl/X_Kongres_Ekon.pdf (8.09.2021).
- Kołodko G., *Od ekonomicznej teorii do politycznej praktyki*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2020.
- Kołodko G., *Merytokracja demokratyczna i autokratyczna a rozwój gospodarczy*, „Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria nowa”, 2021, nr 1 (14).
- Komisja Europejska, *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komunikat Komisji, Bruksela KOM (2010) 2020 wersja ostateczna.
- Komorowski J., *Ocena wartości współczesnego przedsiębiorstwa. Ujęcie behawioralne*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- Kompas zmian systemowych. Wdrażanie Europejskiego Zielonego Ładu w czasie odbudowy. Streszczenie*, Polish_System-Change-Compass-Executive-Summary.pdf (systemiq.earth) (4.10.2021).

- Konold D., Schwietring T., *The Great Discrepancy: Political Action, Sustainable Development and Ecological Communication*, „Politics and Governance”, 2021, Vol. 9 Issue 1.
- Kornai J., *Dynamizm, rywalizacja i gospodarka nadmiaru. Dwa eseje o naturze kapitalizmu*, Wydawnictwo Fundacji Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2014.
- Korneć R., *System transportu miejskiego wobec zrównoważonego rozwoju*, „Studia Miejskie”, 2018, nr 30.
- Kozłowski S., *Droga do ekorozwoju*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Krämer M., *Matematyka na zielono*, Wydawnictwo Fundacji mBanku, Warszawa 2022.
- Krzak M., *Carsharing jako element koncepcji „zielonego miasta” na przykładzie Wrocławia i wybranych polskich miast*, „Rynek–Społeczeństwo–Kultura”, 2018, nr 4 (30).
- Kukuła K., *Metoda unitaryzacji zerowanej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2000.
- Lewicka-Strzałecka A., *Rynek a charakter moralny*, w: *Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu*, red. J. Sójka, E. Mączyńska, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2017.
- Lulewicz-Sas A., *Ewaluacja społecznie odpowiedzialnej działalności przedsiębiorstw*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2015.
- Lutek W., Pastuszek Z., Banaś J., *Innowacyjny system zarządzania logistyką zwrotną w gospodarce odpadami komunalnymi*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2019.
- Łuszczak M., *Kazimierza Górki niedźwiedź brunatny, czyli rzecz o terminologii rozwoju trwałego*, „Studia i Prace WNEiZ US”, 2016, nr 46/2.
- Matysiak A., Raftowicz-Filipkiewicz M., *Wpływ procesów endogenicznych na rozwój zrównoważony*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2017, nr 311.
- Mączyńska E., *Asymetrie społeczno-gospodarcze w kontekście ekonomii i etyki*, w: *Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu*, red. J. Sójka, E. Mączyńska, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2017.
- Mączyńska E., *Gospodarka nadmiaru versus doktryna jakości*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2017, nr 1, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KNoP/article/view/1501/1358> (16.08.2021).
- Mączyńska E., *Odrooliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa jako podstawa inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2018.

- Mączyńska E., *Polska transformacja a kapitalizm inkluzywny*, „Mazowsze. Studia Regionalne”, 2014, nr 15.
- Michalak D., Rosiek K., Szyja P., *Gospodarka niskoemisyjna, gospodarka cyrkularna, zielona gospodarka. Uwarunkowania i wzajemne powiązania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.
- Michałowski A., *Gospodarcze znaczenie informacji w ekosystemach*, „Nauka i Gospodarka”, 2009, nr 1.
- Michałowski A., *Informacja w ekosystemach*, Wydawnictwo Ekopress, Białystok 2007.
- Miszewski M., *Ład gospodarczy dryf cywilizacyjny – relacje pojęć i realne konsekwencje relacji zjawisk*, w: *Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryf ładu czy jego doskonalenie?*, red. P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2014.
- Miszewski M., *Ekonomia przyszłości – jej potrzeba i zarys założeń*, w: *Spoleczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2018.
- Młodak A., *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*, Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2006.
- Motowidlak U., *Rola transportu miejskiego w realizacji celów gospodarki niskoemisyjnej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2015, nr 249.
- Norden B., *The Essential Mengzi. Selected Passages with Traditional Commentary*, Hackett Publishing, Indianapolis 2009.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – *Prawo ochrony środowiska*, Dz.U. 2020 Dz.U. 2020, poz. 1219.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu RP z dnia 31 marca 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu *ustawy o gospodarce komunalnej*. Dz.U. 2021, poz. 679.
- Papuziński A., *Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju*, w: *Etyka wobec współczesnych dylematów*, red. K. Kalka, A. Papuziński, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2006.
- Pasternak-Kobyłecka E., *Anty(wartości) w przestrzeni edukacyjnej. Przyczynek do dyskusji*, w: *Humanistyczne ambiwalencje globalizacji. Zbiór studiów*, red. A. Piejka, I. Wojnar, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2021.
- Pieriegud J., *Wykorzystanie megatrendów do analizy przyszłościowego rozwoju sektorów gospodarki*, w: *Megatrendy i ich wpływ na rozwój sektorów infra-*

- strukturalnych*, red. J. Gajewski, W. Paprocki, J. Pieriegud, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2015.
- Piątek S., *Przedsiębiorstwa użyteczności publicznej*, „Państwo i Prawo”, 1981, nr 8.
- Piontek F., *Kontrowersje i dylematy wokół rozwoju zrównoważonego i trwałego*, w: *Ekonomia a rozwój zrównoważony*, red. F. Piontek, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001.
- Płachciak A., *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia”, 2011, nr 5 (17).
- Polanyi K., *Wielka transformacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Poskrobko B., *Paradygmat zrównoważonego rozwoju jako wiodący kanon w badaniu nowych obszarów ekonomii*, „Ekonomia i Środowisko”, 2013, nr 3 (46).
- Poznański K., *Ekonomia jako etyka: podejście konfucjańskie*, w: *Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu*, red. E. Mączyńska, J. Sójka Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2017.
- Prandecki K., *Skutki zaniechań w realizacji polityki klimatycznej*, w: *Polska w Europie jutra. Polityka europejska Polski w kontekście zmian międzynarodowych XXI wieku*, red. J. Niżnik z udziałem J. Barcza i J. Truszczyńskiego, Polska Akademia Nauk Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” oraz Team Europe przy wsparciu Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Warszawie, Warszawa 2021.
- Przedsiębiorstwo partnerskie*, red. M. Romanowska, M. Trocki, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2002.
- Puchała Cz., *Zielona chemia i możliwości wykorzystania jej zasad*, „Chemistry, Environment, Biotechnology”, 2013, No. XVI.
- Pysz P., *Spoleczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Redclift M., *Sustainable Development. Exploring the Contradictions*, Routledge, London–New York 1987.
- Reforma Kulturowa 2020–2030–2040. Sukces wymaga zmian*, Krajowa Izba Gospodarcza, Warszawa, <https://www.nck.pl/upload/attachments/317212/Reforma%20kulturowa.pdf> (18.08.2021).
- Rist G., *Urojenia ekonomii*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2015.
- Rogall H., *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-Ka, Poznań 2010.
- Rozporządzenie Ministra Klimatu z dnia 11 grudnia 2019 r. w sprawie wykazów zawierających informacje i dane o zakresie korzystania ze środowiska oraz o wysokości należnych opłat, Dz.U. 2019, poz. 2443.
- Rozporządzenie Ministra Klimatu i Środowiska z dnia 10 maja 2021 r. w sprawie sposobu selektywnego zbierania wybranych frakcji odpadów, Dz.U. 2021, poz. 906.

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1370/2007 z dnia 23 października 2007 r. *dotyczące usług publicznych w zakresie kolejowego i drogowego transportu pasażerskiego oraz uchylającego rozporządzenia Rady (EWG) nr 1191/69 i (EWG) nr 1107/70*, Dziennik Urzędowy UE, 2007, L 315/1.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/852 z dnia 18 czerwca 2020 r. *w sprawie ustanowienia ram ułatwiających zrównoważone inwestycje, zmieniające Rozporządzenie (UE) 2019/2088*, Dziennik Urzędowy UE, 2020, L189/13.
- Ryszawska B., *Zielona gospodarka w dokumentach strategicznych Unii Europejskiej*, „Ekonomia i Środowisko”, 2013, nr 3 (46).
- Sadowski Z., *Liberalizm i pojmowanie roli państwa w gospodarce*, w: *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2010.
- Schumpeter J.A., *Teoria rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1960.
- Schwab K., *Czwarta rewolucja przemysłowa*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2018.
- Seidman D., *Building Trust in Business by Trusting*, „Business Week”, 2009, No. 7.
- Sikacz H., *Działalność przedsiębiorstwa w obszarach środowiskowym, społecznym i ładu korporacyjnego. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2019.
- Skousen M., *Narodziny współczesnej ekonomii. Życie i idee wielkich myślicieli*, Wydawnictwo Fijorr Publishing Company, Warszawa 2012.
- Skowroński A., *Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego*, „Problemy Ekorozwoju”, 2006, nr 2.
- Smolorz B., *Kierunki procesu ekologizacji na świecie*, „Ekologia i Technika”, 2005, nr 1.
- Soto J.H., *Sprawiedliwość a efektywność*, Wydawnictwo Fijorr Publishing, Warszawa 2010.
- Strzyczkowski K., *Prawo gospodarcze publiczne*, wyd. 6, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2011.
- Sudoł S., *Przedsiębiorczość – jej pojmowanie, typy i czynniki ją kształtujące*, w: *Uwarunkowania przedsiębiorczości – różnorodność i zmienność*, red. K. Jaremczuk, Wydawnictwo PWSZ, Tarnobrzeg 2008.
- Szewc-Rogalska A., *Wpływ struktur własnościowych spółek giełdowych na kreację wartości dla akcjonariuszy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012.
- Szulczewski G., *Filozoficzno-aksjologiczne podstawy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej Alfreda Müllera-Armacka*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa*:

- Polska i integracja europejska*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2018.
- Szumski W., *Refleksja na temat zrównoważonego rozwoju – czy rozwój zrównoważony jest fikcją, utopią, iluzją czy oszustwem?*, „Problems of Sustainable Development”, 2008, No. 2.
- Szyszkowska M., *Zniewolenie umysłów jako fundamentalne zagrożenie w XXI wieku*, w: *Humanistyczne ambiwalencje globalizacji. Zbiór studiów*, red. A. Piejka, I. Wojnar, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2021.
- Telega I., *Kapitał naturalny a proces ekologizacji gospodarki*, w: *Ekologizacja gospodarki*, red. M. Kozuch, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.
- The Club of Rome, SYSTEMIQ (2020), *A System Change Compass. Implementing the European Green Deal in a Time of Recovery*, System-Change-Compass-Full-report-FINAL.pdf (clubofrome.org) (21.09.2021).
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. Zmiany wprowadzone do traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską*, Dziennik Urzędowy UE, C 306, tom 50, 17 grudnia 2007.
- UNEP, *A Global Green New Deal*, United Nations Environment Programme https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7903/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf?sequence=3&%3BisAllowed= (5.11.2021).
- United Nations, *AGENDA 21*, Contents, United Nations Conference on Environment & Development. Rio de Janeiro, Brazil, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (5.09.2021).
- United Nations, *Report of the World Summit on Sustainable Development*, Johannesburg, <https://undocs.org/en/A/CONF.199/20> (5.09.2021).
- United Nations, *Paris Agreement adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change*, 109r01.pdf (unfccc.int) (2.01.2021).
- United Nations, *The State of the Environment. United Nations Environment Programme*, UNEP <https://STE1975.pdf> (unep.org) (14.03.2021).
- United Nations, *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1, 21252030 Agenda for Sustainable Development web.pdf (un.org) (5.11.2021).
- United Nations, The Secretary General, *Development and International Economic Cooperation: Environment*, Report of the World Commission on Environment and Development. Our Common Future. <https://digitallibrary.un.org/record/139811> (2.09.2021).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 2001, nr 142, poz. 1591 z późn. zm.

- Ustawa z dnia 15 września 2000 roku *kodeks spółek handlowych*, Dz.U. 2000, nr 94, poz. 1037 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 r. *o publicznym transporcie zbiorowym*, Dz.U. 2011, nr 5, poz. 13 oraz Dz.U. 2021, poz. 1371.
- Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. *o zmianie ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz ustawy o odpadach*, Dz.U. 2021, poz. 1648.
- Urbaniec M., *Rola przedsiębiorstwa w procesie kształtowania ładu gospodarczego, w: Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji*, red. P. Pysz, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2014.
- Wachowiak P., *Wrażliwość społeczna przedsiębiorstwa. Analiza i pomiar*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2013.
- Warsztat naukowy ekonomisty*, red. T. Borys, B. Poskrobko, S. Czaja, T. Poskrobko, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2020.
- Wąsowicz K., *Assessment of the Efficiency of Municipal Companies Based on Local Collective Transport*, „Kwartalnik Zarządzanie Publiczne”, 2018, nr 2/2018.
- Wąsowicz K., *Efektywność przedsiębiorstw użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018.
- Wąsowicz K., Famielec S., Chełkowski M., *Gospodarka odpadami komunalnymi we współczesnych miastach*, Wydawnictwo Fundacji Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2018.
- Wąsowicz K., Famielec S., Chełkowski M., *Municipal Waste Management in Modern Cities*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2020.
- Wąsowicz K., Kożuch M., Rosiek K., *Local Public Goods and Public Utility Services in Municipalities (Urbanized Areas)*, w: *Public Goods and the Fourth Industrial Revolution – Inclusive Models of Finance, Distribution and Production*, red. M. Płonka, Routledge, London–New York 2021.
- Weizsäcker E.U., Lovins A.B., Lovins L.H., *Mnożnik cztery. Podwójny dobrobyt – dwukrotnie mniejsze zużycie zasobów naturalnych*, Raport dla Klubu Rzymskiego, Wydawnictwo Rolewski, Toruń 1999.
- Wojnar I., *Ambiwalencje – uniwersalna problematyka i mądrość życia*, w: *Humanistyczne ambiwalencje globalizacji. Zbiór studiów*, red. A. Piejka, I. Wojnar, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2021.
- Wolański M., *Efektywność ekonomiczna demonopolizacji komunikacji miejskiej w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.

- Wolański M., *Wykorzystanie megatrendów do analizy rozwoju mobilności pasażerskiej*, w: *Megatrendy i ich wpływ na rozwój sektorów infrastrukturalnych*, red. J. Gajewski, W. Paprocki, J. Pieriegud, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową – Gdańska Akademia Bankowa, Gdańsk 2015.
- World Economic Forum, *The Inclusive Growth and Development*, Report 2017, www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf (19.08.2021).
- Woźniak M.G., *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2008.
- Wskaźniki zielonej gospodarki w Polsce*, GUS, Warszawa 2020.
- Wysocki J., *Ekologizacja działalności produkcyjnej w strategiach rozwoju przedsiębiorstw w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2019.
- Zacher L., *Trwały rozwój – utopia czy realna możliwość*, „Problems of Sustainable Development”, 2008, No. 2.
- Zajac S., Kaliszewski A., *Ekonomiczne aspekty ekologizacji zagospodarowania lasu*, VI Sesja Zimowej Szkoły Leśnej, Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 18–20 marca 2014 (materiały konferencyjne).
- Zaremba-Bielawski M., *Leśna mafia. Szwedzki thrieller ekologiczny*, Wydawnictwo Agora SA, Warszawa 2014.
- Zgromadzenie Ogólne, *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015, ONZ, A/RES/70/1.
- Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym*, red. M. Burchard-Dziubińska, A. Rzeńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.
- <https://deutschland-bleibt-mobil.de> (27.10.2021).
- <https://www.ekologia.pl/wiedza/slovniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/ekologia> (4.06.2022).
- <https://irme.pl/gospodarka-zrownowazona-ekologicznie> (23.05.2022).
- <http://luter2017.pl/teolog-zycia-albert-schweitzer-reformator> (25.11.2021).
- <https://ptsp.pl/za-te-wszystkie-zmarnowane-lata> (23.05.2022).
- <https://sprawynauki.edu.pl/archiwum/dzialy-wyd-elektron/288-filozofia-el/4545-co-by-tu-jeszcze-popsuc> (25.11.2021).
- <https://www.prawo.pl/biznes/definicja-przedsiębiorcy-rozne-w-roznych-przepisach,324434.html> (15.10.2021).

Spis tabel

Tabela 1. Kompas zmian systemowych Raportu Rzymskiego 2020	16
Tabela 2. Zasady konstytuujące konkurencyjny ład gospodarczy Euckena i próba ich wykorzystania w koncepcji rozwoju zrównoważonego	31
Tabela 3. Cele rozwoju zrównoważonego	52
Tabela 4. Zakres zmian oraz zasady zawarte w raporcie Kompas zmian systemowych	60
Tabela 5. Zasady Kompas zmian systemowych oraz powiązane z nimi kierunki działania	61
Tabela 6. Powiązanie ekosystemów gospodarczych z kierunkami wspomagającymi zaproponowanymi w Kompasie zmian systemowych	64
Tabela 7. Wyniki ewaluacji kierunków zmian systemowych przez studentów ...	91
Tabela 8. Podstawowe modele organizacji świadczenia usług użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego w Europie	99
Tabela 9. Ekoinnowacyjne rozwiązania w obszarze świadczenia usług użyteczności publicznej lokalnego transportu zbiorowego we współczesnych miastach	105
Tabela 10. Standardy społeczne określające jakość lokalnego transportu zbiorowego w mieście	109
Tabela 11. Liczebność próby badawczej	109
Tabela 12. Ranking jakości lokalnego transportu zbiorowego w badanych miastach utworzony metodą MUZ w 2022 roku	112
Tabela 13. Autorski model ekologizacji rozwoju społeczno-gospodarczego	116

Spis rysunków

Rysunek 1. Od gospodarki nadmiaru do gospodarki inkluzywnej w świetle idei rozwoju zrównoważonego	67
Rysunek 2. Rozkład wyników ewaluacji kierunków zmian systemowych przez studentów	93
Rysunek 3. Terenochłonność transportu prywatnego	101
Rysunek 4. Miasta objęte badaniem	107
Rysunek 5. Ranking stosowania proekologicznych rozwiązań w lokalnym transporcie zbiorowym w badanych miastach w 2022 roku	108
Rysunek 6. Diagram korelacyjny przedstawiający zależność zagregowanej jakości świadczonych usług branży lokalnego transportu zbiorowego od stopnia nasycenia nowoczesnymi proekologicznymi technologiami w lokalnym transporcie zbiorowym	113

ISBN 978-83-67620-38-3
ISBN 978-83-67620-39-0 (PDF ONLINE)